

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՇԻՐՎԱՆՋԱՆԵ
ՊԼԵՏԱԿԱԾՔՆԵՐ

ԱՆԵՐՍԱՆԻ
ԵՐԿԱՆՁԱԴԵ

ՊԱՏՄԱԿԱԾՔՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ «ԼՈՒՅՍ» 1996

ԳՄԴ 84Հ1

Շ 661

Կազմող՝ Գ. Ն. Երզնկյան

Ալեքսանդր Շիրվանզադե

Պատմվածքներ (Կազմ.՝ Գ. Ն. Երզնկյան), Երևան, 1986.—
175 էջ

Ժողովածու ընդգրկում է հեղինակի լավագույն պատմվածքների մի շարք:
Շ 661 Դրանցում պարզ երևում է գրողի մարդասիրությունը, հայրենասիրությունը, երա-
տանչությունը սասորաբարշտության, շագթորթնության, մարդու սուտ արարքների
եկամամբ:

4702080100 (51) 206 1986

Շ 702 (01) 1986

84Հ1

Александр Ширванзаде
РАССКАЗЫ
(на армянском языке)
Издательство «Луйс»
Ереван—1986

ՀՐԴԵՆ ԱՎԹԱԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒՄ

(Մի պատկեր Բարձրի մշակների կյանքից)

— Ազա՛, զավոդն այրվում է:

Ի՞՞վան Գրիգորիչ Մարտիթյանցը մի միջահասակ, շագ և բավական ջահել մարդ էր եփրոպական սև հագուստով: Նրա լիք, կոլորակ և մարուք սափրած երեսի կարմիր գույնը մի վայրկյանում թռավ դժբախտ լուրը լսելու ժամանակ:

— Մ՛րր, ո՛ր ժամին, զավոդի ո՛ր կողմից է սկսվել հրդեհը, — վերին աստիճանի անհամբերությամբ և հրամայարար հարցնում էր նա, երկու փոքրիկ և խորամանկ աչքերի բիրերը արագությամբ շուտ տալով և ձեռները տարածելով դեպի առաջ: Կարծես նա ուզում էր կատաղարար հարձակվել շարագուշակ լրարների վրա և տեղնուտեղը խեղդել նրան:

— Կրակը երևացել է մոտ քառորդ ժամ սրանից առաջ, — զոզոզուն ձայնով պատասխանեց լրարերը, երկյուղածությամբ հետ ու հետ քաշվելով: Ես Նոր գործս վերջացրել և պատրաստվում էի քնելու, երբ ականջիս հասավ մի արագացի ձայն: Չայնը սաստիկ էր, կարծես թե ամբողջ զավոդը քարտուրանդ էր լինում... Ես մի քանի րոպե մնացի շվարած... Ղգիտեի ի՛նչ անեմ, ո՛ր վազեմ: Մի կերպ խելքս գլուխս հավաքեցի և գուրս թռա. հենց այն է ուզում էի առաջ վազել, մեկ էլ տեսնեմ աչ կող-

մից, կաթսաների բաժնից, բոցախառն ծուխը դուրս է փչում... Հասկացա, որ մեծ նավթակաթսաներից մեկը պատռվել է: Կրակը դիմում էր դեպի յուզ մարքելու բաժինը: Մշակները զարթնել էին, և որը տկոբ, որը հագուստով, ամենքը դիմում էին կրակ երևացող տեղը՝ հրդեհի առաջն առնելու: Սա իսկույն վազեցի քաղաք, որ ձեզ հայտնեմ:

Իվան Գրիգորիչի կուրծքը անհամբեր շնչառութենից արագությամբ բարձրանում և ցածրանում էր: Մի քանի վայրկյան լուռ մտածելով, նա դիմեց ծառաներից մեկին, որոնք բերանները բաց արած ուշադրությամբ լսում էին լրաբերի խոսքերը:

— Այս վայրկյանիս լծվի իմ կառքը, ես առանց բոպե ուշանալու պիտի գործարան հասնեմ:

Ծառաները վազեցին աղաչի հրամանը կատարելու:

— Վերջը տուես կրանդեն, ինձ կանանկացնեն, հետին աղքատության մեջ կծգեն, օրվա հացին կարոտ կզարձենն այդ անիծվածները... այդ անպիտանները... մարդու կերպարանք ունեցող անխիղճ գազանները... այդ... այդ... այդ...

— Թող աստված պատժի այն շար մարդուն, որը համարձակվել է այդ վնասը ձեզ հասցնել... աստուծո կամքն է, աղա, մենք ինչ անենք, մենք խո չենք կրակ գցում ու այրում ձեր գործարանը:

Լրտերը այս ասելով, զղակը ձեռքին հեռացավ պատի տակ: Ընդարձակ նախասենյակի պատից քաշ տված կանթեղի ճառագայթները, մի բոպե տարածվելով նրա նավթախառն մուրի մեջ կորած բարձր հասակի վրա, լուսավորեցին նրա սև և կեղտոտ դեմքը:

Երտարույս հոնքերի տակից փայլեցին անսովոր վիշտ արտահայտող սև աչքերը: Բայց գլխի ալնխառն մազերի բնական գույնը կորել էր քանձր կեղտի և նավթային մուրի տակ:

— Մշակն ո՞վ է, որ նրա աստվածը ո՞վ լինի,— գոչում էր Իվան Գրիգորիչը կատաղի առյուծի նման:— Մշակն աստված չունի, նրա աստվածը փայտն է: Եթե դուք աստված ունենայիք, մի տարվա մեջ իմ գործարանը երկու անգամ չէր այրվի: Եթե դուք խիղճ և հոգի ունենայիք, ձեր կյանքը կդոհեիք և լեիք թողնի, որ ձեր աղին, ձեզ կերակրողին վնաս հասնեք:

Լրտերը լուռ էր, նա գիտեր, որ Իվան Գրիգորիչի ինքնահավան բնավորութունը սաստիկ թշնամի է ուրիշների հակախոսության, նամանավանդ այդպիսի դժբախտության բոպեններում:

— Աղա, ֆայտոնը պատրաստ է,— ներս վազեց ծառան:

— Ես գնում եմ, դու էլ վազիր այս բուպեիս գործարան,— դարձավ ազան զեպի լրարերը:

Մի քանի բուպեից հետո սևագույն նժույգներով լծված փառավոր կառքը, թանկագին, տաք մուշտակի մեջ փաթաթված Իվան Գրիգորիչին տանում էր գործարան:

Հյուսիսային քամին փչում էր, անձրևի կաթիլները, բռնի զորութենով զարկվելով կառքի պատուհաններին, կրկնապատկում էին Իվան Գրիգորիչի հուզումը: Կարծես բազմական շեր մարդկանց շարամասությունը, մշակների անխղճությունը, բնությունն էլ մի կողմից էր գործ գնում յուր խստությունը, հակառակի նման հենց այս գիշեր բարձրացնելով ներհակ քամի հրդեհին ավելի ուժ տալու համար:

Այս բոլորի մասին Իվան Գրիգորիչը կառքի մեջ մտածելով անշափ կատաղած էր, որ, կարծես, ահա-ահա բարկությունից պիտի տրաքվի յուր գործարանի նավթակաթսայի պես: Ժամանակ-ժամանակ, կառքի պատուհանից գլուխը դուրս բերելով, մտիկ էր անում հեռավոր կրակի լուսավորության և անհամբերությամբ հրամայում կառապանին քառորդ ժամում պործ զնել երկու կշտակեր և առույզ ձիերի մի ամբողջ շարաթվա հանգստությունից ստացած ուժն ու զորությունը:

Հասնելով քաղաքի ծայրը, կառապանը մի անգամ ես մտրակեց ձիերին, և կառքն անհետացավ գիշերային խավարի մեջ: Իսկ լրարերը, դուրս վազելով փողոց, առանց վայրկյան հապաղելու, նանապարհվեց զեպի գործարան: Նա շպիտի ուշադրություն դարձնի ո՛չ քամու, ո՛չ անձրևի վրա. նրան հրամայված է ինչպեսևիցե շուտ տեղ հասնել: Նա շի կարող ուշանալ. այսպիսի բուպեներում ամենաշնչին թուլությունը մշակի կողմից աղայի աչքում մեծ հանցանքի է փոխվում:

Այրվող գործարանը քաղաքից երեք վերստ հեռու էր գտնվում: Լրարերը նանապարհը կարճելու համար ծովի ափով էր գնում: Լայնատարած ծովի ալիքների շփշփոցը գիշերվա խավար մթնոլորտի մեջ տարածվելով, անախորժ, երկյուղալի տպավորություն էր անում մարդու վրա: Մ'չ մի շնչավոր արարած, ո՛չ մի կենդանի առարկա չէր երևում ծովափում, բացի այդ սև և գիթխարի մարդուց, որ գիշերվա ուրվականի նման հսկայական քայլերով շտապում էր զեպի առաջ, խորը ավաղի մեջ թաղելով յուր ոտները: Հանկարծ նա կանգնեց, կարծես, մի բան մտարերելով և, երկու ձեռները մեքենաբար խփելով նակատին, մի բուպե անշարժ մնաց:

— Տե՛ր աստված, եղբայրս և փոքր որդիս հրդեհից քիչ առաջ պատկել էին քնելու... բայց որան՞ող... այո՛, այո՛... հիշում եմ, հենց այն կողմում... ուր որ կաթսան տրաքվել էր... նրանք, շղիմանալով մեր ընդհա-

և որ սենյակի ցրահն, այս գիշեր տեղափոխվել էին կաթսաների բաժինը՝ վառարանի մոտ քնելու: Տե՛ր աստված, ի՞նչ կպատահի նրանց, եթե մամանակին չեն զարթնել... այրվող նավթը ուղղակի նրանց կողմն էր դիմում... նրանք աչքովս չընկան:

Երկնակամարը կրակի լույսից շառագունել էր, քամու զորությունից բոցը կատաղաբար այս ու այն կողմ էր տարածվում... Ամբողջ Սև քաղաքը ծխի մեջ թաղվել էր: Լրաբերը սկսեց յուր հոգնած սառնորին ուժ տալ:

Տեղ հասնելով, Իվան Փրիգորիչի առաջին հայացքը հազիվ կարողացավ ճանաչել կրակի և ծխի մեջ կորած գործարանը: Սև քաղաքի հասարակությունը պատել էր հրդեհը, շուրջը կազմելով մի օդանն շրջան, որի մեջտեղը այրվում էր մի ընդարձակ խարույկ: Այս ու այն կողմերից վազում էին մարդիկ, որոնց մրոտ դեմքերի վրա ոչինչ զարմացման նշաններ չէին նկատվում: Այդպիսի և սրանից ավելի զորեղ հրդեհներ նրանց համար առժողովան դեպքեր են:

— Աստված սիրե՛ք... մոռեցե՛ք... օգնեցե՛ք... մի՛ վախենաք... Լս փող կտամ, կվարձատրեմ օգնողներին,— եղավ Իվան Փրիգորիչի առաջին բացակեշումը, որ գլխակոր վազելով ամբոխի միջից ձգտում էր դեպի կրակը:

— Մի՛ մոռենաք, ազա՛... առաջ մի՛ վազեք, վտանգայի է,— գուցեցին այս ու այն կողմից ամբոխի միջից, հետ մղելով նրան:

Բոցը երկու զորեղ մասերի էր բաժանվել: Մեկը դուրս էր գալիս միհարկանի տան փլատակված կտուրից, դռներից ու պատուհաններից: Այրվում էր յուզ մաքրելու բաժինը: Մյուսը, տասնուհինգ քայլ հեռավորությունում մի գետնափոր շինությունից միջից դուրս ձգվելով, սրընթաց բարձրանում էր ամբողջ շինությունից տարածությունից շարժվելով: Բոցավառվել էր նավթային մեացորդի պահեստը: Իսկ այս երկու բոցաշտարակների մեջտեղը ներկայացնում էր կատարյալ իրական դժոխք: Այս կաթսաների բաժինն էր, որտեղից առաջին անգամ կրակը սկսվելով տարածվել էր ո՛չ մի առարկա կրակի ճանկերից շեր ազատվել: Բացի մի քանի երկաթե կաթսաներից, որոնք իրանց միջի դուրսբորբոք, կիսապատրաստ-ֆոտոգենի հանկարծակի բոցավառությունից ճալթումից պատուվելով այս ու այն կողմ էին գլորվել. ամեն ինչ մոխիր գառնալու վրա էր:

Խորատակված պատերի ճեղքերից թանձր ու սև ծուխը դուրս գալով, սյուր-մոյուր պտույտներով միանում էր բոցի լայնաշրջան աշտարակի հետ, ինչպես փոքրիկ գետակները հոսում են ընդարձակ գետի մեջ, զորացնելով նրա կատաղի ընթացքը:

Գործարանի բակը ժածկված էր խառնիճազանը ամբոխով... ոտ դնելու տեղ չկար: Իվան Գրիգորիչը բազմութեան առաջ կանգնած կարգադրութիւններ էր անում: Ամբոխի միջից մի քանիսը զանազան խորհուրդներ էին տալիս նրան:

— Այդ միջոցներով անհնարին է բան առաջացնել, հարկավոր է նորելի գործարանից հրաշնչ նաստսներ բերել տալ,— ասում էր մեկը:

— Այո՛, այո՛, միայն նորելի գործիքները կարող են այդ կրակին հաղթել,— ավելացնում էր մի ուրիշը:

Մրանք հարեան գործարանատերերն էին, որոնք ոչ այնքան Իվան Գրիգորիչի մասին էին հոգում, որքան վախենում էին, որ միգուցն հրդեհը իրենց գործարանները հասնի:

Իվան Գրիգորիչը չէր լսում նրանց:

— Օգնեցե՛ք... շտապեցե՛ք... ես փող կտամ... չուր հասցրեք, ի՞նչ էք սառել... անպիտաններ... քանդեցիք զուր իմ տունը, սրիկաներ... գողեր... ավազակներ,— անզազար հայհոյում էր նա մշակներին, շվարած այս ու այն կողմ վազվզելով:

Հրդեհի հանգցնելուն բացի Իվան Գրիգորիչի գործարանի մշակներից, օգնում էին և՛ ուրիշ գործարանների մշակներ ու կողմնակի մարդիկ: Միայն առաջինները գործում էին ուղղակի կրակի դեմուղեմ, ամենավտանգավոր տեղում, իսկ մյուսները աշխատում էին որքան կարելի է հեռվից գործել, խույս տալով կատաղի բոցի ալիքներից: Առաջինները հրաշնչ նաստսների խողովակների ծայրերից բռնած շփում էին շուրը կրակի դեպի գորեղ կենտրոնը, որտեղից բոցը ջրի ամեն մի զարկին խույ արձագանքներ էր տալիս, իսկ մյուսների մի մասը հեռվից նաստսների կոնակներն էին պտտեցնում, մնացյալները շուր էին ավելացնում նաստսներին: Մշակների մի ուրիշ խումբ թիերով հող էր սփռում երկու կողմերից եավթային մնացորդների բոցավառված պահեստի վրա:

Մի քանիսը Իվան Գրիգորիչի մշակներից անդիտակցաբար այն ատիճան մտեցնել էին կրակին, որ ամբոխը նրանց փոխարեն սարսափում էր: Տոթը խնդղում էր նրանց, կրակի տաքութեամբ կիզում էր նրանց կիսամերկ մարմինները, խոշոր կայծերը անձրևի նման հեղեղվում էին նրանց գլխին, բայց խորասուզված իրանց գործի մեջ, կարծես, նրանք ոչինչ չէին զգում: Ամեն վայրկյան նրանց եավթայթախ ցնցոտիները սպառնում էին բոցավառվել թափվող կայծերից: Մի քանի ուրիշ բանվորներ այդ թշվառներին վերջին վտանգից ապահովելու համար բավական հեռվից մի փոքրիկ նաստսով շուր էին սրկում նրանց վրա:

Թեթևամիտ ամբոխը շտա՝ ժամանակ չուր աչքի առաջ կատարվող

ամենաողբալի տեսարանների մեջ անգամ քնազգարար ձգտում էր գրանել որևիցև նյութ յուր վայրենի զվարճության համար:

— Մենք էլ գնանք ու այս վերջինների վրա շուր ածենք,— ասում էին մի քանիօր, անամոթարար ծիծաղելով:

— Գնացե՛ք... իսկ մենք էլ այստեղից ձեզ վրա հող կածենք,— ավելացնում էին ուրիշները, նույնպես ծիծաղելով:

— Ինչ, շաղ կրակ է, սղերբ, խորովածի համար,— ասում էր մեկը, բեզերը շփելով:

Բոցը զորանում էր... ամբոխը, շղիմանալով շողին, սկսեց աստիճանարար հեռու ու հեռու խույս տալ:

— Փախե՛ք... փախե՛ք... հեռացե՛ք... պատը քանդվում է,— գոռաց հանկարծ միաբերան ամբոխը, սեղմվելով միմյանց և ավելի հեռ մղվելով:

Բարձրացավ մի խուլ որոտածայն մի ձայն, որ նմանվում էր հարյուրավոր թնդանոթների պայթյունին: Մի վայրկյանում մթնեց բոլորը, և ամբոխի առաջ ամեն ինչ կորավ թանձր խավարի մեջ: Բոցը, ծուխը, կրակը, մուրը և խորտակված պատի հողափոշին, խառնվելով իրարու, աներևութացրին հրաշեջ մշակներին:

— Վա՛յ դու՛րս... վա՛յ մեքքս կոտրվեց... ասելոված սիրեք... օգնեցե՛ք... մեռա... — լսվում է խավար գեհների միջից:

— Ոտներս փշրվեցին... վա՛յ... վա՛յ... ա՛հ, խեղզվեցի, աստված... օգնեցեք, գուրս բերե՛ք ինձ այստեղից, ոչինչ չեմ տեսնում,— գոռում էին մի ուրիշ կողմից:

— Ձեռքս... ձեռքս... ա՛յ... ա՛յ... ա՛յ... ա՛յ... մի՛ մոռենաք, այրվում է ձեռքս... ո՛ւֆ... ո՛ւֆ:

Ամբոխը մոռացավ ծիծաղն ու կատակը. ամենքի երեսների վրա երևացին հուսահատության նշաններ... ո՛ւր աներևութացան առաջին կարգի հրաշեջ մշակները: Լսվում էին միայն աղերսանքի, ցափի հառաչանքների, օգնություն խնդրող ձայներ, բայց հայտնի չէր ո՛ր կողմից էին գալիս նրանք, ինչտեղ էին աղերսողները:

Հոգհաննու, երևակայության տարատրտան անգամ չէր կարող մրցել այս իրակտան զժոխքի հետ: Իվան Գրիգորիչի բարկությունն ու շփոթությունը փոխվել էին անորոշ սարսափի, մի վայրկյան առաջ նրա կատաղի զեմքն այժմ արտահայտում էր ներքին ահուդող: Անշարժ արձանի նման նա մի տեղում սառել էր և շփտեր ինչ անի. նա կամեցավ առաջ վազել, բայց չկարողացավ, որովհետև անհնարին էր: Մուխն ու փոշին

խառնվելով մօտիկ, մոխրիկ և բոցիկ հետ, կազմել էին նրա առաջ մի անթափանցելի խավար տարածութուն:

Հանկարծ ամեն ինչ պարզվեց, և նրա առաջ բացվեցավ մի սոսկալի տեսարան: Այս ու այն կողմ թավալվել էին թվով մինչև վեց մշակների գիակներ: Երևում էին նույնպես և ոտքի վրա մի քանի ուրվականանձան պատկերներ, որոնցից մեկը բոցավառված, խելազարի պես այս ու այն կողմ էր վազվզում, բացականչելով.

— Օգնեցե՛ք... հայ քրիստոնյաներ... օգնեցե՛ք... խղճացե՛ք... մարմինս այրվում է... շո՛ւտ... շուտ հող ածեք վրաս... ջուր... ջուր... ջուր... ս'իՖ... ս'իՖ... աստված, այրվում եմ...

Սա տարիքը անցկացրած մի ծերունի էր, որի դյուրաբորբոք ցնցոտիները բոցավառվել էին և խաշում էին նրա մարմինը կենդանի-կենդանի, ինչպես միջնադարյան ինկվիզիցիայի թշվառ զոհերից մեկին:

Եվան Գրիգորիչը երեսը շուռ տվեց. նրա ներքացած նյարդերը անզոր էին դիմանալ մի այդպիսի այլանդակ պատկերի: Ամբոխի միջից շատերը սիրտ անեղևով վազեցին առաջ: Ուժեղներից մեկը ոտի մի զորեղ հարվածով բոցավառված ծերունուն զլորեց գետին, մնացյալները սկսեցին այս ու այն կողմից հողով ծածկել նրա մարմինը, կիսակենդան թաղելով ողորմելի զառամյալին: Այս միակ միջոցն էր, որով միայն հնարավոր էր հանգցնել նրա այրվող ցնցոտիները:

— Խաշվեցի... ս'իՖ... ս'իՖ... այրվեցի... — խուլ ձայնով հառաչում էր ծերունին հողի տակից: Նրա գեմքն այնչափ այլանդակվել էր, որ ներկա եղողներից շատերը կես սարսափով և կես զզվանքով ծածկում էին իրենց աչքերը նրան շտեմնելու համար:

— ՈւՖ... ա՛խ աստված, շո՛ւտ առ հողիս... ազատիք տանջվելուց... մի՛ շարչարիք, — շարունակում էր ծերունին, թավալվելով հողի տակ: — Բայց որդիս... ս'ի՜ր է որդիս... կինս... որդիքս, աղչկերքս... ջուր... ս'իՖ, սիրտս...

Վերջին խոսքերն արտասանելիս ծերունու ձայնն աստիճանաբար փոխվում էր, հետզհետե թուլանալով:

— Այստեղ եմ, այստեղ... — զոռաց մի տասնութ-քսան տարեկան երիտասարդ, ձախ ձեռքի վրա հենած յուր աչքերը, որի այրված կաշին պղտկվելով մերկացրել էր կարմիր միսը: — Ա՛խ... կծկծում է սիրտս... ս'իՖ, աստված սիրեք, մի մոտենաք թևիս... Ես այրվում է... կծկծում է:

— Հեռացի՛ր, թշվառ, մի՛ մոտենաք հորդ, քեզ տեսնելով խելճ ծերունին կսկծից կմեռնի, — բացականչեցին ամբոխի միջից:

— Բեկբու՛ի... Բեկբու՛ի... եկ, այստեղ եմ... մոտեցի՛ր, մեռնում եմ...

«Ն... օ՛Ն... պապակզեցի,— քացականչեց ծերունին, կամենալով տարի կանգնել:

Մի քանի վայրկյան հայր ու որդի չկարողացան ճանաչել իրարու: Մերունու աչքեր մորուքը խանձվել էր և երեսում կուշկուշվել:

— Ամա՛ն... այդ ինչ օրի ես ընկել, ափի,— ասաց որդին, խելագարի պես արձակվելով ծունկների վրա թավալվող ծերունու վրա:

Մի վայրկյան ծերունին մոռացավ յուր այրված մարմնի կսկիծը և երկու ձեռներով մեքենաբար փաթաթվեց որդու վզին:

Մինչդեռ սրանք հայր ու որդի հեծեծելով, գրկած իրարու, խժում էին ցավի և կսկծանքի լեղին, մի քանի քառ նրանցից հեռու կատարվում էր ուրիշ տեսարան:

Իրեն գոտխալին անդունդի հատակից, վեց դիաթավալ մշակների միջից լսվում էին սիրտ պատուտող մորմորածայններ, և այս շէին նմանվում մարդկային ձայների, այլ մորթվող անասունների վերջին քառաշումներին և հուսահատ թառակներին: Թավալվածներից երկուսն արդեն անշնչացած էին. նրանց այրված ու ալլանդակված դեմքերն այլևս չէին կրում իրանց վրա մարդկային դեմքի ոչ մի նշան, նրանց աչքերի բիբերը դուրս էին ցցվել ինչպես խորոված շագանակներ. մոխրի մեջ: Գլխի ու երեսի մագերի ու հանքերի հետքեր անգամ չկային. նրանց դուռխները նմանվում էին թե՛ կրակի միջից դուրս բերած մաի կտորների: Չորս մարդիկ աշխատում էին նրանց դիակները մի կողմ քաշել:

Մի քանի քառ հեռու այդ դիակներից, մի երիտասարդ մշակ, նստած գետնի վրա, ձեռները հողի մեջ տրորելով, քացականչում էր.

— Ձեռնե՛քս... օ՛՜Ֆ... օ՛՜Ֆ... խաշվեցին՛... պապակզեցին... տե՛ք աստված... քայց իզուր... նա այրվեց... մեռավ... չկարողացա ազատել հորեղբորս...

Նրա թե՛ մացած աչքերից դուրվեցին արտասուքի մի քանի կաթիլներ, և նա ձեռները տանելով դեպի աչքերը, թրչեց յուր պլոկված մատների ծայրերը: Կարծես այդ աղի կաթիլները կարող էին զո՞վացնել նրա սիրտը: Մրանից մի փոքր հեռու լսվում էին խուլ աղոթքի ձայներ:

— Ո՞վ միակ աստված, և դու, Մուհամմեդ, նրա մեծ մարգարեն, տեսնում եք ձեր սուրբ աչքերով, որ մենք ինչ սարսափելի կերպով ենք ապրում մեր հողին: Լա... Լա, Իլլալահ, Մուհամմեդ Բատու Ալլահ... Ռուհի շչաննաթ...

Այդ պարսիկ մշակներն էին, որոնցից մեկի դուռխը շարզվելով, դեթե երկու կտոր էր եղել. նա փշում էր իր վերջին շունչը, իսկ երկուսի սուլերն ու կոներն էին շարզվել:

Ամբոխը խառնվել էր այնպես, որ ոչ որ այլևս ուշադրութուն չէր դարձնում հրդեհի վրա, որն այդ ժամանակ սկսել էր փոքր առ փոքր մեղմանալ:

Իվան Գրիգորիչը գոռում էր.

— Աստված սիրեք... հրդեհը... հրդեհը, մի՛ մոռանաք նրան... այդ պիրավորվածներին հետո էլ կարելի է ժողովել, բայց գործարանս, գործարանս, նա ձեռքից գնում է. նա այրվեց. վերջացավ, տունս քանդվում է, ի սեր ասածո, խղճացեք:

Բայց Իվան Գրիգորիչի գոռոցների վրա ուշադրութուն դարձնողներ քիչ եղան. աշխատում էին նրա հարևան գործարանատերերի մշակները, որոնց տերերը ստիպում էին շահույթի, մինչև որ բոցը չի դադարիլ իրենց գործարաններին վտանգ սպառնալու:

— Մենք չենք կարող այդ թշվառներին անտեր, անօգնական թողնել ու հրդեհի մասին աշխատել, — գոռում էին ամբոխի միջից զեպի Իվան Գրիգորիչը, — այսքան մարդ է կորչում մի բուպեում, թող կորչի գործարանդ, գու՛ էլ...

— Այո՛, այո՛, դու ես դրանց այրվելու պատճառը. եթե ժամանակին քո անիծյալ նավթակաթսաները և վառարանը շինել տայիր, այդ դժբախտությունը չէր պատահիլ ո՛չ քեզ, ո՛չ այդ խեղճերին:

Գործակատարը, որ Իվան Գրիգորիչին շվաքի նման հետևում էր ուր նա վազում էր, մտտեցավ նրան և ասաց.

— Իվան Գրիգորիչ, խորհուրդ եմ տալիս հեռու կենալ այդ շարածիտներից, ո՛վ գիտե, ձեզ ինչ վնաս կհասցնեն, նրանք մեր մշակների ընկերներն են, նրանք այժմ զազանացած են և աստված գիտե ինչեր են մատածում...

Բայց Իվան Գրիգորիչը բանի տեղ չէր գնում ո՛չ ամբոխի սպառնալիքը և ո՛չ էլ յուր գործակատարի խորհուրդը: Նրա ուշքն ու միտքը կենտրոնացած էին միայն և միայն հրդեհի վրա, և նա ամբողջ մարմնով դողում էր, թե ահա կրակը հասնելու է ֆոտոգրենով չի տակառների պահեստին, ուր մոտ հազար չի տակառներ կային: Սակայն այս երկյուղն ազդելուրդ էր, հրդեհն այլևս այնպես սաստիկ չէր, ինչպես տասը բուպե առաջ: Կարծես նա յուր վրեժն արդեն հանելով, կամենում էր հանգստանալ:

Քամին դադարել էր, բոցն այլևս կատաղաբար այս ու այն կողմ չէր տարածվում, այլ հանդարտ ու ուղիղ գծով բարձրանալով վեր, լուսավորում էր ներկա եզոդ ամբոխը, որը այրվածների շուրջը հավաքված, զանազան օգնութուն էր հասցնում այդ խեղճերին:

Այդ ժամանակ վազելով ամբոխին մտտեցավ հանկարծ մի բարձրա-

Հասակ մարդ, որի դեմքի վրա նկատելի էին խորին հուսահատության և անորոշ երկյուղի նշաններ: Նրա ծունկերը ծալվում էին և գոժարություն մար հեռզանդվում նրա դեացքին:

Սա արդեն մեզ հայտնի լրարերն էր:

— Քողեր... Քողեր, տեսնեմ ո՞ւր են... ո՞ւր են որդիս... եղբայրս... աստված իմ... նրանք ո՞ւր են...

Ամբոխը ճանապարհ տվեց նրան, և նա շտապով մտավ մեղանդ:

— Ո՞ւր էք, որտե՞ղ եք, խոսեցե՞ք... Սարգիս... Գասպար... Ա՛խ, Բեյբուրուֆն է, եղբորս որդին...

— Ե՞ս... այո՞... բայց ի՞նչ ոչինչ, խեղճ հայրս, ձերուհին... նա մեռավ... ահա նա... մեռավ նա մինչև վերջը, յուր ընտանիքի անունը հիշելով... նա վերջին շունչը փչեց, քո անունը տալով... օգոնն մինչև եղբորս գալը ապրեմա, ասում էր նա հոգին փչելով:

— Որտե՞ղ է, ցույց տուր ինձ նրա դիակը, բայց որդիս որտե՞ղ է, Սարգիսը...

— Մի՛ մոտենար, աղաչում եմ, ձեռս, նա այրվում է... կծկծում է... մի՛ կայլիք ձեռներիս... ո՞ւր:

Մի րոպե Մեհրարը մնաց քարացած, նրա արտասուքից չոր ու ցամաքած աչքերը մերկնաբար դառնում էին մերթ յուր ժերուհի եղբոր, մերթ որդու, Գասպարի այրված ու կուշ եկած ձեռներին, մերթ յուր եղբորորդի Բեյբուրուֆի կաշվից մերկացած աչքերի վրա: Իսկ ամբոխի զայրացած ուշադրությունը նրա վրա էր:

Այս տարօրինակ գիրքում նրա ամխագույն դեմքն ու բարձր, ու բարակ հասակը պատկերացնում էր մի մռայլ մարմարոնյա արձան, որի միայն բոցավառ աչքերն էին խանգարում ընդհանուր անշարժությունը: Երևք սուր դաշույններ միաժամանակ ցցվել էին նրա կրծքի մեջ, որոնցից մեկը՝ եղբոր մահը թափանցել էր մինչև սրտի խորքը, խփելով արյունը գլուխը:

Հանկարծ նա սկսեց երկու ձեռներով ուժգին հարվածներ տալ յուր բաց, ալիխառն մազերով ծածկված գլխին: Ամբոխի մեջ շտապի աչքերից արտասուքի կաթիլներ էին թափվում:

— Վա՛յ... բաս նա ի՞նչ պատասխան տանեմ քո ընտանիքին... ես ի՞նչ պիտի ասեմ կեռող:

Ի՞՞վան Գրիգորիչը, լսելով այդ զոռոցը, մոտեցավ մի րոպե ամբոխին:

— Ի՞նչ ես այտանդ զոռոցդ բարձրացրել, խելագար... ի՞նչ բղավելու ժամանակ է... գործարանս ձեռքից գնում է, դու այտանդ զոռում ես. վազիր, ասում եմ, օգնիր այնտեղ:

Մեհրաբը ոչինչ չէր լսում. նա երեսնիվայր ընկած յուր եղբոր դիակի վրա բառաշուժ էր: Ամբոխը մնաց գայրացած Իվան Գրիգորիչի անսեղի հրամանի վրա:

— Նրա եղբայրն այրվել, մոխիր է դարձել, նրա որդու ձեռները այրվել են և կուշ եկել, իսկ դու այժմ այդ դժբախտից օգնություն ե՞ս պահանջում: Անխիզ՛ն, անաստված. նա այդ թշվառությունում ինչպե՞ս կարող է օգնել քո անխժված գործարանին,— գոռացին ամբոխի միջից մի քանի տար գլուխներ:

— Միևնույն է, էլ այսուհետև նրա գոռալը օգուտ չի տա:

Մեհրաբը մեքենաբար գլուխը բարձրացրեց. գառն տանջանքի կնիքը զրոշմվել էր նրա ճակատի վրա, աչքերը փայլում էին հոգեկան կսկիծից: Գեմքն արտահայտում էր խելագար կատաղություն: Նա նմանվում էր այդ գրության մեջ մի կատաղի և հուսահատված առյուծի, որ պատրաստվում էր հարձակվել յուր թշնամու վրա:

Մի վայրկյան նա այդ անշարժության մեջ մնաց: Իվան Գրիգորիչը կես-բարկացած և կես-երկյուղած դեմքով շվարած նայում էր նրա վրա: Հանկարծ Մեհրաբը կայծակի արագություն վեր թռավ տեղից...

— Հա՛... ճշմարիտ է ասում աղան, պետք է նրա հրամանը կատարել, պետք է օգնել, ես պարտավոր եմ աշխատել:

Նա կամեցավ առաջ շարժվել, բայց ծունկերը շնորհակալությամբ, գլուխը ծանրություն արած, և նրա վիթխարի մարմինը կայծակահարի նման անշնչացած թավալվեց Իվան Գրիգորիչի ոտների առաջ, յուր եղբոր սևացած դիակի վրա:

— Գործարանս, գործարանս... աստված սիրե՛ք, տունս քանդվեց:

ՆՈՐԵՐԻՑ ՄԵԿԸ

Պատկեր

Օրը մթնեց: Մանր, վշտալի օր. նա անցավ... Գիշեր է, կյուսանա, արեգակը դուրս կգա, և դարձյալ կսկսվի նույն տաղտկությունը, նույն ձանձրալի կյանքը, որն ահա ուղիղ հինգ տարի է նրան մաշում է: Անհնարին է այդպես շարունակել, այդ արդեն շափաղանցություն է, ստորություն է և, վերջապես, անբարոյականություն է: Գառն է այդ ճշմարտությունը, բայց ճշմարտություն է, և, վերջապես, ժամանակն է ուղիղ նայել այդ ճշմարտության երեսին: Հարց. ի՞նչ է անում նա, ո՞ր է գնում, ինչո՞ւ համար է ապրում: Գտել է. խնդիրը հենց այդ շորս բառերի մեջ է կայանում: Ե՛նչո՞ւ համար է ապրում», այսինքն, ի՞նչ է նրա գոյության նպատակը: Մի՞թե միայն ապրելը: Բայց լուի ապրելն, արդյոք, կարո՞ղ է բարոյական մարդու կյանքի նպատակ լինել:— Ոչ: Ապրել միայն ապրելու համար— այդ ստոր և զղվելի կյանքն է, որ արժանի է միայն անբան կենդանուն: Բայց ի՞նչ ասել է կյանքի նպատակ:— Նա մարդկային գոյության հեռաբանն է: Սուտ է, որ ասում են, թե կան մարդիկ առանց նպատակի: Նա չի հավատում: Աննպատակ կյանքը մահ է: Հարուստի և աղքատի, ազնուի և իմաստունի, բարոյական մարդու և անբարոյականի կյանքն ունի որևէ

հենարան, Ամեն ժարդ ձգտում է հասնել յուր ցանկացածին, և ահա այդ ցանկացածին հասնելու հույսն է, որ պահում է յուրաքանչյուրի գոյությունը: Հակառակ դեպքում, նա չի կարող ապրել, կանհետանա, կչոցիանա յուր անբովանդակ էլյանքի անբովանդակ ասարածության մեջ: Բայց ի՞նչ է նա:— Ոչինչ: դատարկ ասարածություն, եթերական էություն:

Փամայլանը բարձրացավ ամբողջ, որ դրած էր փոքրիկ, հեամաշ գրասեղանի ջուղ: Այդ սեղանի վրա դարաված էին անկանոն կերպով դանազան բովանդակության, մեծ ու պոտիկ, կազմած ու անկազմ գրքեր, լրագրերի թերթեր, մի քանի գրչակոթեր, մի հայելի և ուրիշ հարկավոր ու անպետք իրեղեններ: Բոկ սեղանի առաջի կողմում, ամբողի գեմ ընկած էր մի քաց ձեռատետր:

Այս Փամայլանի հիշատակարանն էր:

Փոքրիկ ապակյա հասարակ կանթեղն աղոտ կերպով լուսավորում էր նեղ և ցածր առաստաղով սենյակը: Ձեռները դնելով վարտիքի գրպանները, գլուխը թնքելով դեպի կուրծքը, Փամայլանը սկսեց քայլել սենյակի մի անկյունից դեպի մյուսը, հետ ու առաջ: Նրա գեմքը զուստ էր, նրա պայծառ ճակատը կորցրել էր յուր պարզությունը և ծածկվել այնպիսի կենդանեքով, որոնք երևում են միայն տարիքն առած մարդկանց ճակատի վրա: Բարակ սևագույն հոնքերի տակից նայող մուգ աչքերը, զրկվելով իրանց նախկին կրակոտ փայլից, ընկել էին խոր խորշերի մեջ: Երկու խոշոր գծեր այդ աչքերը բաժանում էին սփրթնած երեսի մյուս մասից:

Մի քանի րոպե լուռ ու մունջ շրջելուց հետո, Փամայլանը կրկին մտտեցավ սեղանին: Նա սկսեց թերթել սեղանի վրա դրած ձեռատետրը, երբեմն ձեռը տանելով ճակատին և հետ դարսելով երկայն, փայլուն ու կակուղ մազերը, որոնք շուտ-շուտ ցրվում էին առաջ:

— Հեռացի՛ր աչքիցս,— գոչեց նա հանկարծ, հիշատակարանը ձգելով սեղանի մյուս անկյունը:

Այն ավելի կրկնապատկում էր նրա վշտերը, երբ աչքի առջև էր Այն հիշեցնում էր նրան յուր պախարակելի անցյալը, պատկերացնում էր նրա առջև մի դատարկ, մի հիմար կյանք, և ինքն իսկ քննադատում այդ կյանքը: Պիտի չորանար այն ձեռը, որ գրել էր այդ թերթերը, այն ձեռը, որ անշունչ առարկայից բերանը լեզու է գրել, որպեսզի այսօր այդ լեզվով անեծք կարդացվի նույն այդ ձեռը բանացնողի գեմ: Եվ ի՞նչ էս դու, զզվելի թղթի կտոր: Ի՞նչ էս դու և ի՞նչ են ահա սրանք (Փամայլանը ձեռը մեկնեց դեպի մեծակազմ գրքերը), որոնք խարում են մարդկությանը, բախտավորություն են խոստանում, իսկ հետո դառնություն և կսկիծ են սալիս այդ բախտավորության փոխարեն: Բայց ո՞չ, դուք թրդ-

Քեր, մեղավոր չեք. մեղավոր են դարձայւ նրա նման զգգիւի կենդանի-
ները, մեղավոր է մարդ կողմած ստոր արարածը: Այո՛, մեղավոր են
Նրանք, որոնք սեպտեմբերի 19-ին կեղտոտ մասներով ձեր լուսնի նման
մարտիկ երեսը, — Հավաքում են ձեզ միասին, սիրում են աշխարհի շոք
կողմերը — նրա նման անօգուտ արարածների թիւը ավելացնելու և
մարդկութեան թշուառութեանը բազմապատկելու համար:

Մտաբերում է նա, կր յուր պատանեկութեան օրերում, վարակված
ընկերակիցների սովորութեանից, ա՛հա այդ սեպտեմբերի 19-ին կեղտոտ
մարտիկ երեսը, որոնք սեպտեմբերի 19-ին կեղտոտ մասներով ձեր լուսնի
նման մարտիկ երեսը, — Հավաքում են ձեզ միասին, սիրում են աշխարհի
շոք կողմերը — նրա նման անօգուտ արարածների թիւը ավելացնելու և
մարդկութեան թշուառութեանը բազմապատկելու համար:

Մի ուժգին անպատկառ անհատին՝ Փամալյանը վեր թռաւ ամբո-
ղից և սեղանից վերցնելով մի ծխախոտ, վառեց ու սկսեց ծխելով հետ ու
առաջ շրջել: Նա ավելի ու ավելի գունատւում էր, մտաբերելով յուր անց-
յալը, յուր մանկութեանը, ա՛յն օրերը, որոնց նա վերագրածնէ կցանկա-
նար, բայց չէր կարող: Այդ օրերը նրա համար մի-մի անհղիք էին, որոնք
ցցվելով նրա ուղեղի մեջ, բորբոքում էին նրան:

Նա ծխում էր անսովոր կերպով: Վառելով ծխախոտը, նա մի քանի
անգամ այնպիսի ազա՛նութեամբ քաշեց, որ պապիրոսի կեսը ծուխ դառ-
նալով, անհետացավ: Ինչպես մի մարդ, որ երկար շնչարգելութեանից
հետո, լիքը բերանով կլանում է թոքերը միանգամից օդի ա՛հագին քանա-
կութեան, Փամալյանը ծխախոտի ծուխը յուր շնչի բոլոր զորութեանով
ծծում էր ներս: Կարծես, կամենում էր այդ դառն ծխով թունավորել և
սպանել այն վշտերը, որոնք դարձել էին նրա ճնշված սրտի վրա, և ար-
մատախիլ անել այն մտածումները, որոնցով ծանրաբեռնվել էր նրա
ուղեղը: Բայց չէր լինում, ծխախոտը չէր օգնում, նրա վշտերը և մտած-
մունքները մնում էին միևնույնը. նրանք չէին թուլանում, չէին պակասում,

միայն ավելի զրգովում էին: Եվ Փամալյանը հաղթված, ճնշված նրանց ներքո, չգիտեր ինչ աներ, ինչպես կրեր նրանց ծանրությունը: Նա կրկին մտաեցաւ սեղանին և կրկին սկսեց յուր անզուրկ դատաստանը յուր անցյալի և ներկայի վրա:

— Համեմատե՛լ եմ, արդյոք, ինձ ուրիշ ինձ նման արարածների հետ, գտե՛լ եմ, արդյոք, իմ մեջ այն հատկությունները, որոնցով ես նմանվեի այժմյան մարդկանց, որոնք իմ կյանքը կապեին այդ մարդկանց հետ: Կա՞ն, վերջապես, ինձ նման ուրիշ մարդիկ: Այո՛ և ոչ: Այո՛, որովհետև բոլոր իմ ճանաչած մարդիկ առանձնապես վերցրած ունին իմ հատկություններից որևէ մեկը: Ո՛չ, որովհետև շկա մի մարդ, որ պարունակեր յուր մեջ այն բոլորը, ինչ որ ես եմ պարունակում իմ մեջ, Ինձ նման շկա մի ուրիշը, և ի՞նչ եմ ես: Ամենայն ինչ և ոչինչ: Այդ հաստատում է այս անողորմ, անզուրկ վկան, իմ նախատեսի անցյալի այս արհամարհելի նկարագիրը:

Փամալյանն, այս ասելով, ձեռք դարձյաւ մեկնեց հիշատակարանին, վերցրեց նրան և, դնելով յուր առջև, կրկին սկսեց թերթել: Կանթիզի ազոտ լույսը ընկավ հիշատակարանի մասն արտերով զրված տողերի վրա: Նա շարունակում էր թերթել, երբեմն կանգ առնելով այս ու այն երեսի վրա և կարդալով: Այդ ժամանակ նրա դեմքն ավելի այլալիւծում էր, նրա նակատի կնճիռները մոտենում էին իրարու և սեղմվում, երեսի գծերն ավելի ու ավելի խոշորանում: Այդ նրա հոգեկան խորին հուզումը, նրա ներքին ակնդեմությունն էր: Հիրավի, հիշատակարանի ամեն մի երեսը, մտաբերելով նրան յուր կյանքի այս կամ այն ժամանակամիջոցը, զրգում, եռապատկում էր նրա վրդովմունքը, լեցնում էր նրա գանձության բաժակը: Կարծես այս լուռ ու մունչ սև տողերը մի-մի թունավոր սողուններ լինեին, որոնք սողալով նրա մարմնի վրա, ծակծկում էին նրան իրանց թունավոր ասեղներով:

Հինգ տարի է, որ նա մտել է կյանքի մեջ: Ի՞նչ է արել այդ հինգ տարվա ընթացքում հասարակության համար, ի՞նչ օգուտ է տվել նրան: Ո՛չինչ, բացի վնասից: Բայց չէ՞ որ նա կամենում էր օգտակար լինել և դեռ ուսումնարանի նստարանի վրա, յուր երևակայության մեջ ստեղծում էր յուր ապագա «հասարակական գործունեության» համար հարյուրավոր ծրագիրներ: Ո՛ր են այդ ծրագիրները: Չկան նրանք, շոգիացել են: Ինչո՞ւ: Որովհետև... այո՛, որովհետև նա այդպես չէր հասկանում կյանքը, որովհետև նա թափանցելի օդի մեջ կամենում էր ամբողջ կառուցանել: Կարծում էր, թե կարող է կյանքը ծառայեցնել յուր նպատակներին: Պատանեկական երևակայություն, ի՞նչեր չես ստեղծում դու, ի՞նչ հեղաշա-

կան խոչընդոտներ շնն փշրավում, խորատկվում քո առջև: Ա՛խ տեր
աստված, գլուխը պտտվում է, աչքերը մթնում են, երբ նա մտածում է
այդ մասին: Ի՛նչ անի, գիշերն անցնում է. լույսը մոռենում է, ամենքը
քնած են անզորը հոգով, ամենքը ցերեկվա իրենց աշխատությունից հոգ-
նած, հանգստանում են: Իսկ նա ինչ է արել, որ այգքան հոգնել, թուլացել
է, և ի՛նչ պիտի անի վաղը: Գարնշալ պիտի նստի այստեղ, այս տաղտ-
կայի, ձանձրացուցիչ սենյակում, կարգա, կարգա ու կարգա տակն ու վեր,
մի հինգ տող այս գրքից, հինգը՝ մյուսից: Տեր աստված, համբերություն
էլ շունի մի գիրք մինչև վերջը կարդալու...

Քամալյանը կրկին բարձրացավ տեղից և սկսեց շվարված շրշել հետ
ու առաջ, ինքն իրեն անզոգար կրկնելով. «մի՛թե, մի՛թե շկա մի էլք»: Լեռն
նա հուզված մտեցնավ վառարանին և մեզքը տալով պատին, դարձ-
յալ խորասուզվեց յուր գտնն մտածողություն մեջ:

— Լարկավոր է, հարկավոր է անպատճառ դուրս գալ այդ ծանր մըտ-
քերի լարիիրենթոսից, — դարձյալ սկսեց խոսել նա ինքն իրան: Այ՛ն,
հեղտ է ասել, հարկավոր է ազատվել այդ ծանր մտքերից, քայց կատա-
րել... հըմ... Քշվառ արարած, զգացիր քո ուշելությունը, անիծի՛ր ինքդ
քեզ, ուրիշ մխիթարություն չունիս: Զէ՛ որ դու ամեն ինչ փորձեցիր, և
ի՛նչ հաջողություն գտար: Գրականություն, ուսուցչություն և ուրիշ սուչ-
նանան շավիղներ դու ոտք ես կոխել, ինչո՞ւ ուրեմն չկարողացար այդ
շավիղներից մեկի վրա երկար շարունակել քո ընթացքը: Զէ՛ որ դու մինչև
անգամ ուզում էիր արհեստավոր, նույնիսկ հասարակ բանվոր դառնալ,
ինչո՞ւ այստեղ ես չկարողացար երկար մնալ: Ո՞վ էր քեզ արդելում, ի՛նչն
էր խոչընդոտ դնում քո առջև:

— Ո՞վ էր արգելում, ի՛նչն էր խոչընդոտ դնում իմ առջև, — կրկնեց
Քամալյանն ինքն իրեն:

— Ընքդ և ուրիշ ոչ ոք, քո խոչընդոտը պարունակվում է հենց քո
մեջ, — շշտաց նրան նույն ներքին ձայնը: — Որոնիք և կզանես, հարցյո՞ւ
քո հիվանդ նյարդերից, քո գյուրազրկու զգացմունքներից, հարցյու քո
թույլ կամքից, անհիմն ու անհաստատ բանականությունից, և նրանք կա-
սեն քեզ: Գու ամեն տեղ որոնում էիր այն, ինչ որ քեզ համար հետրավոր
չէր գտնելու, և որոնածդ չգտնելով, հուսահատվում էիր ու թողնում քո
բնորոշ ձանձալարհը: Գու դեռ դորձը չսկսած, և բա վերջի, նրա հետե-
վանքի մասին էիր դողում, և այդպես անում էիր դու ամեն անգամ, բո-
լոր ասպարեզներում: Քո խելքի և զգացմունքների մեջ երբեք ներդաշնա-
կություն չի եղել. ա՛հա՛ քո ցավը, քո խոչընդոտը, քո արգելքը: Գու չգի-
տեիր և այժմ իսկ չգիտես այն նշանավոր իմաստասերի խոսքերը, թե

ագլանքը կոմեդիա է մատածողի համար, իսկ դրամա — զգացողի համար: Փեղ համար նա դրամա է եղել, ուրեմն թող կատարվի այդ դրաման մինչև վերջը:

— Ճշմարիտ է:

— Խմբի՛ր, ուրեմն, ըս դառնութիւնը մինչև բաժակի հատակը:

— Խմե՛լ. այ՛ս՛, կխմեմ և մի կաթիլ անգամ չեմ թողնիլ նրա մեջ:

Եվ Փամալլանը կրկին սկսեց շրջել:

Փոքրիկ սենյակը լցվեց մի ծխախոտի ծխով: Վառարանի մեջ այլ-ձևով էին փայտի վերջին կտորասանքը:

— Հուշա, — ահա ի՞նչ է հարկավոր ինձ, ահա ինչի բացակայութիւնն է թունավորում իմ կլանքը: Բայց ո՞րտեղից գտնել հուշա, և ո՞ւր է նա, ի՞նչպե՞ս կարող է նա նորից վերագտնուիլ իմ մեջ, քանի որ նա միանգամայն, այ՛ս՛, միանգամայն մեռած է...

Այս խոսքերը Փամալլանն արտասանեց ավելի բարձր ձայնով: Հետո նա յուր մտայն, ցրված հայացքը ուղղեց դեպի վառարան և սկսեց անթարթ աչքերով նայել կրակին: Մի տեսակ գառն ձպիտ էր խաղում նրա շրթունքների վրա այդ ժամանակ:

Ահա վառարանի մեջ այրվում է անտառից բերված փայտը: Սրանք ևս, այդ անշունչ փայտի կտորասանքն ևս անօգուտ չեն: Փանի որ լուռ ատառի մեջ էին, այնտեղ նրանք կազմում էին ահագին կանաչադարձ ծառեր բազմաթիվ նյութերով և անհամար տերևներով: Այդ մի բախտավորութիւն է, նրա ճյուղերի շվարքի տակ հանգստանում էր հոգնած հովիվն յուր փոքրիկ գառնուկների հետ, նրա զագաթում ուրախ-ուրախ թռչկոտում և զվարճանում էին անթիվ թռչնակներ: Որքա՛ն, երևի բախտավոր էր զգում իրան ծառն այդ ժամանակ, որչա՛փ նա հպարտանում էր զգալով յուր օգտակարութիւնը թե՛ մարդուն և թե՛ կենդանիներին: Սակայն, ապերախտ է մարդը: Ի՞նչ վճարեց նա բարեսիրտ և օգտալետ ծառին նրա վեհանձնութեան փոխարեն: Նա, այդ երախտամոռ արարածը, կացնի սուր բերանն յուր կեզտոս և զզվելի ձեռներով ուղղեց ծառի ամուր և հաստ բունին: Տեքաց այդ վեհանձն մարդասերը, յուր սրտի խորքից անիծեց ապերախտ մարդուն, ճոճոաց և, մի դառն հառաչանք արձակելով, թափալվեց գետին: Մտքը մեռավ, բայց մահից հետո ևս նա շփոթեց յուր օգտակարութիւնը: Նրա մարմնի փշրանքներն ահա այսօր ամենովս ստանութիւնից պաշտպանում են մի զզվելի մարմին: Գյուղական խրքւնիթում նրանք տարացնում են ազքատ շինականի և նրա փոքրիկ գազակների ձյունից ու բուրբից քարացած մարմինները: Հարուստի պալատում նրանք դուրեկան ջերմութիւն են պարզելում փարթամներին: Իսկ

նա, անբախտը, նա է միայն ավելորդ մարմին աշխարհի երեսին: Որքա՛ն դժբախտություն, որպիսի՛ ցավ է զղալ ինքդ բեղ մինչև անգամ այդ անշունչ առարկայի, փայտի առջև թո ստորությունը, թո ոչնչությունը: Այդ մի անտանելի վիշտ է...

Քամալյանը մտռեցավ սեղանին և կրկին սկսեց թերթել հիշատակաբանը:

Այնտեղ նկարագրված է նրա կյանքը 187... թվականից մինչև այսօր. այսինքն՝ սկսած այն օրից, երբ ավարտեց զիմնադիայում յուր ուսման ընթացքը: Նա արհամարհեց բարձր կրթությունը և ինչո՞ւ: Նրա համար, որ ավելի շուտ մտնի հասարակական գործունեության ասպարեզը: Այն ժամանակ շտապում էր և, կարծելով, թե բավական է յուր ստացած մըտավոր պաշարն այդ ասպարեզում յուր համար հարմար տեղ բռնելու: Նա մտածում էր, որ կարող է ընթերցանությամբ լրացնել այն պակասը, որ պիտի լրացնեք համալսարանն, և սկսեց այդ օրվանից անդադար և անընդհատ կարդալ, կարդալ ու կարդալ: Ահա այստեղ գրված է նրա կարգացած գրքերի անունները: Տեր աստված, ո՞րչափ անկանոն և անկապ ընթերցանություն: Բայց նա մինչև այսօր էլ շարունակում է: Օ՛հ ցնորք, մի ժամանակ նա հավատացած էր, թե մեծ բանաստեղծական ձիրք ունի, և այդ ցնորքով ողևորված՝ ուսումնասիրում էր Շեքսպիրին, Շիլլերին, Բայրոնին, Գյոթեին: Լա՛վ ուսումնասիրեց. համբերություն չունեցավ սրանց գրվածքներից զեթ մեկը կանոնավոր կերպով կարդալու: Ինչ ծաղրելի միտք էր այն, որ այդ ժամանակ նրան պաշարել էր: Նա հավատացած էր, թե յուր մեջ կա թաքնված ընդարձակ տաղանդ և կարծում էր, որ ընթերցանությունը կսպանի այդ տաղանդի ինքնուրույնությունը: Բայց ահա՛ նրա բանաստեղծական տաղանդի պտուղը, հաա այն հիմար, անհամ ոտանավորները, որոնք նույնիսկ Քառումյանի նման տխմարին էլ ծիծաղ էին պատճառում: Փորձեց մի գրամատիկական պիես գրել: Կարծում էր, որ պրոզան ավելի կհաջողվի: Բայց, ղեռ առաջին երկու երևույթ չավարտած, թողնց: Այն արզեն շափից դուրս անհամ էր: Փորձեց վեպիկներ գրել... թյո՛ւ, ի՛նչ անտանելի էին այդ օրերը: Ուղիղ երկու շաբաթ մտածել միայն մի վեպիկի վերնագրի մասին և վերջ ի վերջո հորինել «Գանդաղություն» վերնագիր. այդ արզեն շափից դուրս է, խելագարություն է: Եվ ո՞ր մեկը թվի, նրա հիմարություններն անթիվ, անհամար են, նրա ամեն քայլը եղել է սխալ: Բայց ինչի՞ցն է ծագել այդ սխալը: Թուլությունից, հաստատ կամքի բացակայությունից, որոնք նրա անբնական կյանքի հեռանկարներն են: Նույն անբնական կյանքը շարունակվում է և այսօր: Նրա ուղեղը ծանրաբեռնվել է հազար տեսակ տարրեր զաղափարներով,

իրարու հակառակ մտքերով, և այդ բոլորն անորոշ ու անկանոն կերպով այս բողոքին դասավորված նրա գլխումը, դժգոսում են այնտեղ, ինչպես անթիվ որդեր: Ի՞նչ է արել... Ի՞նչ է անում և ի՞նչ պիտի անի... Է՞լի ոչինչ: Ոչի՞նչ...

Նա հաննց ժիւնտի գրպանից ժամացույցն և նայեց:

— Արդեն գիշերվա երկու ժամն է, քունս չի տանում, գլուխս ցայում է... ականչներումս, կարծես, թմրուկներ են ածում, գլխիս գանգը ուզում է տրաքվել: Ինչպե՞ս տաք է ճակատս, աչքերս մթնում են... այդ ինչի՞ցն է... Անթուսթյունից կլինի, երևի գիշեր էլ մինչև լույս չեմ քնել: Բայց ի՞նչ անեմ, որ քունս չի տանում: Զարմանալի բան... այսօր չեմ ճաշել, երեկոյան էլ թեյ չեմ խմել, բայց քաղց ամենեկին չեմ զգում, ախորժակս մեռել է...

Նա կրկին բարձրացավ տեղից և կրկին սկսեց քայլել: Այս անգամ նրա երեսին բոլորովին գունջ չէր մնացել, աչքերը վառվել էին, ցամաքած շթուները ցնցողաբար դողողում էին: Նա մտածում էր, բայց ինչ էր մտածում. այդ ինքն էլ չգիտեր: Նրա գլխում տիրում էր կատարյալ քառու: Սակայն մտքերի այդ խառնաշփոթության մեջ որոշվում էին հետևյալ գծերը:

— Հոգու անդորրությունը մարդկային կյանքի երջանկությունն է: Երանելի է այն մարդը, որ վայելում է այդ երջանկությունը: Ես մինչև այսօր զուրկ եմ եղել նրանից, նամանավանդ այժմ: Իմ անցյալը լիքն է վշտերով, ապագան պատկերանում է իմ առջև սև գույներով, իսկ ներկան անտանելի է: Անտանելի՞ է, հեշտ է ասել, թե կյանքն անտանելի է, բայց զգա՛լ այդ անտանելիությունը, օօ՛օ՛... Մտրացկանի, անդամալույծի դառն, դժնդակ կյանքի հարվածների ներքո թշվառացած արարածների ողբալի դրությունը կարող է հասկանալի լինել ամենի համար: Բայց թե որքան ծանր է այս դրությունը, որքան վշտալի է. այդ զգալի է միմիայն իրան, միմիայն թշվառին: Ամենազորեղ երեակալությունը, ամենազգայուն սիրտ ունեցող մարդն անգամ չի կարող զգալ ուրիշի թշվառությունների տասներորդ մասը: Ո՞վ կարող է զգալ իմ դրությունը, քացի ինձանից: Ո՛չ որ: Ինչպես կարող եմ ես հասկացնել ուրիշներին, այն ինչ որ ես եմ զգում: Ոչ մի կերպ, դա անհնարին է:

Քամալյանը կրկին թաղվեց մառձոգություն մեջ: Անցան մի քանի բողոքներ և կրկին սկսեց խոսել բարձր ձայնով:

— Այո՛, անտանելի է կյանքը, այս աշխարհում ինձ համար տեղ չկա: Անօգուտ եմ եղել մինչև օրս... անօգուտ եմ այժմ... անօգուտ կլինի և՛ իմ ապագան: Անօգուտ ինձ համար, վնասակար ուրիշների համար: Եվ

ով կարող է աւել, որ ես հասարակութեան ավելորդ անդամ չեմ: Ա՛խ, կյանքի բեմի վրա ես դեր չունիմ: Իսկ մի մարդ, որ դեր չունի, նա պիտի հեռանա բեմից, որպեսզի շիտանգարի խաղաղողներին: Այդ պարզ է, և ոչ որ չի կարող հակառակել: Ի՛նչ միայն ունի, ուրեմն, իմ գոյութեանը: Ոչինչ: Չկա մի բան, որի հետ կապված լինի իմ կյանքը: Ես ավելորդ մարմին եմ, որ սխալմամբ ընկել եմ այս աշխարհ: Ես իսկի մարմին էլ չեմ... Թափանցելի օդ... Այդ էլ չեմ... օդը օդառավեա է... Բաս ի՛նչ եմ... ոչինչ: Սխալվում են ֆիզիկոսները, ասելով թե աշխարհում առջինը ասված բան չկա: Ի՛նչպես թե չկա, բաս ես ի՛նչ եմ: Սխալվում են. երեխ, նրանք ինձ չեն ճանաչում, ապա թող ինձ իրանց գիտնական հետազոտութեան ենթարկեն, այն ժամանակ կտեսնեն, թե ինչպես կոշնչանա իրանց թևերիս:

Դրսում սաստիկ ձյուն էր գալիս: Քամայանք բարձրացավ տեղից և, պատուհանի վարագույրը մի կողմ ծալելով, սկսեց նայել դեպի փողոց: Երկար ժամանակ նա անշարժ գրութեան մեջ նայում էր քրտնած ապակիների միջով ձյունալի մթնոլորտին: Հանկարծ նա, կարծես մի բան մտաբերելով, աչ ձեռը խփեց ճակատին և պատուհանի վարագույրը շտապով ծածկեց:

— Վճռված է, վճռված է, — արտասանեց նա բարձր ձայնով և կրկին գիմեց սեղանին:

Նա ջարդոված սրտով, թուլացած մարմնով ընկավ աթոռի վրա և երկու ձեռներով պինդ սեղմելով գլուխը, սկսեց անթարթ աչքերով նայել հիշատակարանին: Նրա հայացքն անմիտ էր, նրա շրթունքները ժպտում էին վայրենի կերպով, աչքերը փայլում էին մի տեսակ կատաղի փայլով: Մի քանի րոպե նա այս գրութեան մեջ մնաց, հետո կրկին սկսեց բայել: Նրա ծնկները թուլացել էին, հարբածի նման չէր կարողանում ուղիղ ման գալ: Այդպես շարունակեց մոտ կես ժամ: Հետո նա, շուտամուտ գալով, դարձյալ մտանցավ սեղանին և հանկարծակի, խելագարի պես, հարձակվեց հիշատակարանի վրա, վերցրեց նրան և սկսեց ձեռներով ճմտել և ատամներով կրծոտել...

Վառարանը հանգչելու վրա էր, կրակի երեսն արգեն ծածկված էր մօխրով: Քամայանք, հիշատակարանը կրծոտելով և վայրենաբար բզավելով, մտանցավ վառարանին, վերցրեց ունելիքը և կրակը խառնեց: Անցան մի քանի վայրկյաններ, հանկարծ կրակը վառվեց, և վառարանի մեջ բարձրացավ պայծառ բոց:

— Հա՛, հա՛, հա՛, քանուհինդ տարվա կյանք... ահա՛ ինչ է բո

վարձը, ահա ինչի ես արժանի դու,— գոռաց նա վայրենի զվարճությամբ, նայելով հիշատակարանի բոցավառված թերթերին:

Մի բուպեում կրակը լափեց երեսուն թերթերից բազկացած ձեռատեարք: Բոցը զաղարեց, և կրկին մոխիրը ծածկեց կրակի երեսը:

— Վերջացավ, վերջացավ ամենայն ինչ, քսանուհինդ տարվա կյանքըս մոխիր դարձավ, մոխիր դարձավ իմ բոլոր անցյալը... Ազատվեցի, ու՛ֆ, ազատվեցի... գնա կորիր հին կյանք, էլ քեզ հետ ես գործ չունեմ:

— Ամեն ինչ կորավ, կորավ ամբողջ կյանքս, անհետացավ: Չկա այն: Իսկ ապագա՞ն. հը՛մ, երեխա եմ, նորից պիտի մեծանամ, հա՛, հա՛, հա՛, քսանուհինդ տարեկան երեխա, ինչ ասել կուզի, շատ փոքր եմ դեռ: Սպասիր, կրակ, ես քեզ համար գնա կարակուր շատ ունիմ պատրաստած, տեսնում եմ խիստ ես քաղցած... սպասի՛ր: Դա ի՞նչ է, հա՛...:

Նա սեղանի վրայից վերցրեց մի մեծ հաստակազմ գիրք:

— Առաջ, առաջ այս ցնորամիտին, հետո,— ասաց նա ձգելով գիրքը վառարանը: Բարձրացավ մի թանձր ծուխ, որից հետո գիրքը բոցավառվեց, և նրա կազմի վրա փայլեց ոսկեզօծ տառերով տպված «Философия безсознательного» վերնագիրը: Բոցը շղաղարած, վառարանի մեջ ընկավ մի ուրիշ գիրք, որին հետևեց երրորդը, չորրորդը, թվով մինչև տասը:

— Հիմարներ, ամբողջ ձեր գատարկ կյանքը նվիրել եք այդ թերթերը սևացնելուն, տեսեք կրակը ինչ շուտ է լափում ձեր խելքը... Ի՞նչպես է, լա՞վ է, կո՞վեցեք իրարու հետ, բայց տեսեք, ես ձեզ ինչպես հաշտեցրի...:

Բոցը կրկին զաղարեց, և մոխիրը ծածկեց կրակի երեսը: Քամայլանը հեռացավ վառարանից, կանգնեց սեղանի առջև, մտիկ տվավ այրված գրքերի գատարկված տեղին, հետո հայացքը զարձրեց վառարանին և ձեռները բարձրացնելով, մի ուժգին հարված տվավ գլխին:

— Ի՛նչ արի ես, ի՛նչ արի, ի՛նչ արի այդ,— գոռաց նա այնպիսի զորեղ ձայնով, որ հարեան սենյակում քնից զարթնեց նրա տանտիրուհին, պառավ Քեթևանը:

— Այժմ ես նոր մարդ եմ, հա, հա, հա,— կրկնեց Քամայլանը, կատաղաբար ծիծաղելով: Շեմքի մեջ երևեցավ Քեթևանի սարսափած դեմքը:

Քամայլանը, ինքն էլ շփոտեք թե ինչու, հարձակվեց պառավի վրա և, բռնելով նրա թևերից, ներս բաշեց:

— Մ՛կ այստեղ, ցանցառ պառավ:

Պառավը սարսափած, դողդողալով, մեջքից ծոկած, ակամա հետևեց նրան:

— Քանի՞ տարեկան ես:

— Խելքդ գրուստ տիզը չէ, երազ ես տե՛հի:

— Ասիր տեսնեմ, յոթնասուն տարեկան կենդանի, ի՞նչպես ես
ապրել այդքան ժամանակ, հըմ, շե՞ս զզվել կյանքից, հը՛մ, ասի՛ր,—
կրկնեց Քամալյանը, բուր ուժով թափահարելով պառավին:

— Իժանիրդ...

— Սուս, սուս, դուրս եկ, գնա, քուես տանում է, դո՛ւրս:

Նա պառավին հրեց սենյակից դուրս և դուռը փակելով, պառկեց
երեսի վրա անկողնում:

— Ի՞նչ եմ տեսնում, ի՞նչ եմ անում,— կրկնում էր նա անդադար: Եվ
մի ամբողջ ժամ նա մնաց այդպես պառկած: Վերջապես, քունը հաղթեց
նրան:

Առավոտյան պառավ Փեթևանը, վախժխելով դուռը բաց արավ և մի
ոտը սենյակի ներսումը, մյուսը դրսում, հարցրեց.

— Վո՞ւնց իս:

— Գլուխս ցավում է, տաքացրել եմ, դեղի, մի հարիմ կանչիլ տուր,—
պատասխանեց Քամալյանը, վերմակով ծածկելով իր գոնաթափ դեմքը
և երեսը շուռ առնով պատին...

ԱՐՏԻՍԱԸ

Հինգ ամիս էր ընդամենը Օդեսայումն էի, շորթորդ անգամ փոխեցի սենյակս: Փոքրիշատի մեծ քաղաքում բնակվող մենակեցի համար մի առանձին հանույթ էր ստեղծ-ստեղծ կացարան փոխելը: Անցնելով մի թաղից մյուսը, կարծում ես մի երկրից մյուսն անցար: Նոր հարևանություն, նոր միջավայր, երբեմն այլ կենցաղով ու ոգով:

Այս անգամ պիտի բնակվեի քաղաքի ազմկալի փողոցներից միում, հինգ հարկանի մի տան երրորդ հարկում: Տանտիրուհիս իտալուհի էր, գեր, առողջ, ամբակազմ մի այրի՝ մոտ հիսուն տարեկան: Նրա ամուսինը եղև էր իտալական օպերայի հուշարար, շատ վաղուց հայրենիքից տեղափոխված Ռուսաստան: Մեռնելով՝ կնոջ ու միակ դստեր համար թողել էր իբրև ժառանգություն հին նոտաների մի մեծ կապոց և իտալացի արտիստների ծանոթությունը: Այրին, ապրելու ուրիշ միջոց չունենալով, պարագում էր սենյակներ վարձու տալով:

Հենց առաջին օրն ես ծանոթացա հարևաններիս հետ: Այդ ինձ համար նոր և բավական հետաքրքրական շրջան էր: Նա բաղկացած էր մեծ մասամբ իտալացիներից: Կար և մի ռուս ուսանող ու մի հրեուհի առամնարույժ, բավական գեղեցիկ, թեև ոչ էլ այնքան թարմ:

Կենտրոնը կազմում էր տանտիրուհու դուստրը՝ շիկահեր, փղոսկրի պես փայլուն, մաքուր առամներով և գեղեցիկ այրերով քսան տարեկան

Լուիզան: նա երգում էր, ուներ զորեղ ու անուշ ձայն, պատրաստվում էր բեմին նվիրվելու: Գիտեր նվագել դաշնամուր, երաժշտութայն դասեր էր տալիս, փող ծողովում, որ զնա Իտալիա ձայնը մշակելու:

Առաջին օրն անծանոթ շրջանում զգացի սովորական անհարմարութուն, երկրորդ օրն բնակացա, իսկ մի շաբաթ անցած՝ բավական բարեկամացա բուրբի հետ: Մենք ճաշում էինք միևնույն սենյակում, միաժամանակ, միևնույն սեղանի թով: Երկու ժամից սկսած մինչև երկերայն շաբա-հինգ ժամը, ծիծաղ, երգ, նվագում, պար ու սրախոսութուններ խոսնվում էին միմյանց և շերմացնում տարբեր ազգերի ու դավանութունների պատկանող մարդկանց բարեկամական միջնորդը:

Մի օր ճաշից հետո Լուիզան նստեց դաշնամուրի թով և սկսեց նվագել ինչ-որ վալս: Բաստիկոնատո Չելլինին գրկեց կոնտրալայտ Լուկրեցիա Կաֆարելլին ու սկսեց պարել: Բարձրացավ ընդհանուր ծիծաղ, որովհետև իրավ որ այդ մի զվարճալի զույգ էր: Չելլինին խիստ նիհար էր և շատ բարձրահասակ, Լուկրեցիա Կաֆարելլին, ընդհակառակը, խիստ գեթ էր և կարճահասակ: Լուիզան նվագելով հանդերձ գեղեցիկ զլուխը ձգել էր հետ և անզուսպ զրքշում էր, լեցնելով սենյակը յուր անուշ ձայնի հյութալի հնչյուններով:

Զվարճության տաք միջոցին զոների մեջ նկարվեց ինձ համար մի անծանոթ կերպարանք: Ոչ որ առաջին պահ ընկատեց նրան, բացի ինձանից, որ նստած էի զոների մոտ: Անծանոթը հենց առաջին վայրկյանից գրավեց ուշադրությունս: Ես դիտեցի նրան: Մտա 16—17 տարեկան մի պատանի էր, նիհար, զուկատ գեմքով, կուրծքը փոքր-ինչ ներս ընկած: Հագած էր մուգ-կապտագույն զոտեղ կարճ բանկոն, որի կուրծքը զարդարված էր տարյա խաշաձև ծուլերով, և նույն գույնի նեղ վարտիք: Չեռին բռնած էր մի կակուղ կանաչագույն գլխարկ փետուրով զարդարված, նման այն գլխարկներին, որ զեում են թափառաշրջիկ հույն անդրիավաճառները կամ իտալացի երաժիշտները: Նրա գեմքի գծերը կանոնավոր էին ու Լուրբ, աչքերն ունեին ինչ-որ մելամաղձիկ արտահայտություն: Գա այն երջանիկ դեմքերից էր, որոնք հենց առաջին հայացքով մարդու սրտում շարժում են համակրության զգացում:

— Բոն-շուրնո,— ասաց նա, զլուխ տալով:

— Օհո՛, արտի՛ստը,— գռչեց ամենքից առաջ բարիտոն կավալլարոն, որ մի բարեսիրտ մարդ էր մոտ երեսունուհինգ տարեկան:

— Արտի՛ստը, արտի՛ստը,— կրկնեցին մյուսները:

Նույն վայրկյանին պար, նվագում, ծիծաղ ընդհատվեցին, և բուրբի հայացքները զարձան գեղի պատանին:

— Ո՞րտեղ էիր, այսքան ժամանակ չէիր երևում,— հարցրեց Կազալարոն:

— Սպասեցեք, նա տխուր է,— գոչեց Լուիզան և մոտեցավ պատանուն.— էլի ի՞նչ է պատահել, ինչո՞ւ ներս չես մտնում:

— Ո՞րտեղ է սինյորա Ստեֆանիան,— հարցրեց պատանին:
Նրա ձայնը հուզված էր, գոգում էր: Կար այդ ձայնի մեջ մի սրտաշարժ շեշտ, որ արտահայտում էր հեղության հեռ և թախիծ:

— Ա՛ա, հասկացա,— ասաց Լուիզան,— էլի մայրդ երեխի՛վանդ է: Ին՞չ՞ պատանի, դու սլանում ես երկինք, նա կպած է երկրին...

— Սինյորինա Լուիզա, ես ձեզ խնդրում եմ ինձ շիղճալ,— գոչեց պատանին վիրավորված,— սինյորա Ստեֆանիան այստե՛ղ է:

— Մայրս խոհանոցումն է:

Պատանին գլուխ ավելց շնորհալի ձևով ու հեռացավ:

— Նա լափազանց տխուր էր,— ասաց Կազալարոն,— ա՛նշուշտ մայրն այս անգամ ծանր հիվանդ է:

— Չեմ կարծում,— նկատեց Լուիզան,— այդ կինը միշտ հիվանդանում է որդուն տանջելու համար: Ին՞չ՞ պատանի...

— Ին՞չ՞,— կրկնեց ուսուսնողը կծու հեղձությամբ,— բայց նա չի ուզում, որ դուք նրան խղճաք, սինյորինա Լուիզա: Տեսա՞ք ինչպես վիրավորվեց:

— Նա հպարտ է ինչպես սպանական դրանդ,— ասաց Կազալարոն, յուր բարի աչքերը թանձր ունքերի տակից դարձնելով դեպի ինձ, և հպարտությունը սաղում է նրա հեղությանը: Սինյոր, նրա կերպարանքն ինձ միշտ հիշեցնում է իմ եղբորը: Տաղանդավոր ջութակահար էր, մեռավ քսան տարեկան հասակում թևերիս վրա:

— Դուք ճանաչո՞ւմ եք Լեոնին,— դիմեց ինձ օրիորդ Ռախան, հրեուհի ատամնարույժը:

— Ո՞չ, երևակայեցեք, հարևաններ, պարոնը մեր արտիստին չի ճանաչում:

— Օ՛, այդ աններելի է,— գոչեցին Լուիզան ու Լուերեցիա Կաֆարելլին:

— Իմ կարծիքով,— ասաց Կազալարոն,— ո՞վ գեղարվեստասեր է, իրավունք չունի Լեոնին շճանաչելու նա իսկական արտիստ է, այո՛, հոգով, սրտով, արյունով, ամբողջ էությամբ արտիստ:

Իմ հետաքրքրությունը բուրբոսովին զրգովեց: Ո՞վ է, վերջապես, այդ մանուկը, որ այդքան զրավել էր հարևաններին համակրանքը:

— Եթե կամենում եք, իսկույն կժանոթանաք,— ասաց Լուիզան,—

արժե այցելել նրան յուր ապարանքում: Գիտե՛ք ինչ, — դարձավ նա բնդ-
հանուրին, — վատ չի լինիլ, եթե խմբովին գնանք մեր արտիստի հիվանդ
մորը տեսնելու: Այո՛, վատ չի լինի... Սա գնում եմ, ով ուզում է, թո՛ղ
հետևե ինձ:

Այս առիթով, նա անմիջապես դիմեց գնալի գոները: Բացի ուսանողից
և երկրորդական բարխտոն Քորնլլիից, բոլորս հետևեցինք նրան, նույնիսկ
Հաստամարմին Լուկրենցիա Կաֆարելլին:

Արտիստը բնակվում էր նույն տան վերին հարկում, Լուիզան մեզ
առաջնորդեց գնալի զխալվոր սանդուղքը, բարձրացանք շորտորդ հարկը:
Այնտեղից նեղ, կեղտոտ, փայտյա սանդուղքով Հասանք հինգերորդ հար-
կը, մտանք մի մթին անցք: Անմիջապես խփեց մեր քթին ճարպի մեջ տա-
պակվող մսի անախորժ հոտը:

Լուիզան կանգ առավ մեկթևանի մի ցածր դռն առջև:

— Մինչոք Զելլինի, — ասաց նա, — ձեզ Համար պիտի առաստաղը
մի Ֆուտ բարձրացնել:

— Իսկ սինյորինա Կաֆարելլիի Համար գոները պիտի երկու Ֆուտ
լայնացնել, — հեգնեց Զելլինին կոնտրայլտոյի մարմնի Հաստաթյունը,
գրկելով յուր երկայն թևով նրա իրանը:

Մենք մտանք մի սենյակ, որ մի փոքր մեծ էր բան մի մեծ հավա-
քուն: Այնտեղ, մութ անկյունում, պատի տակ երևում էր ինչ-որ բան,
նման անկողնակալի, թե թախտի՝ շփտեմ. սինյորա Ստեֆանիայի հող-
թանկամ մարմինը թաքցնում էր նրան իմ աչքից: Մի քայլ առաջ գնալով,
տեսա հեամաշ վերմակի տակ պտտկած մի կնոջ գեմը: Նրա ճակատը
կապած էր սև թաշկինակով, աչքերը հառած առաստաղին: Նա անքտըն-
քում էր ու ծանր հառաչում: Նրա ոտների կողմում կանգնած էր արտիս-
տը: Ըստ երևույթին, նրա միտքը կլանված էր կամ մոր հիվանդությամբ,
կամ մի ուրիշ հոգսով, որովհետև մեր երևալը աննկատելի մնաց նրա հա-
մար:

— Գե լա՛վ, քիչ տնքոնքա, — ասում էր սինյորա Ստեֆանիան հիվան-
դին, — խո՛ւմ շեռ մեռնում: Սովորական հիվանդությունը է լլի, վաղը
կանցնի: Բա-բա-բա, տե՛ս մտոց ինչ պատվավոր հյուրեր են եկել: Համար-
յա ի՞մ բոլոր կավալերներն ու դամերը: Տղա, — դարձավ նա Լեոնին, — երևի
այդ դու ես անհանգստացրել մարդկանց:

Պատանին նայեց մեզ, չափազանց շփոթվեց և շտապեց սենյակի
բնդամենը մի գույգ շարդված աթոռներն առաջարկել յոթ հյուրերից չփ-
տեր ո՛ր մեկին:

— Պարոնը բժի՛շկ է, — հարցրեց հիվանդը, երբ տեսավ ինձ:

— Բժիշկ չէ,— պատասխանեց սինյորա Ստեֆանիան,— բայց, երևի, ցաղի բժշկից լավ կհասկանա: Քո հայրենակիցներեք է...

— Հա՞յ,— գոչեց հիվանդը զարմանալով, թե ուրախանալով չզրտանն, գլուխը դանդաղ բարձրացնելով, նա նստեց անկողնում:

— Հա՞յ,— կրկնեցի նա զարմացած, որովհետև ինչ ազգի ասես սպասում էի այդ միշտվայրում, բացի հայից:

— Այո՞,— ասաց օրիորդ Ռախան,— արախարք ձեր հայրենակիցն է. զարմանալի է, որ չիմացար հենց առաջին տեսնելուց:

— Ո՞րտեղացի եք,— հարցրեց հիվանդը,— խո՞ւմ Բեսարաբիայից չե՞ք: Ո՞չ, Օ՞, այդ շատ լավ է, շատ լավ: Օ՞ ք, օ՞ք-օ՞ք, Բեսարաբիայի հայերը աստված չունին, գազաններ են, չեն ուզում ցաղս հասկանալ: Տե՛ր աստված, ոչ ոք ցաղս չի հասկանում, ոչ ոք:

— Էլի մի՛ սկսիր հին երգը,— գոչեց սինյորա Ստեֆանիան,— բավական է:

— Ո՞չ, Ստեֆանիա, չեմ կարող լռել, սիրտս այրվում է: Գու էլ մայր ես, բայց զավակդ տղա չէ: Օ՞հ, երանի իմն էլ աղջիկ լիներ: Չգիտես, ինչ է անում նա: Հոր նման տանջում է ինձ, Պարոն,— զարձալ ինձ,— այդ փշացածն իմ միակ տղան է, հասկանո՞ւմ եք, միակ, ուրիշ զավակ չունիմ: Աստված սիրեք, խելքի բերեք նրան: Նա հոր ճանապարհով է գնում...

— Սովորական գանգատներ են,— շշնջաց ականջիս Լուիզան,— ուշադրություն մի՛ դարձնեք:

Նա նայեցի Լեոնին: Ամաշելուց նա երեսը դարձրել էր պատին, մեզ չէր նայում:

Լուիզան մտտեցավ նրան, բռնեց ձեռներեք, երեսը դարձրեց յուր կողմը, ուղիղ նայեց աչքերին բարեկամական — ո՛չ, ավելի՛ — սիրող թրոշ բնքուշ հայացքով: Ինձ թվաց, որ այդ հայացքը թափանցեց մինչև Լեոնի հոգու խորքը: Եվ ո՞ւմ հոգու խորքը չէր թափանցիլ այն: Լեոնը զվարթացավ և երախտադիտություն զգացումով լեցուն աչքերով նայեց խառուհու երեսին:

— Եթե օրինավոր որդի լիներ,— շարունակեց հիվանդը,— ձեզ նման պատվավոր հյուրերին այսօր այս խոզաբնում կրկնուհե՞ր: Տեսնո՞ւմ եք, աթոռներ էլ չունինք: Անամո՞թ, ի՞նչ ես ցցվել փայտի պես: Չե՞ս տեսնում հյուրերիս:

Լեոնը կրկին անգամ սենյակի մի զույգ աթոռներն առաջարկեց մեզ: Նստել անկարելի էր. այդ փոքրիկ սենյակում յոթ-ութ հոգի կանգնել միայն կարող էին: Լուկրեցիա Կաֆարելլին երկար չդիմացավ օդի սակավությանը, զուրս գնաց: Չելլինին հետևեց նրան, ասելով, թե արախ-

տիս ժայրը մեռնելու տխրածակ շունի դեռ, կարիք չկար անհանգստանալու:

Նրանց դուրս գնալուց հետո սենյակին արնշափ գոնե ազատվեց, որ ես կարող էի դիտել շուրջաւ Այն, ինչ որ տեսա, ինձ հաճելի զարմացում պատճառեց: Մի անկյունում կախված էին աշխարհիս անվանի երաժշտապետներին, նվագիչներին, երգիչներին ու երգչուհիներին լուսանկարները, հովհարի ձեռով միմյանց միացրած: Մյուս անկյունում զբոված էր մի փոքրիկ գրասեղան, ծանրարեւոյթած զանազան էժանագին գեղարվեստական իրերով: Այնտեղ տեսա Բեթհովենի, Մոցարտի, Շեքսպիրի և Վագների կալվա կիսարձանիկները ազլուսի գույնով, մի հասա խնցղեղն շփի, մի կոտրված սրինգ և ուրիշ այդպիսի պարագաներ: Սեղանի առաջին պատից կախված էին մի կիթառ, մի մանգոլինա և մի ինչ-որ թատրոնական դղեստ՝ նման Ռիգոլետտոյի հագուստին: Ամենահետաքրքրականը մի նրկար էր պոլիտորայի վրա, որ ներկայացնում էր երկու պատանիների մեծամարտութլուանը բռունցքներով մի փողոցային երգչուհու համար: Աղջիկն ընկել էր մեշտեղ զզզված մագերթով և աշխատում էր քածանել արտյաններին...

— Տեսնո՞ւմ եք,— շշնշաց ականջիս Կալույլարոն.— երաժշտութլուն, նկարչութլուն, պոեզիա, ոչինչ չի մոռացված:

Այդ միջոցին հիվանդը շարունակում էր գանգատվել:

— Ահա երեք օր է, տառվտաներն էլ երեսը չեմ տեսնում: Նա չի քրնում, Սանֆանիա, չի քրնում: Չէ՞ որ կարող է հիվանդանալ, հետո ես ի՞նչ անեմ, ո՞վ կպահի ինձ: Գիշեր-ցերեկ թատրոններումն է: Հոր ցավը որդուն է անցել: Անխժփի նրա գերեզմանը, օրս սևացրեց:

— Էլի՞ միևնույն գանգատները,— արտասանեց Լուիզան,— և ինչպե՞ս չի հոգնում այդ կիներ: Նսամո՞չ...

Արդարև, հիվանդի աչքերի մեջ երևում էր նսամոյի հոգի, թեև գեղեցիկ էին այդ աչքերն և դեռ բավական վառվումն մոտ հիսուն տարեկան կեռ թառամած դեմքի վրա:

Հրածեշտ տալիս նկատեցի մի բան. Կալույլարոն թաքուն Լեոնի ձեռի տփի մեջ սեղմում էր մի ոսկեդրամ, պատանին հրածարվում էր ընդունել: Այդ ժամանակ բարբոտներ քայլերը դանդաղեցրեց, մնաց սենյակում, թույլ տալով, որ Լեոնը մեղ ուղեկցի:

Սինյորա Սանֆանիան համառոտ պատմեց ինձ Լեոնի մասին հետեվյալը: Նրա հայրը եղել է թատրոնական վարսավիթ և չափազանց գեղարվեստասեր: Համեստ, գլուխը քաշ արհեստավորը հանկարծ անձնատուր

է լինում հարրեցողութեան կործանելի ախտին և ոչ առանց պատճառի Պարզվում է, որ անհույս սիրահարված է մի երգչուհու վրա: Կույիսների հետևում շուտով եա դառնում է ընդհանուր կատակների ու ծաղրի առարկա: Արտիստներից սկսած մինչև վերջին թատրոնական ծառան ժիժաղնում են նրա հանդուգն զգացման վրա դեպի մի գեղեցիկուհի, որի երկրպագուների թվում անվանում են տեղական քաղաքապետին, հայտնի միլիոնատեր ու բարեգործ հույն Մարազլիին:..

Հալածանքն ու ներքին վիշտը ներգործում են վերսաղիքի վրա այնչափ, որ սրտի դառնութունն օդու մեջ անգամ չի կարողանում խեղդել: Մի օր եա ծնծում է անմիտորին, որ ծաղրելիս է լինում նրա շինած մի կեղծամբ, անվանելով նրան օտրիկա: Նրան զրկում են թատրոնական վարսավիրի պաշտոնից: Այդ ժամանակից եա դառնում է օդու և փոզոցների անզատնալի սեփականութուն: Եվ մի երեկո ոստիկանները գտնում են նրան մի ծառի տակ, ձյունի մեջ թափալված, բերում են տուն: Երեք օր շանցած՝ մեռնում է տիֆից, թողնելով կնոջն ու զավակին ճակատագրի հաճույքին:

Այրին, ամուսնու արհեստից զզված ու տանջված, ութ տարեկան Լեփնին հանձնում է մի ասաղծաղործի և ինքը սկսում ուրիշների համար ներմակեղեն կարել: Երկու ամիս շանցած՝ մանուկն արհեստանոցից փախչում է ուսումնարան: Բարի մարդիկ տալիս են նրա ուսումնազարծը: Նա սովորում է զրկ-կարգալը: Այրին հանձնում է նրան հազուտեղենի վաճառատուն: Մանուկը չի մնում այնտեղ: Մի աներեսլիվ ձևը մղում է նրան դեպի թատրոն: Նա դառնում է աֆիշներ բաժանող օրական հիսուն կոպեկով և թատրոնների վերնահարկը բարձրանալու իրավունքով: Անցնում է կույիսների հետևը, կամաց-կամաց ժանոթանում է արտիստական աշխարհի հետ: Այժմ բոլոր արտիստները ճանաչում են նրան, բոլորին եա ծառայութուններ է տնում, և բոլորը սիրում են նրան յուր հեղութեան և աշխուժութեան համար: Նա ոչ մի ներկայացում բաց չի թողնում, մահալանդ իտալական խմբի ներկայացումները: Նա ցերեկներն էլ թատրոնումն է կամ նրա շուրջը:

— Սինյոր, կղարմանաք եթե ասեմ, որ այժմ եա երբեմն ստեղծում է նորեկ անձանթ արտիստի համար փառք մեր քաղաքում,— շարունակեց մոր փոխարեն Լուիզան:— Այո՛, այո՛, սինյոր Չելլիի, մի՛ հակառակեք, այա ճիշտ է: Նա ունի բազմաթիվ հույն և հրեա ընկերներ, որոնք զարմանալի հավատ ունին դեպի նրա ճաշակը և սիրում են նրան: Դրանք կլակյորներ շեն, ո՛չ, այլ թատերասերներ: Չգիտեմ, զուցե նրանք կաշառում են, բայց Լեռե՛ ո՛չ, երբեք չի կարելի նրան կաշառել: Սինյոր կազալարո, ճի՛շտ եմ ասում, թե ոչ:

— Եւ ազնիվ է որպէս նորածին և զգայուն՝ որպէս քնարի լար,—
արտասանեց բարիտոնը։— Եւ իմ հանգուցյալ եղբոր տիպարն է...

— Բայց ինչպէ՞ս է ստեղծում անծանոթ արտիստի համար փառք,—
հետաքրքրվեցի ես։

— Առաջին ծափահարութիւնք,— պատասխանեց Կազալարոն։

— Զեմ հասկանում,— առաջի ես։

— Մինչոր, երկի շփոթեք ինչ ասել է արտիստի համար առաջին ծափն
անծանոթ քաղաքում։ Շատ բան, երբեմն ամեն ինչ Գուք թատերասեր
եր, նկատած կլինեք մի երևույթ։ Թատրոնական սրահում նստող հաս-
արկութիւնը հազիվ է վստահանում առաջին ծափը տալ անծանոթ արտիս-
տին։ Շատ անգամ, հոգով հիացած երգչի երգով, նա ամաչում է յուր
հիացումը արտահայտել։ Կարող են նրան անձաշակ համարել։ Բայց ահա
օգնութիւն է հասնում լեռներ։ Եւ ազատ է հասարակական նախապաշա-
րտմանրից, չի քաշվում առաջին ծափը տալ։ Խուճրք հետևում է նրա օրի-
նակին։ Այն ժամանակ հասարակութիւնը նույնպէս ծափահարում է։
Մյուս օրը լրագրերը գրում են այդ ծափահարութիւնների մասին, և ահա
անծանոթ արտիստի հաշտութիւնը ապահով է։

— Եթէ, իհարկե՛ն, արտիստը շնորհք ունի,— ավելացրեց Զելլինին։

— Այո՛, իհարկե՛ն։

— Բայց քո լեռնը կարող է շատ անգամ անշնորհքին էլ տալ առա-
ջին ծափը,— նկատեց Բորելլին։

— Ներողութիւն,— պատասխանեց Կազալարոն, հեղհորեն ժպտա-
լով։— մեր խմբի վերաբերմամբ գոնե նա դեռ այդպիսի սխալ չի գործել։
Եւ գուշակեցի, որ Բորելլին դեռ չի արժանացել լեռնի ծափին։

Վիճարանութիւնը գուցէ շարունակվեր, եթէ կրկին ներս շմտներ լեռ-
նը։ Այս անգամ նրա դեմքը բավական հանդիստ էր։ Եւ հրավիրեց Կա-
զալարոյին մի անկյուն և, շնչալով ականջին, բաց թողեց նրա գրպանը
մի ոսկեղբամ։ Հետո իմացա, որ մեր գուրս գալուց հետո նա իր մօր բար-
ձի տակ գտնում է այդ գրամը։ Հասկանում է, որ Կազալարոն պիտի գրած
լինի, վերցնում է, բերում, վերադարձնում տիրոջը։

— Համառ ես, լեռն, համառ,— գոչեց Կազալարոն, շփելով պա-
տանու գլուխը հայրական սիրով։— Դե լա՛վ, մի՛ նեղանաք, նստի՛ք, մի
փոքր խոսե՛նք։ Գու, իհարկե՛ն, երեկ թատրոնումն էիք։

— Էի։

— Հազանեցի՞ք ինձ...

— Իհարկե՛ն։

— Ապա ինչո՞ւ երեսդ գարձնում ես ինձանից... Ա՛ա, կեղծո՞ւմ ես։

— Սինյոր Կավալլարո, երեկ դուք շփոթված էիք:

— Ե՞ս. ամենևին: Սխալվում ես:

— Ո՛չ, սինյոր, չեմ սխալվում: Երբ հանգիստ եք, երբեք չեք շեղվում: Մենք ամենքս իմացանք, որ ձեզ բարկացրել են:

— Քեզ այդպես է թվացել: Ոչ ոք ինձ չէր բարկացրել: Ահա տես՞ր, Լեոն, ինձ դեռ լավ չես ճանաչում:

Լեոնը նայեց Կավալլարոյի աչքերին այնպիսի պարզ ու խելոք հայացքով, որ կեղծել նրա մտա անկարելի էր: Կավալլարոն ձեռք դնելով նրա ուսին, ասաց.

— Ձեռ սխալվում, բարեկամս, երեկ ներկայացումից մի քիչ առաջ ես խոշոր վեճ ունեցա օժիտորի հետ:

— Ո՛չ, սինյոր Կավալլարո, ասացե՞ք՝ դիրիժորի հետ, — ուղղեց Լեոնը համարձակ:

— Գու ո՞րտեղից իմացար:

— Ե՞՞ Կարլոս-ն երգելիս՝ սինյոր Մարտինին կես տոն բարձր վերջրեց ձեզ շեղելու համար: Սինյոր Մարտինին բուրբի վերաբերմամբ անաշու է, բացի իրանից: Ռեժիսորի պատճառով նա ձեզանից վրեժ չէր առնիլ: Նա քինախնդիր է միայն յուր անձնական հակառակորդների դեմ:

— Կո՞ւմ եք, սինյոր, — դարձավ ինձ Կավալլարոն ողևորված, — այս պատանու բերանով խոսում է ինքը երաժշտական քնազգը և դիտողական ձիրքը:

Լեոնը վեր կացավ, դուրս տվեց, շնորհակալութուն հայտնեց մեզ մեր այցելութան համար և շտապեց դեպի դռները: Այլևս նա այնքան զրավել էր ինձ, որ կամեցա անպատճառ հետը խոսել:

— Հայերեն գիտե՞ք, — հարցրեցի ես, երևի հայերենասիրական զգացումից դրդված:

— Գիտեմ:

Նա ինչպես և յուր մայրը, խոսում էր ռուսերեն լեզվով տանկական արտասանությամբ: Իտալացիներից միայն տանտիրուհիս և նրա ազգիկը դիտին ռուսերեն, նաև Կավալլարոն: Մյուսների հետ Լեոնը խոսում էր իտալերեն:

Մի քանի հարցեր տվեցի նրան պարզ հայերեն լեզվով: Նա ապշած նայեց երեսիս և ծպտաց:

— Ձե՞ս հասկանում, — դարձա ես ռուսերեն լեզվի օգնությամբ:

— Այդ լեզուն եկեղեցական է, — խոսեց նա տանկերեն լեզվով, — իմ իմացած հայերենն ահա այս լեզուն է:

Ինձ համար նորութուն չէր Քեսարաբիայի հայերի մայրենի լեզու

չիմանալը: Բայց առաջին անգամն էի պատահում մեկին, որ տանկերենը հայերեն էր համարում:

Ես խնդրեցի կեռնին այցելել ինձ շուտ-շուտ և իմ կողմից խոստացա այցելել նրան:

Նա ինձ երկար սպասել չտվեց: Հենեկալ օրն իսկ եկավ օննյակս և ուրախ-ուրախ հայտնեց, թե մայրն արդեն առողջանում է: Ուղիղն ասած, ես չէի հետաքրքրվում մոր վիճակով, ինձ պրազեցնողը որդու ճակատագրին էր:

Երբ խոսք բաց արի թատրոնի ու երաժշտության մասին, պատանին կերպարանափոխվեց, ինչպես կրակոտ սիրահար, երբ խոսվում է նա սրբ-տի ընտրյալի վերաբերմամբ: Ոգևորված նկարագրեց յուր լսած երևելի երգիչներին ու նվագիչներին առաջանցը: Վերջին յոթ տարվա ընթացքում նա լսել է գրեթե բոլոր նշանավոր երգիչներին ու նվագիչներին, որոնք այցելել էին Ռուսաստան Օդեսայի վրայով:

— Երևի դու էլ նվագում ես կամ երգում,— հարցրի ես:

— Ո՛չ, սինյոր:

— Չեմ հասկանում:

— Երգելու համար ձայն չունիմ:

— Իսկ նվագելու համար գործիքներ շատ ունիս սենյակումդ: Երեկ տեսա:

— Այո՛, նվագում եմ մանդոլինա և կիթառ:

— Նոտաներ գիտե՞ս:

— Մինյորինա լուրջան սովորեցրել է: Գուր լսե՞լ եք նրա երգեցողությունը: Հիանալի ձայն ունի: Այնպես չէ՞: Այո՛, Հաճանե՞լ եք Իհարկե, ս՛՛՛՛՛ չի հաճանիլ: Մօ, լուրջալին մեծ ապագա է խոստանում...

Նա լուեց, հառաչեց, հայացքը ձգելով դեպի անորոշ տարածություն: Ես նրա դեմքի վրա նշմարեցի հոգեկան գազանի տառապանքի արտահայտություն: Խոստովանում եմ, այն ժամանակ նշանակություն չտվեցի նրա հառաչանքին: Եվ մի՞թե կարող էի երևակայել տասնույոթ տարեկան պատանու հոգին որե՛ն լուրջ վշտի ընդունակ:

— Այդ բուրբ լավ,— ասացի ես,— բայց դու ինչո՞վ ես կերակրում քեզ ու մորդ: Ձէ՞ որ հայրդ ժառանգություն չի թողել:

— Գործ շատ կա, սինյոր: Պրոգրամներ եմ ծախում, ստատիստի գեր եմ կատարում բեմի վրա, պոչ եմ բռնում: Ա՛խ, սինյոր, եթե միշտ ունենայի կազմորնի վիոլոնչելի նվագել ու կմտնեի երաժշտական խումբը:

— Հիշո՞ւմ ես հորդ, կեռն:

— Իհարկե, շատ լավ եմ հիշում:

— Ասում են, նա բարի մարդ էր:

— Այո՛, սինյոր, շատ բարի էր, միայն...

— Հարբում էր.— լրացրի ես պատանու խոսքը:

— Նա երբեք ինձ չէր ծնծում, չէր էլ բարկանում վրաս: Բայց ո՛չ, մի անգամ բարկացավ, հիշում եմ...

— Երևի շարուֆյուն էիր արել:

— Այո՛: Այն ժամանակ նրա խանութին ահա այն անկյունի կապույտ տան ներքին հարկումն էր: Ամեն օր գնում էի այնտեղ կեղծամներ սանրում: Մի օր նա ախար էր շտա: Մի ժեներալ եկավ երեսը սափրել տալու: Նրա մոտ միշտ մեծամեծներ էին գալիս: Ես վերցրի մի սանր, վրեն քաշեցի մի ֆուզթ ու սկսեցի շրթունքներովս նվազել: Ժեներալը բարկացավ ու հորս հրամայեց ինձ դուրս անել: Հայրս մոտեցավ, ականջս քաշեց ու, զգակոթիս տալով, վանդեց դուրս: Բայց հետո, երբ ժեներալը զնաց, կանչեց ինձ ներս, աչքերս սրբեց, համբուրեց ու ասաց. «Եթե դու կունենաս երաժշտական ընդունակություն, ինձ գրավ կդնեմ, քեզ շեմ ֆոդնիլ առանց ուսման»: Այո՛ սինյոր, շատ լավ մարդ էր, քին հարբում էր: Մինչոր, ներեցեք, ո՞ր ժամն է:

— Տասնումեկ:

— Օ՛, ես ուշացա: Ներողություն, էլի կգամ: Ձեր սենյակը լավն է: Դուք ինձ գրքեր կտաք կարդալու, այո՞: Ենորհակալ եմ: Ցանտություն: Այսօր Կալաֆատիի բենեֆիսն է: Քատրոնը լիքն է լինելու: Պետք է գնամ պոչ բռնեմ:

Ես կամեցա հարցնել՝ ինչ ասել է «պոչ բռնել», բայց կտոն արդեն լրացել էր:

Կալաֆատին ընտիր երգչուհի էր:

Գնացի Քատրոն տոմսակ վերցնելու: Կասի առաջ կանգնած էր գնողների մի երկայն շարք, որ հասնում էր մինչև փողոցի կեսը: Սղանակը սառն էր, խոնավ, անախորժ: Պիտի բռնի շարքի վերջին տեղը և ամենաբիշը մի ծամ սպասեի մինչև հերթս հասնելու: Ուզում էի վերադառնալ տուն, երբ լսեցի իմ ազգանունը: Դա կտոնի ձայնն էր, որ կարող էի ճանաչել հարյուրավոր ձայների մեջ: Նա կանգնած էր կասից մի քանի քայլ միայն հետո, երկու հրեաների միջև սեղմված:

— Տոմսակ եք ուզում գնել,— հարցրեց նա տանկերեն:

— Այո՛:

— Սկեք, տեղս բռնեցիր, ապա թե ոչ, շտա չեք հասնիլ կասին: Ես բռնեցի նրա տեղը: Նա զնաց կանգնեց շարքի վերջում: Այստեղ միայն իմացա՝ ինչ ասել է «պոչ բռնել»: Կտոնը կանգնում էր շարքի հե-

տևում և, երբ բավական մտանձնում էր կասին յուր հերթը ծախում էր ցանկացողին հինգ-տասը կոպեկով: Հետո դարձյալ գնում էր ու շարքի հետևում կանգնում: Նա ամեն միջոց գործ էր դնում թատրոնից չհեռանալու համար: Նրա օգը, կերակուրը, կյանքը, ամեն ինչ թատրոնն էր:

Իմ հետաքրքրությունը այդ պատանու վերաբերմամբ արդեն այնքան մեծ էր, որ աշխատում էի ամեն օր նրան տեսնել:

Մի առավոտ նրա մոտ հանդիպեցի երկու անծանոթների, որոնց հետ յուր սենյակի դռների առջև կանգնած խոսակցում էր:

Մեկը յուր հասակի պատանի էր հնամաշ հագուստով, բայց գլխին նոր գլխարկ: Դեմքի գծերը բուն հրեական էին, աչքերը գեղնագույն, մազերը գրեթե կարմիր, երեսը ինչ-որ բծերով ծածկված, սակայն համակրելի:

Մյուսին ես շատ անգամ էի տեսել քաղաքի գրոսավալորերում ու թատրոնների առջև: Դա մոտ քսանութինգ տարեկան երիտասարդ էր, այնքան նիհար, այնքան բարակ ու գունատ, որ կարծես մազազաթից լիներ շինված: Նրա երեսը երկարավուն էր ու նեղ, աչքերը կլոր ու փոքրիկ, կոկորդի ոսկորը դուրս ցցված: Հարթ ու նոսր մազերը մինչև ունքերը քաշած կակուզ գլխարկի տակից ցած իջնելով, յախույժ պես կպել էին բարակ պարանոցին և ընդգրկել կոկորդի մի մասը: Ան սյուրսուկի վրա հագած էր թիկնոցավոր վերարկու առանց աստառի, լայն թևերով: Մի ձեռին բռնած էր քաղկի հաստաթյամբ մի գեղնագույն փշոտ փայտ, մյուս ձեռին՝ անկազմ գրքույկներ և տեղական լրագրերի համարները:

— Իմ ընկերներն են,— ասաց լեռնը անմիջապես ծանոթացնելով ինձ նրանց հետ:— Բանաստեղծ Չաուչենկո, Բցկո Մարգուլիս:

Նա հանույթով սեղմեցի երկուսի էլ ձեռը:

— Չաուչենկոն սիրում է մարդկանց հետ ծանոթանալ յուր երկերի միջոցով,— ասաց լայն վերարկու հագած երիտասարդը, որ ինքն բանաստեղծն էր:

Նմ անմիջապես, գրքույկներից մեկը պահելով թթիս առջև, հարցրեց.

— Չէի՞ք կամենալ արդյոք մի օրինակ վերցնել:

— Հանույթով:

Գրքույկի վերնագիրն էր. Часы горя и страданий; стихотворения Леонида Николаевича Чаушенко.

— Դուք գուցե դարձանաք, մոսյո,— ասաց նա, գնելով վարտիքի դրպանը գրքույկի արժեքը.— որ ես, այսպես ասած, հանդգնեցի կապել ձեր վզին իմ երկը: Բայց մի՞ վրդովվեք, մարդիկ իրանց խիղճն են ծախում, Չաուչենկոն՝ յուր երկերը: Նախկին գրաշար եմ: Ինքս գրում եմ,

ինքս շարում, ինքս տպում, ինքս վաճառում, ինքս էլ ուտում իմ սրտի արյան վաստակը...

— Իսկ ես նախկին և ներկա ջհուղիկ եմ,— ընդհատեց բանաստեղծի խոսքը Իցկո Մարգուլիս կոչված պատանին,— երբեմն լրագրիներ եմ ծախում, երբեմն էլ թատրոններում ծառայում: Նեղ տեղն ընկնելիս փողոցներում կոշիկներ եմ սրբում:

— Եվ երևակայում է իրեն ապագա Ռուբինշանին,— հեղեղեց Չաուշենկոն:

— Ա՛խ, պարոն, արդյոք դուք երաժշտության ուսուցի՞չ եք: Ո՞չ: Ափսո՛ս! Ես կկամենայի ձեզանից դաշնամուրի վրա դասեր վերցնել: Մի-ծաղի՛ր. Չաուշենկո, բայց էլի ե՛ս պիտի թո՛ Վասյ Գորյա և Ստրաճանի երաժշտության վերածննդ: Գե լա՛վ, զավազանդ մի՛ ցույց տուր, ես երկչուս ջհուղներից չեմ, ես հրեա եմ: Արեվիտե՛ր չի, սինյոր... Գնա՛նք, բանաստեղծ: Չիմբա, չիմբա-չիլալա՛...

Նա քամու արագութամբ թռավ դուրս: Չաուշենկոն հետևեց նրան, հասա զավազանի ծայրն աղմուկով զարկելով փայտյա սանդուղքի տասիճաններին:

Փառք ասածո, այս անգամ Լեոնի մայրը տանը չէր, զնացել էր շուկա պարեն գնելու: Լեոնն ասաց, թե Չաուշենկոն ու Իցկո Մարգուլիսն եկել էին խորհրդակցելու իտալական խմբի առաջին երգչուհի Բարբինիի բնենֆիսի մասին: Պատրաստվում են արտաքո կարգի ցույցեր: Չաուշենկոն մտադիր է բնենֆիսի պատվին նվիրել երգչուհուն մի բանաստեղծություն, որ պետք է թարգմանել իտալերեն:

Ես, Լեոնին փորձելու համար, ասացի.

— Կցանկանայի իմանալ, դուք ի՞նչ գործ ունիք երգչուհիների բնենֆիսիների հետ:

— Ինչպե՛ս թե ինչ գործ ունինք,— գոչեց նա զարմացած,— երգչուհիները զեղարվեստին շե՛ն ծառայում:

— Ետա էլ ծառայում են, հետո՞:

— Ամեն մարդ պարտավոր է պատվել զեղարվեստը:

— Գեղարվեստը շոալլություն է: Նա հարուստների համար է: Իսկ դու և թո՛ րնկերները աղքատ եք...

— Հարուստներն արտիստներին նվերներ են անում, իսկ մենք՝ ցույցեր...

Հազիվ մի քանի բուպե խոսել էինք, երբ ներս մտավ Լեոնի մայրը: Գնելով պարների զամբյուղը Շեքսպիրի քթի առջև, նա իսկույն ևեթ հարձակվեց որդու վրա:

— Էլի փողոցային սրիկաները այստեղ էին, հա՛, Երևի, խորհուրդ ունեիրք: Մի շարաթ է՝ գլուխս ցավեցնում եք այդ երգչուհու բնեկրիտով: Պարոն, տեսա՞ք, խո՞ւմ տեսա՞ք այս անզգամի ընկերներն ուղթեր են: Խ՛նչ կարող է սովորել այդպիսիներից: Փո՛ւշ, փո՛ւշ զավակ...

Երբեմն մայրերը կարող են իրենց հարազատ զավակների թշնամին լինել: Անշուշտ Լևոնի մայրը սիրում էր որդուն, բայց չէր տեսնում յուր և նրա մեջ եղած վիճը, այն ահագին վիճը, որ չէր կարելի լեցնել ու հարթել անվերջ նախատինքներով: Մի անգամ այս մասին խոսում էինք մեր սեղանատանը. սինյորա Ստեֆանիան և Բորելլին պաշտպանեցին մորը, իսկ մյուսները՝ որդուն: Ռախսան ասաց.

— Մեղ՝ հրեաներիս, համարում են նյութապաշտու նս դեմ շեմ, ճիշտ է. բայց, հավատացեք, ժշ մի հրեա, մանավանդ հրեուհի յուր որդու վերաբերմամբ այդ քրիստոնյա կնոջ շափ նյութամուղ չէր լինի: Հրեան խելոք կերպով է հարստահարում յուր որդուն: Եթե յուր որդու մեջ տեսնում է երաժշտական կամ երգելու ձիրք, աշխատում է հենց այդ ձիրքը շահագործել: Նա չի ստիպում նրան արհեստավոր կամ վաճառական դառնալ: Երկու անգամ Լևոնն իմ ներկայությամբ լաց եղավ, երբ մայրը հանդիմանում էր նրան իբրև «անպետք» զավակի: Նա փաթաթվեց մոր պարանոցին, գոչելով.

— Մա՛մա, մա՛մա, մի՛ բարկանալ, ես քեզ սիրում եմ:

Մ՛օ, ո՛ւշ, այդ պատանին չէր կեղծում: Նա սիրում էր մորն անշափ, և այս նրա գծրախառնիքյան պատճառներից մեկն էր:

— Կարելի՞ է, — լսեցի մի առավոտ դռների հետևից Լևոնի ձայնը, երբ դեռ անկողնից չէի վեր կացել:

Ուրախությամբ հրավիրեցի նրան ներս: Նա զլխարաց էր, երեսն անավա, աչքերի սպիտակուցները դեղնած, մազերը զզզզված, դեմքը մազազաթի պես գունատ: Կոնստանկին պահած էր մանդոլինան և այնպես ամուր սեղմած, որ, կարծես, վախենում էր ձեռքից խլեն: Նրա բաճկոնի կոճակները բաց էին, փողկապ շուններ, շապիկի եղբերը բաժանվել էին և երևան էին հանում նրա նիհար կուրծքը: Մեկների վրա կուշկուշված վարտիթի ծայրերը բարձրացել էին, երեսն էին կոշիկների ականջները:

— Ներողություն, սինյոր, — ասաց նա, ցրված հայացքը պատեցնելով շորս կողմը, — կարծում էի՝ վեր եք կացել:

Ես շտապեցի նրան հանգստացնել, թե հենց վեր էի կենում, երբ եկավ: Նա խնդրեց թույլ տալ իրեն կես ժամ մնալու իմ սենյակում: Ոչ միայն կես ժամ, այլ միշտ, երբ կամենար և որքան կամենար, կարող էր

օգտվել իմ սենյակից: Բայց այս անգամ ինձ շփոթեցրեց նրա այլալուծած կերպարանքը:

— Ի՞նչ է պատահել,— հարցրի, կարծելով, որ թաքնվում է ինչ-որ հալածողներին:

Մի քանի վայրկյան շպտատախանեց: Ես հարցս չկրկնեցի, սկսեցի հագնվել: Նա մոտեցավ դռներին, նայեց դեպի դուրս ու հետ եկավ, կանգնեց սենյակի մեջտեղում, ավելի ամուր սեղմելով մանդոլինան կուան տակ:

— Գիտե՞ք, սինյոր,— ասաց,— կարող է մայրս գալ:

— Ի՞նչ անենք, թո՞ղ գա:

— Ես նրանից եմ փախել: Ուզում էր մանդոլինաս կոտրել, վառարան գցել:

— Ինչո՞ւ:

— Մինչև լույս չեմ թողել նրան քնելու, նվազել եմ:

Հետո պատմեց, թե երեկ օպերային երաժշտական խմբի բենեֆիտն է եղել: Ներկայացումից հետո բոլոր երաժիշտները գնացել են հյուրանոց ընթրելու: Խմբապետը Լեոնին էլ հրավիրել էր: Ընթրիքի միջոցին մեկը վիոլոնչելով նվագել է, ի միջի այլոց, և՛մի սպանական եղանակ՝ «Մագրիդի շրջովիկը»:

— Գլխիցս շէր դուրս գալիս այդ եղանակը: Ուզում էի անցատուես սովորել այս գիշեր, որ շմոռանամ:

— Եվ սովորեցի՞ր:

— Այո՞:

— Ինձ համար կնվագե՞ս:

Լեոնի բնավորությունը պարզ էր: Նա կոտրատվել չգիտեր, ամեն քանի վերաբերվում էր հասարակ: Ես արդեն մի քանի անգամ լսել էի նրա նվագումը: Վատ էր նվագում, թե լավ, չգիտեմ, միայն զգացվում էր և զգացնել տալիս լսողին:

Նա նստեց աթոռի վրա, գրկեց մանդոլինան: Առավոտյան արեգակի կիտրոնագույն շողերը սփռվել էին ներս: Լեոնի աչքերն անգիտակցարար դարձան դեպի այդ շողերը, կարծես ինչ-որ գազտնի մագնիսի գոթու-թյամբ: Ա՛խ, այդ վեր ուղղված աչքերը, այդ հեղ զննքը: Անցել է ընդամենը երկու տարի, բայց կանցնեն շատ տարիներ, դարձյալ այդ օրը զատ կմնա հիշողությանս մեջ:

Ի՞նչ էր Լեոնի նվագածը՝ բացատրել չեմ կարող: Հիշում եմ միայն ինձ վրա գործած տպավորությունը: Կիսամերկ բեռովել էի սենյակիս մեջտեղում և լսում էի բուռն զգացմունքների վիժումը: Վիշա և բերկրու-

թյուն, փոթորիկ ու մեղմ թախիծը խառնվել էին «Մազրիդի շրջմուկի» մեջ. գոնն ալսպեա էր թվում ինձ: Գուցե դա մի կրակոտ, ասպնատական ժողովրդի սրտի հրաբուխն էր, փոքր-ինչ կանոնավորված ինձ անհայտ մի հանճարի ստեղծագործ ուժով, բայց հետաքրքրական ինձ համար նվագողն էր: Կարծես նյութնդեն պատանին շրացել էր, մնացել էր միայն նրա ստվերը: Նա չէր նկատում իմ ներկայութիւնը, քաղցր հեշտունների հեղեղով կլանված նյարդերը չէին զգում աշխարհի նյութականը: Կարծես հոգին ամբողջովին ձուլվել էր նվագած եղանակի հետ ու սլացել հետո մի աշխարհ՝ ընտիր հոգիների կախարդական աշխարհը:

Երբ ավարտեց, մի քանի վայրկյան լուռ էր, անշարժ, աչքերը տակավին հառած արեգակի շողերին, որոնք հետզհետե գունատվում էին:

Ես չկարողացա ինձ զսպել, ոգևորված գոչեցի.

— Կեցցե՛ս, Լեոն, կեցցե՛ս...

Բայց նա չսեց: Անշարժ էր. նուրբ շրթունքները, որոնք միշտ սեղմված էին, զոգում էին նկատելի: Հանկարծ նրա ձեռները թուլացան, գլուխը մի փոքր թեթվեց ուսին, մանզուլիան հանդարտիկ սահեց կրծքից և ընկավ նիհարիկ ծեկների վրա: Եվ նրա դեպի շողերը հառված աչքերի մեջ նշմարեցի արցունք:

— Մանուկ, ինչո՞ւ ես լալիս,— գոչեցի կարեկցությամբ:

Նա ոտքի կանգնեց և, ճակատից հեռացնելով թանձր մազերը, տարօրինակ ձայնով արտասանեց.

— Վիտունչելիսան ինձ ասաց՝ Մազրիդի շրջմուկը դժբախտ է եղել: Ծուրտ գիշերները երգել է գրանդի աղջկա լուսամտուտի տակ և լաց եղել... Նրա հայրը աղքատութիւնից մի օր կախվել է ծառի վրա, խեղդվել:

Այդ ժամանակ ես շհասկացա նրա խոսքերի խորքերում թաքնված բուն վիշտը և կարծեցի զառանցում էր: Արդարև, զառանցում էր նուրբայ ինչո՞ւ և ի՞նչ...

— Ա՛խ, ներողութիւն,— գոչեց նա, հանկարծ ուշքի գալով,— ես... անթնութիւնից...

— Այո՛, Լեոն, անբուն ես: Եթե կամենում ես՝ հանգստացիր սենյակումս:

— Ենորհակալ եմ, սինյոր: Թո՛ւյլ ավեր միայն մանզուլիանս թողնեմ ալստեղ: Մայրս կարող է նրան վառարանը գցել: Երեկ լուսամտուտով փողոց շարտեց կիթառս ու մի քանի լուսանկարներ:

— Լեոն մայրդ շար կին է,— գոչեցի ես, մինչև հոգուս խորքը վերգողված այրու վայրենի արարմունքից:

Լեոնը շփազանց վշտացավ և սկսեց պաշտպանել մորը: Ո՛չ, ո՛չ,

լար կին չէ նրա մայրը, ընդհակառակը, շատ բարի է նա սիրում է ևս-
նին։ Երբեմն բնած ժամանակ ևսնը զգում էր, որ իրան թաքուն համբու-
րում է։ Նա սիրում է, բայց սեբը ցույց չի տալիս։ Վախենում է, որ ևս-
նը երես առնի, ավելի փշտանա։

— Ավելի փշտանա՞ս, — գոչեցի ես. — բայց մի՞թե դու փշտացած ես։

— Ի՞նչ գիտեմ, սինյոր. մայրս ասում է՝ «ո՞վ յուր ծնողներին կամբը
չի կատարում, փուշ որդի է»։

— Է՛հ, ուրեմն, ինչո՞ւ չես կատարում մորդ կամբը, — հարցրի դիտ-
մամբ, կամենալով փորձել նրան։

Նա մի տխուր հայացք ձգեց երեսիս, ոչինչ շատաց։ Ես այդ հայացքի
մեջ կարդացի նրա անզորությունը՝ դառնալ մոր կամքի հլու զազակ։ Ան-
վիճելի էր, որ նա շուտով կհրաժարվեր կյանքի բոլոր բարիքներից, բան
թատրոնից։

Ճաշի միջոցին պատմեցի նրա տարօրինակ տրամադրության մասին։
Լուիզան լսեց լարված ուշադրությամբ։ Նրան նկատելու չափ շփոթեցրեց
այն, ինչ որ ևսնն ասել էր «Մադրիդի շրջմուխիկ» մասին։ Կավալլարոն
խորհրդավոր ժպտում էր և զլխով հանդիմանական շարժումներ անում,
Լուիզայի աչքերին նայելով։ Ուսանողը նկատեց, թե ևսնն աննորմալ էակ
է, մի տեսակ հոգեկան հիվանդ։ Նրա հասակի ու զգացումների մեջ չկա
համերաշխություն։ Իսկ ուղիղը զարգանում է անկանոն։ Այս նկատողու-
թյունը չափազանց վրդովեցրեց Կավալլարոյին։ Չինայելով որս լեզվի
քերականական կանոնները, նա սկսեց հակաճանել։

— Հոգեկան հիվանդ, հոգեկան հիվանդ. վերջին ժամանակ կարծես
գիտությունները հենց նրա համար են սովորում, որ բոլոր տաղանդավոր
մարդկանց հիվանդ համարեն։ Ո՛ր, պարոններ, իսկական հոգեկան առողջ-
ները հենց ևսններն են։ Միայն նրանք դժբախտ են, սինյոր սաուդենտ,
հասկանո՞ւմ եք, դժբախտ, որ չեն ծնված կյանքի բարեհաջող պայման-
ներում։ Փոխանակ գիտնականներն բացատրելու այդ պատանիների հո-
գին, օգնեցեք նրանց. ահա՛ ինչ։ Մի՛ թողեք ազամանը փողոցի ցեխի
մեջ։ Ափսո՞ս է ևսնը։

— Նա օրից-օր հավելում է մոմի պես, — շարունակեց Կավալլարոն
կարեկցաբար, — նրա կազմը նուրբ է, չի կարող դիմանալ այդ տեսակ
ապրուստի։ Երբեմն զիշերը, հազիվ անկողին պսակած, վեր է կենում, զը-
նում կանգնում է կտաի առջև, առանց վերարկուի, մի բանի կուպեկ վաս-
տակելու համար։ Վաստակածի մի մասն էլ թատրոնի վրա է ծախսում։
Ահա վաղը սինյորս Բարրինիի բենեֆիտն է։ Գա նրա ամենասիրելի երգ-
չուհին է։ Համոզված եմ, որ այժմ իրան տանջում է, որպեսզի կարողանա
որն է կերպ վազվա ցույցերը զննեցկացնել...

Հետևյալ երկոս ևս թատրոնումն էի նստած մի բարեկամ ընտանիքի հետ օթյակներից մեկում, ես լուր էի դեպի վերնահարկը: Բազմաթիվ զբուխների մեջ, վերջապես, տեսա Առնոն: Արժույթները պատենշին հեղած, զուխն սփռերի մեջ բռնած, աչքերը հատել էր բեմին: Նրա մի կողմում կանգնած էր քանադակի Չաուչենկոն, մյուս կողմում՝ Իցկո Մարգուլիսը: Երբ բեմի վրա երևաց երգչուհի Բարրինին, Առնը զուխը բարձրացրեց և ամենից առաջ ծափահարեց: Նրան հետևեցին Չաուչենկոն և Իցկոն, հետո վերնահարկի մի մասը: Նույն վայրկյանին մի քանի տասնյակ ձեռներ ձգեցին բեմի վրա ինչ-որ սպիտակ ու կարմիր ծաղիկներ, նաև զույնզույն բարակ թղթի թերթիկներ: Գոյացավ մի ֆանտաստիկ անձրև: Պարտերն ակամա հափշտակվեց, և ամբողջ հինգ րոպե թատրոնը թնդում էր բուն ծափահարություններից: Վերցնելով յուր զլխին անզայցող անձրևից մի կաթիլ՝ մի ծաղիկ, երգչուհին սեղմեց սրտին, անզայցար զուխ տալով աչ ու ձախ, հետո աչքերը բարձրացրեց դեպի վերնահարկ և օղային համբույրներ ուղղեց պատանի երկրպագուներին: Այս ավելի ոչնորեց նրանց և ավելի զորացրեց ազազակներն ու ծափերը:

Առնը յուր մարմնի կիսով դուրս էր եկել պատենշի հետևից: Կարծես ձգտում էր ծաղիկների հետ ընկնել երգչուհու ոտների տակ իբրև կենդանի զոհ՝ զեղարվեսաբ:

Անցավ առաջին գործողությունը, երկրորդը, երրորդը: Առնի ոգևորությունը սաստկանում էր երգչուհու առողջության հետ զուգընթաց: Նա մերթ ծափահարում էր, ձեռները զլխից վեր բարձրացրած, մերթ ազազակում. «էլ վի՛վա, բրա՛վա, բրավո՛ սսիմա...»

Վերջին գործողության կիսում Առնը հանկարծ շրացավ Չաուչենկոյի և Իցկոյի հետ, մինչև ներկայացման վերջը շերտաց ալլիս:

Գուրս գալով խուռն բազմության հետ փողոց, տեսա հետևյալը— Թվով երեսուն-քառասուն ոստիկաններ կազմել էին մի ընդարձակ շրջան՝ հեղեղված էլեկտրական ահագին լապտերների առտա լույսով: Քաղաքից դուրս եկողները հավաքվում էին շրջանի հետևում: Մուտքի մտա մի կողմում խմբված էին հարյուրի շափ համալսարանական ուսանողներ, մյուս կողմում կանգնած էին երկու կանոնավոր շարքերի բաժանված մի խումբ պատանիներ տասնուհինգից մինչև քսան տարեկան: Միայն շափահարը նրանց մեջ Չաուչենկոն էր: Նա ձեռին պահած էր մի թերթի թուղթ:

Ուսանողներից մի տասը հոգի ձեռներում բռնած էին մի-մի փոքրիկ փուռը ծաղիկների, իսկ պատանիները՝ մի-մի վառ կերտ:

Տեսարանը զեղեցիկ էր, հետաքրքրական: Գրեթե, որ Առնը հետին դեր չի կատարում նրա մեջ: Փաշվեցի մի կողմ և աչքերով որոնեցի նրան:

Գծվար շէր գտնելը: Նա կանգնած էր պատանինների շարքերից մեկի գլուխին, ձեռքին մի երկայն ձող, որի ծայրում վառվում էր հաստ մոմի կտորը: Ցուրտ շէ՛ր զգում նա առանց վերարկուի, նույնիսկ առանց կրկնակոշիկների, յուր բարակ պիջակում: Երևի շէր զգում, թեև եղանակը բավական ցուրտ էր: Նա հափշտակված էր յուր գերով, աշխատում էր կարգ պահպանել պատանինների շարքում: Կերոնների հրեղեն լեզվակները էլեկտրական ահագին լապտերների լուստ ներքո ներկայացնում էին գեղնագույն ազոտ բծեր՝ տկար, որպես աստղերը լուսնյակ երևնու:

Լևոնի նիհար գեմքը ստացել էր մի տեսակ բաց-մանիշակագույն երանգ: Նա հիշեցնում էր գեղագնեստ նկարչի քմահաճ վրձնի տարօրինակ ստեղծագործություն: Մակայն այդ հիվանդոտ գեմքի վրա աշքերը փայլում էին հղկած պողպատի պես: Զորս կողմից էլեկտրականոթյամբ հեղեղված՝ նրա մարմինը գետնի վրա շէր ձգում ստվեր. նա ինքը, կարծես, ստվեր լինելու նրա շարժումները արագ էին, ջղաձգական, լի ավյուռնով: Երբ խոսում էր, նույնիսկ հեռվից ինձ թվում էր, որ խոսում են նրա բուրբ նյարդերը, սրտի բուրբ թեւերը: Ահագին բազմություն մեջ ձայնն ինձ չէր հասնում, բայց գրավ կգայի, որ այդ ձայնը զոռում էր հոգեկան բարձր հանույթից յուր բուրբ նվնչներով: Լևոնը երջանիկ էր:

Երբ երգչուհին դուրս եկավ թատրոնից երկրպագուներով շրջապատված, իցկո Մարգարիտն ամենից առաջ աղաղակեց. «ուրա՛»: Չաուշենկոն, գավազաՆով հետ մղելով նրան, մոտեցավ երգչուհուն ու ավեց նրան յուր ձեռքի թուղթը: Անշուշտ, այդ նրա ոտանավորն էր, հատկապես օրվա առիթով գրված:

Լևոնը գդակը վերցրեց և օդը զցեց: Նրա թանձր մազերից երկու շերտ բնկան նուրբ ճակատի վրա: Նրա օրինակին հետևեց պատանինների ամբողջ խումբը: Երևան եկավ Չաուշենկոյի նեղ, երկայնաձև գլուխը, հարթ, նոսր մազերով: Եվ կիսամերկ, կիսաքաղցած պատանինների ահաս ձայները՝ «բրա՛վա, բրավո՛ սոխմա», խառնվելով միմյանց, կարծես, սառեցին ձմեռային օդում: Այդ վայրկյանին նա անիծեցի մտքումս երջանիկ երգչուհուն, որ թեկուզ ակամա, խելքից հանել էր այդ մատաղահաս էակներին և վտանգի էր ենթարկում նրանց կյանքը, ո՞վ գիտն գուցե ն՛ հոգին: Մի՞թե, արդարև, գեղարվեստն այնքան անողոր է յուր բարձրության վրա, որ յուր առջև ծունկ է շքեցնել աայիս նույնիսկ անմեղությունը:

Երբ երգչուհին մոտեցավ թատրոնի առջև սպասող փառահեղ կառքին, մի քանի զույգ ձեռներ սկսեցին արձակել ձիերը: Կարծեցի, թե Լևոնն է սկզբնապատճառը և շտապեցի մտքումս հայհույն բարեկամիս: Մակայն գնա լավ չէի ճանաչում նրան: Նայեցի՝ չկար ո՛չ լծվողների և ո՛չ լծողների

մեջ: Դրանք բացառապես ուսանողներ էին, որոնց թեթևամտությունը, երեխ, անասնություն էր հասնում:

Առհաս խումբն աչ ու ահյակ ուղեկցում էր կարծին՝ վառ կերտներով: Երգչուհին մեկ-մեկ ընդունում էր ուսանողներից փեշերը, փետում ու ծաղիկները սփռում պատանիների վրա, իսկ ուսանողներին վարձատրում էր օդային համբույրներով:

Ճնշքելով ամբոխը, ես մտտեցա բարեկամիս:

— Աա՛, դուք է՛լ այստեղ եք,— գուշեց նա, հևալով,— լսեցի՞ք ինչպես երգեց, լսեցի՞ք...

— Այո՛, Առն, հրանալի երգեց: Բայց այդ ուսանողները... Ի՞նչ են անում... Մի՞թե դու հավանում ես այդպիսի ցույցեր:

— Աստված մի՛ արասցեն:

— Մենք անասուններ չենք,— ասաց Իցկո Մարգուլիսը:

— Այո՛, մենք մարդիկ ենք,— գուշեց Չաուշենկոն, վրզովված,— է՛յ պարոնայք ստուգենաներ, մի ձգեք ձեր մունդիրի վարկը. է՛յ պարոններ, ամոթ է...

— Մտի՛կ արեք,— գուշեց Առնը,— ինքն էլ չի հավանում, ուզում է իջնել կարծից... Բայց ո՛չ, չի իջնում... Աա... Վի՛տյա, Պետրո, Մերգել, Խայս, հանգցրեք կերտները... Մ՛չ, ո՛չ, ո՛չ, սպասեցե՛ք... Նա իջնում է կարծից... Իջավ, իջավ... Չիբրը լծում են... Կարի՛սսիմա, կեցցե՛ք՝ Բարբիի. էվի՛վա, բրա՛վա, բրավո՛ սսիմա, առա՛ջ, առա՛ջ...

Ով, կերտը բարձրացրած, ազաղակելով, շրացավ ամբոխի մեջ, յուր հրեա և հույն ընկերների հետ... Նրանց հետևեց Չաուշենկոն, լայն վերարկուի փեշերը օդի մեջ ֆրֆոացնելով պատաստոված առազաստների պես...

Ես տուն վերադարձա ծանր ապավորության տակ: Այդ գիշեր երազումս տեսա Առնի հորը: Բշվա՞ն վարսավիր: Նա հարբած, կեղտոտ ու պատաստոված հագուստում շնթոկել էր թատրոնի մուտքի առջև: Անցորդները հեզում ու ծիծաղում էին նրա անհույս սերը, որ, ո՞վ գիտե, գուցե առաջացել էր գեղարվեստի սիրուց: Այսպես էի ես միշտ պատկերացնում վարսավիրին, այսպես էլ տեսա նրան երազումս...

Զարթնելով, փափազ զգացի Առնին տեսնելու: Բարձրացա վերև: Տանը չէր: Մայրն ինձ հանդիպեց արտասուքը աչքերին և դանդաղաց, թե գիշերը տուն է վերադարձել երեք ժամին: Այսօր զարթնել է թե չէ, իսկույն տանից դուրս է եկել:

— Պարոն,— աղերսեց այրին,— դուք կարող եք նրան խելքի բերել: Նա սիրում է ձեզ, կլսե ձեր խոսքերը: Նա գնում է հոր ճանապարհով: Վերջն իրան հարբեցողության կտա և շան պես կթավալվի փողոցներում:

— Նա այդ շի անիւ, խելոք է:

— Ա՛խ, պարոն, կարծում եք հայրը հիմա՞ր էր: Ո՛չ, նա էլ խելոք էր: Բայց խելքից հանեցին, որս սևացրին: Ամուսնուս ձեռքիցս խլեցին, չեմ ուզում որդուս էլ խլեն... Պարոն, օգնեցեք, ես մայր եմ, հասկանո՞ւմ եք, մայր...

Այո՞, մայր էր այդ կինը, գիտեի, որ սիրում էր որդուն ու տանըվում նրա պատճառով: Այժմ խղճում ու միջնչև անգամ ցավակցում էի նրան. բայց դարձյալ անախորժ էին ինձ համար նրա անվերջ գանգատները, նրա եսամոլ հոգացողութիւնը որդու համար:

Կեսօրից հետո կրկին բարձրացա վերև: Այս անգամ Ատնը տանն էր, բայց անկողնում պառկած: Նրա վտիտ այտերի վրա նշմարեցի անսովոր կարմրութիւն: Բռնեցի բազուկը. երակը զարկում էր ուժգին: Անշուշտ երեկ մրսել էր: Բայց չէր հանձն առնում հիվանդութիւնը: Նա ուրախ էր և, օգտվելով մոր բացակայութենից, հայտնեց յուր ուրախութեան պատճառը: Բարձի տակից հանեց մի լուսանկար և, ցույց տալով, հարցրեց.

— Ճանաչո՞ւմ եք:

Այդ երեկվա երջանիկ երգչուհու լուսանկարն էր:

«Ե՛մ սիրելի արտիստին», կարդացի լուսանկարի ճակատին:

— Ամենքն էլ ինձ արտիստ են կոչում,— ասաց Ատնը,— չգիտեմ ինչու: Այսօր զնացել էի նրան շնորհավորելու երեկվա արթութեան համար... Մաղիկներ էի տարել, հրավիրեց ներս, կոֆեով հյուրասիրեց: Բա՛վական խոսեցինք... Հարցնում էր՝ ինչքան եմ վաստակում: Խարեցի, ասացի՝ հայրս ժառանգութիւն է թողել: Վախենում էի, որ փող առաջարկի ինձ: Նա նվիրեց ինձ յուր լուսանկարը: Ես համբուրեցի նրա ձեռքը, նա էլ իմ ճակատը: Մ՛օ, սինյոր, ես շատ երգչուհիներից ունեմ այդպիսի նվերներ, ա՛հա՛, այն այբօմը լիքն է...

Եվ այս վարձատրութեամբ նա դո՛ւ ու երջանիկ էր:

— Բայց ես մի լուսանկար ունիմ,— շարունակեց նա,— այբօմում չեմ պահում: Մայրս սպառնում է բռնորն այրել, վախենում եմ այս մեկն էլ այրի... Իսկույն ցույց կտամ...

Նա բարձրացավ տեղից, պիշակի դրպանից հանեց մի ծրար, ծրարի մեջից թանկագին լուսանկարը: Ես կարդացի հետևյալ մակագիրը. «Ե՛մ ապագա երկրպագուին— Լուիզա»:

— Մ՛հ, ճիշտ է, բռնորովին ճիշտ, սինյոր: Ես նրա ապագա երկրպագուն կլինեմ: Լուիզան փառուն ապագա ունի. կտեսներ, սինյոր, կտեսներ... Բայց այս ի՞նչ է, գլուխս պտտվեց, պառկեմ...

Երբ արկին Ալմաստը՝ Ատնի մայրը, ներս մտավ, խորհուրդ տվեցի

բժիշկ հրավիրելու և լեռնը գլուխը բարձրացրեց, նստեց անկողնում, Ի՞նչ բժիշկ, ո՞վ է հիվանդ, հարկավոր չէ բժիշկ... Ես հասկացա նրա միտքը, վախենում էր, որ բժիշկին արգելի նրան տնից դուրս գալու։

— Երեկոյան յոթ ժամին երրորդ անգամ բարձրացա վերև և նրան շտեմա։ Տիկին Ալմաստն ասաց, թե իմ դուրս գալուց հետո թաքուն հաղ-նըվել է ու փախել...

Անձի՛տ պատանի. ես վտանգի եր ենթարկում յուր կյանքը։ Ես իսկույն դուրս եկա փողոց. գիտեի ուր կարող է լինելու Հանդիպեցի նրան թատրոնի մուտքի առջև։

— Պարտենեք, շե՞ք կամենում պրոգրամ գնել, — դիմում էր նա անցորդներին, առաջարկելով նույն օրվա ներկայացման ծրագիրը։

Մարդիկ անցնում էին անտարբեր, անզամ չնայելով նրան, իսկ ոմանք կողալուսթյամբ գտնում էին. օգնա՛, կորի՛րս։ Եվ ևնոնի հպարտ հոգին կըրում էր այդ վիրավորանքները համբերությամբ։ Իմ սիրտը մորժոքվեց, երբ նայեցի նրա կապտած դեմքին։

— Գնա՛ տուն, գնա՛, — խնդրեցի ես, — դու բուլտրովին հիվանդ ես...

— Ո՞վ ասաց հիվանդ եմ։ Մա՛յրս։ Նա միշտ կամ իրան է հիվանդ երևակայում, կամ ինձ։ Այս երեկո նոր օպերա է ներկայացվում, ես տո՞ւն գնամ։ Ո՞չ, սինյոր, ահա՛ իմ տունը...

Նա ցույց տվեց թատրոնը և մպտալով հեռացավ։ Հեռվից լսում էի նրա ձայնը։

— Պարո՛ն, պրոգրամ, պրոգրամ, շե՞ք կամենում, նոր օպերա է, հետաքրքրական. պրոգրամ, հատը տասը կողակ...

Մյուս օրն առաժուտյան դարձյալ բարձրացա վերև և էլի նրան անկողնում անաւ։ Միևնույն տանը բնակվում էր մի հրեա բժիշկ։ Ետապեցի նրան հրավիրելու Քննեց հիվանդին, գրեց ինչ-որ դեղ։ Երկու օր հաղիվ կարողացանք ևնոնի տանը պահել, երկրորդ երեկո լաց եղավ, երբ արհելեցինք թատրոն գնալ։ Բարեբախտաբար, երրորդ օրը տաքությունն անցավ։

Ձմեռային սեզոնը վերջացավ։ Իմ հարևան արտիստները հենց մեծ պասի տապալին օրն ուղևորվեցին իրենց հայրենիքը։ Այդ օրը ախտը էր ոչ միայն ևնոնի, այլև ինձ համար. այնքան արգեն վարձվել էի հարևաններին շրջանին։

Մենք մինչև կայարան ուղեկցեցինք իտալացիներին։ Հրածեշտ տալիս՝ Գավալլարոն երեք անգամ բարեկամաբար համբուրվեց ևնոնի հետ...

Հենց նույն օրը Լուիզան ինձ ասաց, թե ինքն էլ ամենատուշը մի ամ-

սից ուղևորվելու է Իտալիա: Հարցը վճռված էր. սինյորա Ստեֆանիան վաղուց էր հաշտվել աղջկանից բաժանվելու մտքի հետ:

Երբ հայտնեցի լեռնին Լուիզայի ուղևորութեան մտաւորաւ մամա-
նակը, ինձ այնպես թվաց, որ շուրջ նրա վրա առանձին տպավորութեան
չգործեց: Գուցէ այդ նրանից էր, որ նույն օրերը նա առհասարակ շատ
տխուր էր արամազդով: Մեծ պատի առաջին շարաքն էր, թատրոնները
փակ էին: Լեռնն ամեն օր գնում էր քաղաքային թատրոնի շուրջը գանձող
զեղեցիկ պարտեզը, նստում այնտեղ ու նայում հակառական շինութեանը:
Հետո գլուխը կրծքին թեքած, ով դիտէ ինչ խորհրդածութեանների մեջ,
վերադառնում էր տուն: Նա նորոգել էր տվել մոր ձեռքով լուսամտափայ
փողոց շարտված կիթառը, նվագում էր: Երբևէն գայիս էր ինձ մոտ և իմ
առաջարկութեամբ մանդոլինա նվագում: Մի անգամ թախանձեցի նրան
կրկնել «Մագրիդի շրջուկի» մերձեց:

Սպերային փոխարինեց գրաման: Մեծ պատի առաջին կիրակուց սկսւ-
մէն ներկայացումները: Լեռնը մտաւ յուր դերի մեջ, բայց ո՛չ նախկին
սիրով. գրաման սպերայի շափ շէր սիրում, մանաւանդ որ եկվոր խմբի
մեջ շկային գրավիչ ուժեր: Սակայն պատանուն պաշարել էր ուրիշ անսակ
աշխույժ, որ ինձ անհանգստացնում էր: Նա ամեն օր դալիս էր ինձ մոտ,
վերցնում մանդոլինան, նստում լուսամտափ մոտ, նվագում «Մագրիդի
շրջուկի»: Երբևէն հանկարծ ընդհատում էր նվագումը, մանդոլինան
շտապով գնում էր սեղանի վրա ու գորս վազում: Նա գնում էր Լուիզայի
մոտ, նստում և երկար ու երկար հարձուփորձ անում առաջիկա ճամփոր-
դութեան մասին: Եվ բարեսիրտ Լուիզան երբեք չէր ձանձրանում նրա
հարցերից, որովհետեւ նրա համար հանկի էր խոսել շուր ապագայի մա-
սին:

— Գիտե՞ք, — դարձաւ ինձ մի անգամ Ռախան, — նա ուղղակի սի-
րահարված է Լուիզայի վրա: Այո՞, կարող եմ երզվել, որ սիրահարված է:

— Զգո՛ւյ՜ ձեզ, որիորդ — ասացի ես, — Լեռնը կըսի ու կվշտանա:

Սա հիշեցի թշվառ վարսավիրին և վախեցա՝ միգուցէ որդին ննթարկ-
վի հոր վիճակին: Բայց բարեբախտաբար, Լուիզայի շրջապատողներն
ավելի խելացի էին, քան այն երզուհու շրջանը, որի վրա սիրահարված
էր եղել վարսավիրը: Ռախան խոսք ավելց ինձ այլևս չխոսել Լեռնի նվի-
րական զգացումների մասին:—

Հասած, վերջապէս, որիորդի ուղևորութեան օրը: Մի շարաք էր, Լե-
զոնն անձանաչելի էր դարձել: Նա ուրախ էր ու զվարթ: Կարծես ինքն էր
պարտատվում ճանապարհորդելու: Գնում էր, գայիս, խոսում, զվարճա-
խոսում: Զգիտեր ինչ աներ Լուիզայի սիրտը շահելու համար: Ուղևորու-

Քյան նախընթաց երեկո լուիզան, ջույց տալով մի արծաթե գրչակոթ, ասաց.

— Տեսեր ի՞նչ խելագարութիւն է արել ձեր հայրենակիցը: Զէ՛ որ այս նրա մի շարքովա աշխատանքի վարձն է:

— Նա նվիրել է ձեզ այդ գրիչը, որ նամակներ գրեք իրան,— ասացի ես:

— Այո՛, և ես կգրեմ նրան: Ենդրեցի նրան հետ վերցնել նվերը, վերազարգեց, քիչ մնաց լաց լինի:

Գնացքն ուղևորվում էր առաջնության տասը ժամին: Մենք, սինյորա Ստեֆանիայի բոլոր կենդաններս, գնացիներ կայարան լուիզային ճանապարհ գնելու: Կարծում էի, լեռնն ամենից առաջ եկած կլինեք այնտեղ: Սակայն նա շկար և շերեաց երկար ժամանակ: Այս անսպասելի էր. ի՞նչը կարող էր խանգարել նրան վերջին անգամ տեսնելու լուիզային:

Սինյորա Ստեֆանիան ինձ հաղորդեց, թե Կազալլարոյից մի շատ սիրալիր նամակ է ստացել: Երգիչն ուրախութիւյամբ հանձն է առնում հոգալ Իտալիայում լուիզայի մասին, ղեկավարել նրա առաջին քայլերը:

— Նա շատ ազնիվ մարդ է,— ավելացրեց տանտիրուհիս ուրախութիւյամբ,— հարազատ եղբոր պես կնայի լուիզային: Ես ազգականս բաց չէի թողնիլ, եթե չլինեք Կազալլարոն...

Երբեք լուիզային այնչափ զվարթ ու զվարճախոս չէի տեսել, որչափ այդ օրը, շնայելով, որ մինչև կայարան գնալն երկու անգամ արտասովել էր մորից բաժանվելու պատճառով: Մի վայրկյան անգամ չէր հանգրստանում, թռչկոտում էր ինչպես յոթ տարեկան աղջիկ, ջրբշում էր հըրճվում յուր ճամփորդութիւյամբ: Ամենքիս հետ կատակներ էր անում և բոլորին խոստանում առանձին-առանձին նամակ գրելու: Նա լի էր ապագայի վերարերմամբ քաղցր հույսերով և այդ հույսերը չէր թաքցնում մեզանից: Մի երկու տարուց հետո նա կվերադառնա մշակված, կատարելագործված ձայնով, կսկսի երգել օպերայում: Տեսեր, ինչպիսի՞ աշուղթիւն կունենա, ո՞րքան երկրպագուներ:

— «Իսկ նա՞»,— անցավ մտքովս ակամա,— նրա մասին չե՞ս մտածում:»

— Բայց ո՞ր է լեռնը,— հարցրեց լուիզան հանկարծ, կարծես գուշակելով իմ միտքը.— ա՛հ իմացա ինչո՞ւ համար է ուշանում: Ռիշելիեի փողոցով անցնելիս տեսա նրան ծաղկավաճառի խանութում: Այդ պատանու սիրտը օվկիանոս է, ընդարձակ... Ահա նա, գալիս է... Տեսեր՝ ինչ է բերում, չէի՞ ասում... Անուղղելի՞...

Ճեղքելով կայարանի ամբօխը, լեռնը մտանցավ մեզ մի գեղեցիկ

փունջ ձեռին: Շատ վաղելուց ջրանն էր ու սաստիկ հետմ էր: Գիմնելով ուղղակի Լուիզային, դղակը վերջրեց և գլուխ տալով, փունջը ներկայացրեց:

Արդեն լավ ճանաչելով նրան, ևս վախեցա միայն մի քանից՝ Լուիզայի հանդիմանությունից: Նյն օրիորդն ամենաթեթև ակնարկ անգամ աներ, թե այգպիսի մի նվեր բուրրովին շի համապատասխանում ևեոնի ազքատ գրպանին, գիտեի, պիտի շարաշար վիրավորեր նրան: Բայց նա նրբազգաց գտնվեց. իսկույն ըմբռնեց ևեոնի հոգեբանությունը և այնպես հայտնեց յուր շնորհակալությունը, այնպես ժպտաց, հոտ քաշելով փնջից, այնպես գովեց նվերը, որ պատանու այտերը կարմրեցին ներքին հաճույքից: Այգլափ սրտազետ շգտնվեց Ռաիսան, նա հարցրեց Լուիզային.

— Կա՞վալլարոն քեզ դիմավորելու է Միլանում:

— Այո, — պատասխանեց սինյորա Ստեֆանին:

— Մի՞թե նա այնտեղ է, — հարցրեց ևեոնը հուզված, գողգոշուն ձայնով:

— Նա եկել է Միլան հատկապես Լուիզային դիմավորելու համար. — պատասխանեց սինյորա Ստեֆանին մի առանձին հաճույքով:

Այն հոգեկան հաճույքը, որ մի ժպիտով Լուիզան պատճառել էր ևեոնին, վայրկենարար շքացավ, տեղի տալով գաղտնի նախանձի կրծող կրքերին: Բայց ևեոնը գիտեր զսպել իրան շափահասա տղամարդի պես: Նա սասց.

— Այգ լավ է: Սինյոր Կա՞վալլարոն կօգնի սինյորինա Լուիզային:

Նրկորոգ զանգակի միջոցին Լուիզան սկսեց վերջին հրածեշտը տալ: Նա արավ ավելի, քան կարելի էր սպասել նույնիակ յուր նման մի բարի, հասարակ և պարզասիրտ օրիորդից, որ վարակված չէր նախապաշարումներով: Ազատովելով մոր գրկից, ամենից առաջ ևեոնի ձեռն տալով և... համբուրվեց նրա հետ պարզ ընկերական կերպով: Հետո, շտապ-շտապ սնդմելով մեր ձեռները, փունջը ձեռին բարձրացավ կառախումբ:

Սա դիտում էի ևեոնին: Նա րևնալի էր նույն տեղում, ուր արժանացավ Լուիզայի հրածեշտի համբուրին, և նայում էր այն լուսամուտին, ուր պիտի երևար օրիորդը: Բնազղարար բռնեցի նրա թևից և մի փոքր հեռացրի կառախմբից...

Ահա երեսց Լուիզայի զվարթ զեմքը լուսամուտից: Նա օղային համբուրներ էր ուղարկում մեզ: Մի քանի րոպե ևս, և լավեց երբորոգ զանգը, ու կառախումբը կամացուկ շարժվեց, այնպես անաղձուկ, որ կարծես եավ էր լողում: Այն ժամանակ միայն ևեոնը սթափվեց և գլխարկը բարձրացնելով գոշեց իռայներեն.

— Բարի ճանապարհ... Յտեսութիւն... Ետտ... Գ...

Տուն վերադարձանք երկուս միասին ձիաքարշով: Ծանապարհին կե-
զոնը մի քան անգամ շարտասանեց: Լուս էի և ես: Ղի կամենում ընդհա-
տել նրա մտքերի թելը: Թե նա տանջվում էր՝ այս պարզ էր ինձ համար,
թե նա երջանիկ է ևուրջայի համբույրով՝ այս էլ երևում էր: Բայց թե
ի՞նչ էր մտածում՝ այս լիմացա. երևում էր միայն, որ նրան զբաղեցնողը
սովորական մի միտք չէ...

Ես հրաժիրեցի նրան սենյակս: Թշ-որ պատճառով հրաժարվեց զայ:
Արագ-արագ բարձրանալով վերև, շքացա՞վ հինգերորդ հարկի բարձրու-
թյան մեջ:

Այդ օրից աճելի քան մի շաբաթ անցա՞վ, ես նրան չտեսա: Ինքը չէր
գալիս սենյակս, իսկ ես բարձրանում էի վերև և միայն մօրը հանգիստում:

— Ու զիշերին տուն է գալիս սենյակս, երբ ես քնած եմ, առա՞վուր
գնում է, երբ քնած եմ: Բայց լա՞վ որդի է, ամեն օր սեղանի վրա թողնում
է հիսուն կոպեկ ողորմութուն... անիծվի՛ նա...

— Տիկին, — գուշեցի ես բարկացած, բուրբուխ համբերությունից
գուրս գալով այրու անվերջ անեծքներից, — նա ձեր ծախսը տալիս է, հե-
րիք է, էլ ի՞նչ եք ուզում...

Խեղճ կիներ ապշած նայեց նրեսի ու մի քայլ հեռու դրեց: Երևի, շատ
էի բարկացած, և նա Ղի սպասում իմ կողմից այդչափ կոպտություն: Ես
զղջացի. ինչ և լինեք, նա զժրախտ էր, գոնե այդպես էր համարում իրան:

— Հետաքրքրվե՛լ եք, արդյոք, ուր է գնում ամեն օր, — հարցրի ես,
ձայնս մեղմացնելով:

— Շատ էլ հետաքրքրվում եմ, որ չի ասում: Կիթառն էլ ամեն օր
հետը տանում է: Բայց ես կիմանամ՝ ուր է գնում, կիմանամ, շեմ թողնիլ
որ կորչի հոր պես...

Զարմա՞լպիս այն էր, որ թատրոնների շուրջն էլ Ղի հանգիստում կե-
զոնին: Ես կատարելապես տխրում էի առանց նրան, մանավանդ որ սին-
յորա Ստեֆանիայի սեղանատունը գրկվել էր յուր հրապուրից: Այստեղ
այլևս Ղին հնչում ևուրջայի մետաղային ձայնն ու վարակիչ ծիծաղը: Սին-
յորա Ստեֆանիան նրա ուղևորվելու հենց երկրորդ օրը գաշնամուրը վե-
րադարձել էր երաժշտական խառնուրդ, ուսկից վերցրած էր ամսագրա՞րձով:
Չկար ո՛չ նվագող, ո՛չ կրող, ո՛չ ծիծաղող: Ռախսան և ուսանողը մտեր-
մացել էին ու զբաղված էին իրանց մտերմությամբ: Ավարտելով ճաշը,
նրանք շտապում էին հեռանալ իրենց սենյակները:

Ես ուրախությամբ կտեղափոխվեի մի ուրիշ բնակարան, եթե Ղինա-

սեի Սահմանայի դրութիւնն: Երա սենյակներէ մեծ մասը դատարկ էր, կէսն եւ էլ դուրս գալի, խեղճ կիներ պիտի առնէր:

Մի անգամ ճաշից հետո բուլվարումն էի: Այստեղից քայլում էր Օղեսայի գեղեցիկ տեսարաններից մեկը: Մտտ երկու հարյուր ոտնաչափ բարձրութիւնից երևում են ամբողջ նախահանգիստն ու ժողովոցը իրանց հազարավոր նավերով: Ես վաղուց էի կշտացել այդ տեսարանից: Նստած ամբոխից հետո մի առանձնակի նստարանի վրա՝ երաժշտութիւն էի լսում: Ակամա հիշում էի Ատնի մանգոլիան, որ տասն օր էր որբացել էր սեզանիս վրա: «Մըր է նա այժմ», — հարցնում էի ինքս ինձ, և հարցը մնում էր հարց:

— Բոնժուր, մասյո, — լսեցի մի թույլ թորախտավոր ձայն:

Գլուխս բարձրացրի և իմ առջև տեսա Չաուշենկոյին Բցկո Մարգուլիսի հետ: Այս հանդիպումն ինձ ուրախացրեց: Ես սեղմեցի նրանց ձեռք և խփույն հարցրի Ատնի մասին:

Չաուշենկոն հաստ զազազանք բարձրացրեց լայն վերարկուի տակից և, ցույց տալով նախահանգիստը, թափառական եղանակով ասաց.

— Այնտեղ է:

— Չաուշենկո, ինչո՞ւ այսօր ձեռքդ արագիկական են, — ասաց Բցկոն:

— Որովհետև, սիրելի շփուղիկս, այնտեղ է կատարվում կյանքի տրագեդիան: Մարդիկ տանջվում են ու մեռնում խաղաղի մեջ: Գնանք, տա՛ր ինձ այնտեղ, Բցկո: Չաուշենկոն արիստոկրատ բանաստեղծներից չէ, որոնք խորշում են ամբոխից: Մաքսիմ Գորկիի գրածները չես կարդացել, Չաուշենկոյինը կկարդաս: Ու՛րբ տարի ուսումնասիրել եմ արճիհնային աշխարհը. այժմ ուզում եմ ուսումնասիրել նախահանգստի ամբոխը: Գնանք, պարոն, — գարձով նա ինձ, — դուք էլ գրող եք, գնանք, մի՛ ամաչեք:

— Գնանք, ուր ուզում եք, միայն թէ Ատնին ցույց տվեք:

— Բցկոն մեզ կառաջնորդի: Նա խաղաղի ծնունդ է: Հայրը նախահանգստում հին լաթեր ու երկաթ է ժողովում, պիտի իմանա խաղաղ աշխարհի բոլոր խորշերը յուր ձեռքի ակի պէս:

— Իսկ դու պիտի լուսավորես այդ խաղաղ աշխարհը ա՛նա դրանցով, — ասաց Բցկոն, զարկելով բանաստեղծի ձեռքի գրքույկներին: — Քանի՞ օրինակ ես վերցրել: Տա՛սը: Կխաբչենք, միամիտ կաց: Նո՛ւ, չիմբա- չիմբա, չիլալա... Չաուշենկո, չիլալա՛:

Նա ձախ ոտք բարձրացրեց և, աչքով վրա ուստոստալով, վազեց առաջ:

Օղեսայի նախահանգիստը քաղաքի հետ միացած է մի հակալական

բարև սանդուղքով, որի բարձրութեան վրա բուլվարի մեջտեղում կանդ-
նած է քաղաքի Հիմնադիր Ռիչիլիեի արձանը, իսկ ստորոտում կառուց-
ված է մի փոքրիկ եկեղեցի նավահանգստի բնակչութեան համար: Մենք
իջանք այդ սանդուղքով, մտանք մի աղեղնաձև լայն փողոց: Այդ վերջին
փողոցն է դեպի ծովափը, այնուհետև ամբողջ նավահանգստի
երկայնութեամբ բարձրանում է «Էսթակադան»՝ երկաթուղու բեռնակիր
գնացքների համար կառուցված կամուրջը: Գիշեր-ցերեկ այս հսկայական
կամուրջի վրայով սուլելով անցնում են շոգեկառքերը, քարշ տալով վա-
զոնների երկայն շարքերը, իսկ ներքև բաղձաթիվ կամարների տակով
անցուզարձ են անում բեռնակիր սայլեր, նավաստիներ, բանվորներ: Այդ
մի աղմկալի վայր է, մի բարդ հանգույց-ծովային և ցամաքային կյանքերի
միջև: Շոգենավների թանձր ծուխը, նավաստիների կոշտ ձայները, էս-
թակադայի խուլ ձնդուռները գնացքների ժանրությունից, կայարաննե-
րում կուտակված քարածխի փոշին՝ այս բոլորը ընդհանուր առմամբ ան-
սովոր մարդու վրա ճնշող ապավորություն են գործում:

Իցկո Մարգարիտը մեզ առաջնորդեց քարածխի փոշով ծածկված վո-
զոցի խորքը: Երբ եկեղեցուց հեռացանք երկու հարյուր քալ, զեպի աջ,
մեր առջև բացվեց օդանների, ստորին տեսակի թևյատների ու պանդուկ-
ների մի ամբողջ ավան: Այստեղ էր վիտում նավահանգստի բնակչութեան
մեծ մասը: Պանդուկներից լսվում էին հարմոնիայի և ուսական ողորմե-
լի բալալայկայի հնչյուններն ամբոխի աղուղակների, երգերի, դոռում-
գոլյունների, հիշոցների ու անեծքների հետ: Նրանք, որոնք ժամանակ ու
միջոց ունեն, ուտում, խմում ու հարբում էին պանդուկներում, վայելելով
էժանագին հուրիների ընկերութեան հաճույքը: Իսկ նրանք, որոնք մի-
միայն խմելու համար փող ունենին, մտնում էին «Մոնպոլի» կրպակները:
Այստեղ վերցնելով կնքված շշերը՝ դուրս էին գալիս փողոց և բովանդա-
կությունը դատարկում իրանց բերանները: Օդին արդելվում է խմել «Մո-
նպոլի» կրպակներում, ուստի հարբեցողությունը, որ առաջ քիշ թև
շատ ամոթ ուներ և թաքնվում էր օդետների պատերի մեջ, այժմ թագա-
վորում է փողոցում ամենայն համարձակությամբ: Եվ ահա նրա ողոր-
մելի զոհերը թավալված են կրպակների առջև, մայթների վրա, փողոցի
մեջտեղում սայլերի ու կառքերի տակ շարդվելու վտանգին ենթակա:

Իցկոն կանգ առավ մի մեծ պանդուկի առջև, որի դռների ճակատին
գրված էր. «Արքայական յախտա»:

— Ահա այստեղ է լեռը, — ասաց նա. — անցյալ շաբաթ «Ռեակե
խարիսխումն» էր նվագում:

— Հը՞մ, — արտասանեց Չաուչենկոն, գառնալով ինձ, — տատան-

վո՞ւմ եք: Վախեն՞ում եք մտնել: Քա՛ջ եղեք, ձեզ շին ուտիլ, մեզ նման մարդիկ են...

Նա գազազանք բարձրացրեց և հաղթական քայլերով մտավ Իցկոյի հետ պանդոկ: Ես մի քիչ նրանցից լավ էի հագնված: «Աղա» շահամարվելու համար վերարկուիս օձիքը բարձրացրի, գլխարկիս եզրը քաշեցի աչքերիս, հուսալով, որ ամենաշատը հույն որմնագիր կհամարեն ինձ:

Պանդոկը լի էր հաճախորդներով: Առաջին պահ ոչինչ չկարողացա որոշել, այնքան մթնոլորտը տոգորված էր ծխով, փոշով ու կերակուրների շոգիով: Դժվար էր ընդհանուր ազմուկի, գոռում-գոշյունների ու հայհույանքների մեջ մի բան հասկանալ: Այցելուների մի մասը խմբվել էր բուֆետի առջև, որ գտնվում էր ուղիղ մուտքի դիմաց: Մենք հրհրվում էինք այս ու այն կողմ: Չաուշենկոյի նիհար մարմինը պնդակազմ նազատիների ուսերի հարվածներից տաշեղի պես թռչկոտում էր: Երբեմն նա իրան դիմող մեղքերին դեմ էր տալիս գազազանի կոթը, ինքը հեռու կանգնում: Իցկոն, յուր փոքրության շնորհիվ, կատվի ճարպկությամբ սլկվում էր առաջ մարդկանց արանքով: Ես հազիվ էի կարողանում քիթ ու սրտուկս ազատ պահել օդի մեջ անիմաստ շարժվող ձեռների ու արմուկների պատահական հարվածներից:

Մենք անցանք երկու շարք կեղտոտ ու մերկ սենյակների միջով, որոնց շուրջը նստած էին նավաստիներ և երկաթուղու ծառայողներ: Մի, քիթը ուռած, կարմրած, աչքերի տակերը կապտած կին, ինձ տեսնելով, գոչեց.

— էյ, բասուրման, արի միասին «տրեպակա» պարենք:

Ես հազիվ կարողացա ազատվել նրա սիրալիք թևերից, որ բացվել էին ինձ գրկելու համար: Չաուշենկոն, գլուխը փիլիսոփայորեն շարժելով, արտասանեց:

— Թուշեն, ս՞ը է քո փետուրը:

— Քեոի Միգորի կատուն պոկոտել է,— ասաց Իցկոն, ծիծաղելով: Քեոի Միգորը «Արքայական յախտայի» տերն էր, կատուն՝ օդին:

Վերջապես, հասանք ընդարձակ պանդոկի համեմատաբար մի ապահով անկյուն, որ մեր կողերը շարզվելու վտանգից ազատվեցին: Այնտեղ մի երկար սեղանի ջրով նստած էին տասնի շափ նավաստիներ: Սեղանը ծածկված էր կեղտոտ ամաններով, հացի կտորներով, ուտելիքների ու ծխախոտի մնացորդներով, գարեջրի և օդու շշերով ու բաժակներով:

— Ահա և՛ ձեր արտիստը,— ասաց Իցկոն, ցույց տալով սեղանի ծայրը:

Այնտեղ նստած էր Լեոնը: Նա կիթառ էր նվագում և զվարճացնում սեղանակիցներին: Չնայելով յուր շքավորութիւնը, ևս մինչև այդ օրը նրան կեղտոտ չէի տեսել: Գոնն շապիկը միշտ անարատ էր, ձեռներն ու երեսը մաքուր, կոշիկները վարսած, փալլուն: Իսկ այժմ նա նմանվում էր գործարանական բանվորի:

Իմ երևալը նրան զարմացրեց: Նա շքեղատեղից նվազումը, բայց շափազանց շփոթվեց, կարմրեց: Նազատիները նրան լսում էին ուշադիր, թեև արդեն բուրն հարբած էին: Իրանց հիացմունքն արտահայտում էին գոռում-գոչումներով: Երբեմն մեկը կամ մյուսը վեր էր կենում, գրկվում ու համբուրվում նրա հետ կամ, մեջքին զարկելով, արտասանում էր.

— Մալադե՛ց, Լյովա, մալադե՛ց...

Չաուշենկոն մեզ հրազիրեց նստել մի դատարկ սեղանի թով, ասելով, թե Լեոնին չի կարելի խանդարել, նազատիները կկատաղեն: Մի շիշ գարեջրի պատրվակով կարելի էր նստել, և մենք նստեցինք: Լեոնը շարունակ մեզ էր նայում ու ժպտում: Այդ տասն օրվա ընթացքում նա ավելի նիհարել էր ու թորշոմել: Առաջին անգամ այդ օրը նրա բերանի անկյուններում նկատեցի թեթև խորշեր:

Սեղանի մոտից վեր կացավ լայն թիկունքով ու մեծ միտուքով մի նազատի և օրորվելով մոտեցավ Լեոնին: Չեղբ դնելով պատանու նիհարիկ ուտի վրա, գոչեց.

— էյ, հպուռ, նվագելու՞ ևս ինձ համար «Մ՛հ, իմ վիշտ», թե՞ չե՞ս ուզում եմ «Մ՛հ, իմ վիշտ» լսել:

— Տե՛ղզ նստի՛ր, էյ, Սիբիրի ռեխ,— գոչեցին ընկերները,— մի՛ խանդարիր Լյովային:

— Չեմ նստիլ, մինչև որ լսեմ՝ «Մ՛հ, իմ վիշտ»: «Մ՛հ, իմ վիշտ»: Լյովա, Լյովա, «Մ՛հ, իմ վիշտ»:

— Հիմար գլուխ,— նկատեց մեկը,— Լյովան հենց «Մ՛հ, իմ վիշտ» է նվագում: Չես լսում, անո՛ւս...

— Լյովա, սուտ չի՞ ասում:

Լյովան գլխով հաստատեց, թե նվագածը հենց «Մ՛հ, իմ վիշտ» է:

— Սատանան տանի,— գոռաց Սիբիրի ռեխը,— Ի՛նչ լավ էիր նրվագում: Լանցինք, լանցինք. հիմա նվագիր «Դունայի գեղեցկուհի»: Լյովա, Լյովա, «Դունայի գեղեցկուհի»:

— Այ թեզ «Դունայի գեղեցկուհի»,— ասաց մի հաղթանդամ և, հետևից ձեռները զցելով Սիբիրի ռեխի կոների միջով, փոքր դեմ ավեց մեջքին, բարձրացրեց ու բերեց նստեցրեց յուր տեղը:

— Է՛յ դու Կալուզայի արք, ինչպե՛ս համարձակվեցիր,— գոռաց Սիրիբի ունիւր.— Քաթնոյ կփշրեմ...

Սվ բունցքն այնպիսի ուժով զարկեց սեղանին, որ շշերն ու բաժակները միմյանց դիպչելով փրփուկացին:

Քարձրացա՛մ ազմուկ, վե՛ն, իրարանցում: Օգի մեշ երևացին մի քանի սպառնալի բունցքներ: Գուցն «Սիրիբի ունիւր» և «Կալուզայի արքը» միմյանց քիթ ու պոսունգ շարդեին, եթէ չլինէր մի ալնոր նա՛վաստի, որ ինքնկերները «Դյադուշկա» էին անվանում: Նա մեշ մտա՛վ երանց բաժանելու: Օգնութեան հասա՛մ լեռներ: Նա նվագումը ընդհատեց և, տեղից վեր կենալով, ասաց.

— Պարտեներ, թո՛ւյլ տվեք ինձ զնալ «խերսանցիների» մտու:

Վե՛ն իսկույն զազարեց, բուրբը շրջապատեցին երաժշտին:

— Լյովա, ազա՛վնյակ, մի՛ անիր, Լյովա, հոգյակ, նվագիր: ինչպե՛ս կարելի է,— խնդրեցին բոլորը:

— Նվագի՛ր... ինչպե՛ս նվագեմ, պարտեներ, քանի որ չեք լսում, կովում եք անկիրթ «բոսայակների» պես: Մի՛ թե վայել է «Նուսաց ընկերութեան» նա՛վաստիներին:

— Վայել չէ, իհարկե՛ վայել չէ,— գոչեց «Դյադուշկան»:

— Գուք ինձ «տիրասպուլցիների» մտտից բերեցիր այստեղ, որ ձեր կո՛՛ղք տեսնեմ: Գուք լա՛վ չեք զնահատում երաժշտութեանը:

«Ներսես», «Տիրասպուլ» նա՛վեր էին, և նա՛վաստիները կրում էին իրենց նա՛վերի անունները:

— Կզնահատենք, կզնահատենք, Լյովա, հիմարներ չենք...

— Ի՛նչ է, փո՛ղ է ուզում այդ ճպուռը,— գոչեց Սիրիբի ունիւր, և վարտիբի գրպանից հանելով արծաթե դրամներով լի քսակը, զցեց Լեււանի գիրկը.— ահա՛, վերցրո՛ւ, խեղդվիր...

— Մենք էլ կտանք, մենք էլ կտանք,— ազազակեցին մամերը, ձեռները տանելով իրենց գրպանները:

— Տեսե՛ք, տեսե՛ք, լեռներ հարստանալու է,— գոչեց Իցկոն, հըրնվանքից ձեռները միմյանց զարկելով, երբ տեսա՛մ փողի քսակները:

— Հապա, կտեսնենք, թե ինչպե՛ս,— արտասանեց Զաուշենկոն, որ, արմուկները սեղանին հենած դիտում էր կատարվող տեսարանը:

Լեռներ հանգիստ վերցրեց յուր գիրկն ընկած քսակները և զնելով սեղանի վրա, ասաց.

— Ես իմ գնից մի կոպեկ էլ ա՛վել չեմ վերցնիլ: Համարը 10 կոպեկ, ո՛չ ա՛վելի, ո՛չ պակաս: Դրեք ձեք գրպանները, նստեցե՛ք, նվագում եմ...

— Բրավո՞, Առն, բրավո՞, դու մեր երեսը սև շարիր,— գուշեց Չառուշենկոն ողևորված և նազաաստինների ուշադրութունը գրավեց մեր վրա:

— Այդ ի՞նչ կատու է,— գուշեց Սիրիրիի ակիւր,— ա՛հ, տիրացո՛ւ Չէ, ուխտավոր է, արեղա է... էյ, երևի Իոթագամայի տաճարի համար լուսմ ժողովելու ես եկել: Արի՛, արի, մենք էլ կտանք մեր հոգու փրկութեան համար:

Չառուշենկոն վերցրեց սեղանի վրայից յուր գրքուկները և հանդիսավոր քայլերով մոտեցավ նազաաստիններին:

— Պարոններ, ես ո՛չ տիրացու եմ, ո՛չ տաճարի համար լուսմ ժողովող: Ես երգիչ եմ...

— Երգիչ, երգիչ, այդ շատ լավ է,— ասացին ոճանք:— Գե՛հ երգիր, տեսներ:

— Երգիք՝ «Թ՛հ, իմ վիշտ»,— պահանջեց Սիրիրի ակիւր,— «Թ՛հ, իմ վիշտ»:

— Թ՛հ, խաղար, ահա իմ վիշտը,— արտասանեց բանաստեղծը:— Պարոններ, ես ձայնով չեմ երգում, այլ գրչով: Գեհեք՛ք մի-մի օրինակ ահա այս գրքուկներին: Դուք, պարոններ, ինչպես տեսնում եմ, երաժշտութուն սիրում եք, մի՛ մոռանաք, որ բանաստեղծութեան էլ նրա քույրն է:

— Քո՞ւյրն է,— ասաց Սիրիրի ակիւր,— ապա տո՛ւր ինձ այդ գեղեցկուհուն...

Նա խլից գրքուկներին մեկը, դրեց դատարկ ամանի մեջ, վրան օդի թափեց և, լուցկին վառելով, ասաց.

— Ապա, տեսներ, քույրն ինչպես է երգում:

Օդին այնքան թունդ չէր, որ վառվեր:

— Քեռի՛ Սիրիրի,— գուշեց Սիրիրի ակիւր,— կառավիդ մաղիլները հանել ես... խի-խի-խի՛, սպիրտ բեր...

— Է՛յ, Սիրիրի ակիւր,— ասաց «Դյագուշկան»,— այսօր դու մեզ ուղում ես խալտառակել: Գրքերը սուրբ են, հանցանք է նրանց այրելը... Գեհեք մի-մի օրինակ...

Նազաաստինը դնեցին մի-մի օրինակ «Վշտի և տանջանքների մամերից», իսկ անհանգիստ Սիրիրի ակիւր մի մեծ բաժակ օդի ձեռքում մոտեցավ հեղինակին:

— Կոնծի՛ր, դնիցդ երևում է, որ սիրում ես...

Չառուշենկոն խմող չէր: Երկու ձեռները զե՛մ ափեց բաժակին, գուշեց:

— Հեռո՛ւ ինձանից համառուսական թույն...

Այն ժամանակ Սիրիոյի բերք կպագ կանին.

— Խմի՛ր, դու մինչև այսօր դեռ չես հազորդովել... Քե քրիստոնյա ես, պիտի խմես...

— Կտ՛վա, կտ՛վա, մի բաժակ իմ խաթրու,— խնդրեցին մյուսները: Լեռնը հրաժարովեց, ասելով, թե խմելուց հետո չի կարող նվազել սԴյազուշկանս նրան պաշտպանեց:

Սրն արդեն մթնել էր: սԴյազուշկանս հայտնեց, թե շոգննա՛վ վերադառնալու ժամանակ է: Խումբը վճարելով կերած-խմածի գինը, նաև Լեվոնի վարձը, դուրս եկավ ազմուկով, գոռում-գոշյուններով, միմյանց բռթելով ու հարվածելով:

Փողոցում Չաուշենկոյի գլուխը պտտվեց այնպես, որ անշուշտ կրնկներ, եթև շհենվեր պատին: Խմիչքների հոտը և ծխախոտի ծուխը շշմեցրել էին նրան: Բայց նա կրկնում էր.

— Շատ ուրախ եմ այստեղ գալուս, շատ ուրախ եմ ամեն օր պիտի գամ: Ո՛րքան նյութ, որքա՛ն նյութ գրողի համար:

Իցկոն ուստոսում էր Լեռնի շուրջը: Վերջապես, ձեռքը գցելով նրա թևին, հարցրեց.

— Այսօր ինձ համար շոկուլա՞դ ես առնելու, թե՞ ծխախոտ:

— Երկուսն էլ:

— Զիա՛մ, Ֆիա՛մ, ուրեմն այսօր երկու ոտբուլուց ավելի ես հավաքել... Կեցցե՛ք արիտ: Ես այսօր ոչինչ չեմ վաստակել: Բանաստեղծ, պիտի ինձ համար մի սրինդ գնես: Ես էլ ուզում եմ սրինդ նվազել:

— Կգնեմ, ինչու չեմ գնիլ,— ասաց Չաուշենկոն բարեսրտորար:

— Զիմբա-շիմբա-շիլալա, Չաուշենկո, շիլալա՛...

Երբ ընկերները բաժանվեցին, ես հետաքրքրվեցի իմանալ՝ ինչու Լեռնը փոխել է յուր արհեստը: Չէի ուզում հավատալ, որ առանց վերին աստիճանի ստիպողական մի պատճառի կարող է նա ցերեկներն անգամ ապրել թատրոնից հեռու:

— Կարիքն է ստիպում, սինյոր,— պատասխանեց նա հանգարտ:

— Բայց չէ՞ որ դու առաջ էլ կարիք ունեիր:

— Ես ուզում եմ մորս կամքը կատարել:

— Այսի՞նքն:

— Ուզում եմ նրան ապահովել:

Ես նայեցի նրա աչքերի մեջին և հասկացա, որ կնդգում է Փոշոցային լապտերի լույսը մատնեց նրա այլայլվելը:

— Է՛հ, շատ զովելի է,— ասացի ես,— որ ուզում ես մորդ ապահո-

վել: Բայց ների՛ր, Ասոն, այս անգամ շատ էլ շեմ հաճառում քեզ: Կարծում եմ, ուրիշ էպատակ ունիս:

Նա ոչինչ չասաց, միայն քալլերն արագացրեց:

— Ո՛ր ես շտապում, հարցրի ես:

— Քատրոն:

— Է՛լի թաարոն:

— Այո՛, սինյոր... այսօր լավ դրամա են ներկայացնում...

Նվ, երեխ, իմ հարցուփորձից ազատվելու համար, շտապով հեռացավ: Ես արդեն զուշահել էի նրա միտքը...

Մի քանի անգամ այցելեցի Եւրոպական յախտաւ-ն: Ասոնին ախտեղ սիրում էին: Նազաաաիները խլում էին նրան միմյանց ձեռքից: Նա գիտեր նվազել մալաուսական եղանակներ ու պարեր: Անցնում էր մի խմբից մյուսը, բոլորին զվարճացնում, հաճաքելով յուր տասնական կուպեկները: Զվարճության տաք միջոցներին սեղանակիցները երբեմն խնդրում էին նրան խմել մի-մի բաժակ օղի կամ գարեջուր: Նա չէր ուզում խմել և չէր կարողանում խմել:

Մի անգամ իմ ներկայութեամբ, երբ զզվանքով հեռ գրեց օգու բաժակը, նրա համար պահանջեցին ինչ-որ քաղցր ըմպելիք: Նա մի բաժակ խմեց, հետո երկրորդն և զվարթացավ...

Յավախ էր ինձ համար, որ նա այցելում է այդ ստորին վայրերը: Բայց իրավունք չէի համարում համոզել նրան թողնելու այդ տեղերը: Ուրիշ ի՞նչ միջոց ունեւր նա ապրելու, բացի նախկին ուղորմելի պարտաւ-մունքից:

Մի օր նա ասաց.

— Սինյոր, երկու ամիս շկա, արդեն երեսուն ասուրի եմ հետանդել: Բայց մորս շտաք:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ այդ փողերը ինձ հարկավոր են...

— Իտալիա գնալու համար,— լրացրի ես նրա խոսքը, խնդիրը միանգամից պարզելու համար.— մի՛ զարմանաւ: Ասոն, ես այդ վազոց գիտեի:

— Օ՛, սինյոր, իրավ է, ես ուզում եմ տեսնել Իտալիան...

— Նվ (ուրախ)...

Նա ամոթից երեսը դարձրեց ինձանից: Ես հաղորդեցի նրան. թե սինյորա Ստեֆանիան Կալալարոյից եր նամակ է ստացել: Բարիտոնը գրում է, թե երգեցողութեան ուսուցիչները փորձել են օրիորդի ձայնը և հիացել են նրա ուժով ու տաճարով: Մի հայտնի պրոֆեսոր խոսաւ-

նում է երեք տարվա ընթացքում (ուիզային այնչափ պատրաստել, որ կարողանա օդերաններում առաջին տղրամատիկ-սոպրանո-ի զերը երգել:

Հաղորդածս նորութիւն շէր նրա համար: Նա ասաց, թէ հենց նույն օրն ինքը նամակ է ստացել Լուիզայից: Բարի օրիորդն յուր խոստումը կատարել էր: Սակայն այդ եղա՞մ առաջին և վերջին նամակը...

Ամբողջ զարուեր և ամառը պատանին այցելեց նա՞վահանգստի պանդոկները: Երբեմն գալիս էր սենյակս և ինձ հաշիվ տալիս նրան դեռ սիրում են նա՞վաստիները, հաճույքով լսում և միմյանց ձեռքից խլում: Ամասկան միջին թ՞լով քսան ուրլուց ավելի է հետաձգում: Շուտով, շուտով կկատարի յուր փափազը, կուղևորվի Բոսալիս...

Այնինչ՝ պանդոկների մթնոլորտն արդեն զրել էր յուր գրոշմը նրա վրա: Չենքը նկատելու շափ գոհհկացել էին: Ժամանակ առ ժամանակ արտասանում էր տղեղ բառեր, որ առաջ շկային նրա բառարանում: Արտասանում էր և իսկույն զղում, կարմրում: Մի քանի անգամ զգացի, որ բերանից խմիչքների հոտ է գալիս: Իսկ մի երեկո մեր ասն դարբասի առջև տես նրան սաստիկ հարբած գրութիան մեղ: Կիթառը կանտակին բռնած, օրորվելով տուն էր գնում, մի քալլ առաջ զնելով, մի քալլ կողք, օրորվելով: Օղնեցի նրան սանդուղքով բարձրանալու:

Այժմասը տեսա՞մ նրան թէ չէ՝ ձեռները զարկեց երեսին, գոշելով:

— Սպանեց, մորթեց...

Նախատիների ժամանակ շէր: Խնդրեցի վշտացած մորը զսպել առաջ՝ ժրմ յուր սրտի թուխը:

Լեռնը թա՞վալվեց երեսներվալը անկողնում, մի ոտը թողնելով հատակի վրա: Տեսարանը եղկելի էր: Լեռնը, այն պատանին, որին երեսկայութիւնս գրեթէ հրեշտակացքել էր, ընկնում էր աշբուս: Ե՞վ այս ինձ համար գառն էր, շատ գառն: Նա ոլինշ շէր զգում, ընկած էր կեղտոտ լաթի պես, ոտից մինչև գլուխ ցնխոտ: Միայն երբեմն ձեռը դուրս էր բերում փոքի տակից շոշափում ձախ կոշիկը...

Սա թողեցի տխուր տեսարանը և հեռացա: Մի՞թե այս է բարեկամիս վերը: Մի՞թե Այժմասի շար գուշակութիւնը իբազործվում է:

Առա՞վոտը երբ բարձրացա վերև, Այժմասն արդեն թեթևացրել էր յուր սիրտն և աշբուսը կիտած լուս նստած էր մի անկյունում: Լեռնը փնտրում էր կիթառը, որ գնա յուր գործին, շէր գտնում: Այժմասը թաբշրել էր, շէր ուզում տալ: Տեսնելով ինձ՝ խեղճ կիներ լաց եղա՞մ: Այս անգամ խոսքեր չգտա Լեռնին արդարացնելու:

— Չէի՞ ասում, որ վերջն յուր անիծված հոր օրին է հասնում: Ահա՛ շորթորդ անգամն է՝ ասուն է գալիս շահ օրում...

Սա բարձրոր համարեցի և ինչի հետ խոսել առանձին, հրավիրելով աննյակս: Հիշում էր երևելվա յուր խայտառակ դրուձյունը և ասասիկ ամաչում: Լուս էր, սպասում էր, որ ես խոսեմ: Ի՞նչ պիտի ասեի. նախատելը կլինեի ավելորդ. և ինչ հիմար գլուխ շէր և ոչ էլ երեխա, շուտով պիտի լրանար տասնութ տարին: Սա ընկերարար բացատրեցի հարբեցողության կորստարեր հետևանքները: Նա լսեց մինչև վերջը համբերությամբ և երբ վերջացրի, ասաց.

— Այդ բուրբը գիտեմ. հայրս հենց հարբեցողությունից մեռավ:

— Գիտես և էլի խմո՞ւմ էս:

— Ստիպում են:

— Ովքե՞ր:

— Նավաստիները:

— Տեղափոխվի՞ր ուրիշ պանդոկ:

— Ամեն տեղ ստիպում են:

— Մի՞թե շես կարող մերժել:

— Առաջ մերժում էի, հիմա շեն թողնում:

— Ի՞նչ ասել է շեն թողնում. ամեն մարդ յուր կամքի տերն է:

— Այո՛ սինյոր, բայց երբ կես փթանոց բռունցքը պահում են թթիղ տակ, մոռանում ես կամքդ:

— Նրանք քեզ ձեռնո՞ւմ են:

— Կծծեն, եթե շատ համառություն անեմ:

— Բայց ի՞նչ օգուտ ունին քեզ հարբեցնելուց:

— Հարբածներն ասում են արթուն մարդուն: Երբ շեմ խմում, ասում են՝ ողու մարումդ ծաղրում ես մեզ: Գու էլ խմիր, հավասարվիր մեզ հետ:

— Գոնե քիչ խմիր:

— Շատ շեմ խմում, բայց քիչն էլ է ինձ հարբեցնում:

— Ի՞նչ են խմեցնում:

— Առաջ թաղցր խմիչքներ էին տալիս: Հիմա ասում են՝ «թանկ է նստում» և ստիպում են խմել դարեչուր էլ, օղի էլ...

Սա լսեցի, բայց հարկավոր էր մի հետևանքի հասցնել մեր խոսակցությունը:

— Լեռն թո՞ղ այդ պանդոկները, էլի թատրոններով զբաղվիր...

— Իհարկե, թողնելու եմ, սինյոր, շուտով, շուտով կզնամ Իտալիա...

Արդեն հարյուր հիսուն ուրլի ունիմ:

— Իսկ մա՞յրդ:

— Նրան է հետո ասնելու եմ:

— Հարյուր հիսուն ուրբա՞ն:

— Ի՞նչ կա, քե՞ն է: Ես շատերից եմ հարցրել: Ասում են ամսական երեսուն ուրբաով կարող ենք ապրել այնպես, ինչպես այստեղ:

— Գուցե կարելի է, բայց մի քանի ամիս, իսկ հետո՞:

— Հետո՞... մի գործ կգտնեմ:

— Լեոն, նշմարի՛տն ասա, ի՞նչն է քեզ ստիպում Իտալիա գնալ, — հարցրի ես, նայելով ուղիղ նրա աչքերի միջին:

— Ուզում եմ վիոլոնչիկ նվագել սովորել ու գալ այստեղ օրկեստրը մանել:

Գեղեցում ես, բարեկամս, — մտածեցի ես, — այդ չի զլխավոր պատճառը:

Նայեցի նրան ուշադիր, սիրտս մորմորովեց: Նա ոտքի վրա ցամաքն էր, ինչպես արմատից պոկված ծաղիկ: Խնդրեց ինձ համոզել մորը, որ կիթառը տա իրան: Միհնույն է, եթե շատ, պիտի նորը գնել: Ինչո՞ւ ավելորդ ծախսի մեջ ընկնել:

Հազիվ այդ օրից անցել էր մի շաբաթ, երբ մի երեկո, մոտ տասը ժամին, հանկարծ սենյակս մտավ Ալմաստը շփոթված:

— Պարոն, նեղութլու՞ն քաշեցեք, վերև բարձրացեք աստծո սիրուն:

Տարօրինակ դրութլան մեջ տեսա ես Լեոնին այդ երեկո: Հեղ պատանին կատարելապես կատաղել էր: Առանց բանկոնի ու կոշիկների թափալվել էր դռների առջև և մոնչում էր ինչպես մատաղ գազան, կրծոտելով յուր ձևների միջուր: Նրա նիհար պարանոցի երակներն ուռել, փրքվել էին, կարծես ա՛հա, ա՛հա պիտի տրաքվին ձգված լարերի պես: Նա ոտները զարկում էր հատակին ինչպես դիվահար:

Պատահել էր մի շատ սովորական դեպք, որի նմանները պատահում են Սդեսայի խուլ անկյուններում գրեթե ամեն երեկո: Նավահանգստից վերագառնալիս Լեոնի վրա հարձակվել էին ինչ-որ քաղցած սրիկաներ, խլել ձևորից կիթառը, հանել բանկոնն ու կոշիկները և բաց թողել:

— Եվ դրա համար քեզ սպանո՞ւմ ես, — գոչեցի ես բռնելով Լեոնի թևը, — ամո՞թ:

— Ես էլ այդ եմ ասում, որդի, խո՞ւմ չեմ նախատում: Տանը մի հաս պիչակ էլ ունիս, կոշիկներ էլ... Վայ, տեր աստված, ինչպես է զլուխը պատին խփում: Այս ի՞նչ պատիժ է, երկնային թագավոր...

Կասկածելի էր, որ Լեոնը կիթառի, մանավանդ ողորմելի պիչակի ու կոշիկների համար այդպիսի հեծ ու կոծ բարձրացներ: Անշուշտ կո-

բուսան ավելի մեծ էր, հեղքեցի Ալմաստին մի բանի բուսե թողնել մեզ առանձին: Այրին գուրս զնաց: Ճանաչելով Լևանի քնաժարութիւնը, գիտեի՝ ինչպես պիտի խոսել այսպիսի հանգամանքներում նրա հետ: Նա սիրում էր զգալ, որ մարդիկ իրեն չափահաս են համարում:

— Ամոթ է, Լևան: Փառք աստծո, դու երեխա չես, խելքի եկ... Չարժե այդպես զոռալ...:

— Չարժե՞, շարժե՞, սինյոր, գուր է՛լ եք ասում: Բայց շփոտք ինչ եմ կորցրել, ի՞նչ: Չախ կոշիկս... այ՛ր... ձախը... Գիտեք... Բտալիս, զիտլունչել, երդ, երաժշտութիւն, կորա՞մ ամեն ինչ... Բուլվարի ներքե՛ղումն էր, այն մեծ սանդուղքի մոտ: Երկու հոգի էին՝ մեկը բարձրահասակ, մյուսը թիկնա՞վետ: Բարձրահասակը բռնեց հետևից ձեռներս, մյուսը խուզարկեց զբոսաններս: Երբ մի ուրբուց ավելի շտաան՝ բարկացան: Կարծում էի կիթաուս կիսլեն, կհեռանան: Չեզա՞վ: Պիշակս էլ հանեցին... Տերը նրանց հետ, թող շապիկս էլ հանեին՝ չէի խոսիլ... Բայց կոշիկներս, ձախ կոշիկս... սՀանի՛ր, — ասաց ձեռներս բռնողը, — զոնն երկու բաժակ օղի արժենու: Երբ թիկնա՞վետը կոացա՞մ կոշիկներս հանելու, կատաղեցի, սկսեցի կծոտել նրա ուսերը, գլուխը... Նա ինձ ապտակեց: Աչքերս մթնեցին... Սկսեցի ազալել, պաղատել... Չլսեցին անաստ՞վածները... Տարան, տարան...:

— Ուրեմն կոշիկներիդ համա՞ր ես լալիս, — ասացի ես մտա՞վոքապես հասկանալով բանի էութիւնը...:

— Հարցուր հիսուն ուրբի, սինյոր, հարցուր հիսուն ուրբի կար կոշիկիս մեջ, ձախ կոշիկս... Այնտեղ էի պահում հա՞վարած փողերս...:

Ո՞վ ես սկսեց զառնազին հեկեկալ...:

Այդպես ուրեմն, տարել էին նրա վեց-յոթ ամա՞վա աշխատանքի վարձը, նրա Բտալիս գնալու, Լուիզային տեսնելու հուշը... Նա ավելի պահա՞ւով անդ չէր գտել յուր փողերի համար: Տանը պահել վախեցել էր: Մայրը կգտներ, չէր վերադարձնիլ: Այդ կինը ամեն առա՞վոտ որդու զբոսանները խուզարկում էր, մտաը փող չէր թողնում:

— Փաթաթիլ էի թղթում, գրել կրունկիս կողմում, վրեն կաշի խփել, ծայրերը զամել... Ետա գիշերներ կոշիկներով եմ քնել... Տարա՞ն սրկաները: Ո՞վ գիտն հիմա ծախում են մի բաժակ օղիով կամ մի ֆունու հացով... Տե՛ր աստ՞ված, տեր աստ՞ված, ի՞նչ պիտի անեմ...:

Ես խոսքեր չէի գտնում թշ՞վառին մխիթարելու: Խստութիւն համարեցի նախատել նրան յուր անզգաշուքիան համար: Հարկա՞վոր էր միայն ցույց տալ կորուստը գտնելու զեթ մի թուլլ հույս: Արգեն վիշտը շատ մեծ էր:

— Ա՛ռ,— գոչեց նա հանկարծ, ձեռք զարկելով նակատին,— հույս կա, կա հույս գտնելու:

— Այո՛,— ուրախացաւ եւ երեխայի պես:

— Այո՛ սինյոր, Գուր ճանաչո՞ւմ եք Բցկոյի հորը: «Մոռկա սելլոց-կաս եւ կոչում երան: Ճարպիկ մարդ է, ճանաչում է փողոցի սրիկաներին: Հին հազուատեղեկ ու կոշիկներ է գնում, վաճառում: Ա՛հ, իսկույն կգեամ նրա մոտ. իսկույն: Մա՛մա, ներս եկ, ա՛յր ինձ մյուս կոշիկս, պիշակս, գնում եմ կիթառս փնտրելու...»

Հակառակ մտք կամքին նա շուտով հագնւմեց ու վազեց դուրս:

Նա, իհարկեւ, Ալմաստին շնայանցցի, թիւ կտան ինչ է կորցրել: Երեւակայում էի ինչ ոչը պիտի բարձրացնէր և ո՛րքան անիծէր որդուն:

Վերադարձաւ սենյակս, հոգով նախանձելով հարուստներին: Ինչո՞ւ եւ էլ հարուստ չէի...

Լույսը նոր բացված գնացի կեսին տեսնելու Արզեն դուրս էր եկել անից, Ամբողջ գիշեր, Ալմաստի ասելով, չէր բնել, պատել էր անկյունից անկյուն: Ուշ երեկո էր, երբ կտանք մտաւ սենյակս հոգնած, քրտնած, փռշուտ: Նա խոսելու անգամ ուժ չունէր: Մինչև կեսօր թափառել էր Բցկոյի հոր, իսկ կեսօրից հետո՝ Զաուչնիկոյի և Բցկոյի հոր հետ: Աղել էին դրկթի բոլոր այն շուկաներում, ուր հին հազուատեղեկի առուստը է կատարւում: Փնտրել էին միայն կոշիկները, առանց ումեկ ասելու՝ ինչ գտնէ եւ փնտրում: Եվ զո՛ւր, Բցկոյի հայրը խորհուրդ էր տվել կտանին սմոտանալ, թե երբեք փող է ունեցել: Զաուչնիկոն հայտնել էր ուստիկանությանը: Գրիստապէր ծաղրել էր. ո՞ր հիմարն է կոշիկի մեղ փող պահում:

Կտան ամբողջ օրն անց էր կացրել անօթի: Առաջարկեցի բնթրել ինձ հետ, մերժեց. դուրս եկաւ ուժասպառ, հուսահատված, հարբածի պես օրորվելով:

Մյուս օրն եւ նրան հանդիպեցի փողոցում մի փոքրահասակ, նիհար, կեղտոտ հրնայի հետ խոսելիս: Գա ինքը «Մոռկա սելլոցիկան» էր, Բցկոյի հայրը:

— Մոսյո,— դարձաւ նա ինձ, երբ իմացաւ, որ կտանի բարեկամն եմ,— միտուք վկա, աղքատն երբեք փող չպիտի ունենա: Փողը շատ գոտող է, սիրում է թանկագին պայատներ: Հիմար աղքատը կարծում է, թե կարելի է նրան պահել զարշապարի տակ, կոշիկում, խի-խի-խի... Մա-ն՛կ, դու պիտի կուրծքը պատուիր ու ասելիք այդ հարյուրանոցին. սպասվելի, սիրելի, համեցեք, ա՛յ քո բնակարանը: Երանի եմ ապիս

ալն հնավաճառին, որ այդ կոշիկը կզնի: Երգվում էմ միբուքովս, Սողոմոն արքան էլ այդպիսի թանկագին կոշիկներ չի հագել:

Մի շարաթ շարունակ ևսնը վաղ առավոտից սկսած մինչև երեկո փնտրում էր յուր կորուստը: Գառչենկոն և Իցկոն հուսահատվել էին, այլևս չէին օգնում նրան, իսկ նա զեռ փնտրում էր: Նա զրկվել էր քնից, հանգստությունից, ախորժակից: Տուն էր վերադառնում երկնները, պահում հագուստով անկողնում, հեկեկում ու հեկեկում: Այնատեղ հուսահատությունից շփտեր ինչ աներ, տանջվում էր որդու հետ հավասար: Նա պնդում էր, թե ևսնը կխելագարվի, եթե այդ դրության մեջ մնա: Ամեն ինչ մոռացել է, ոչնչով չի հետաքրքրվում, նույնիսկ թատրոններով:

Խոստովանում էմ, ես այլևս քաջություն չունեի ևսնի վիշաք տեսնելու: Նրա ծանր հառաչանքները, ողբը, հեծկտանքը կտրատում էին սիրտս: Արեխն՝ այժմ նա ավելի հաճախ էր այցելում ինձ, քան առաջ: Գալիս էր, նստում սեղանի քով և խոսում յուր կորստի մասին: Նա զեռ պահում էր սրտում մի թույլ հույս փողբը գտնելու: Ով գիտե, անկարելի ուշինչ չկա, կարող են այդ կոշիկները պատել ամբողջ քաղաքը և զարձալ հետ գալ, իրենց տիրոջ ձեռն ընկնել... Բայց շուտով այդ թույլ հույսըն էլ մեռավ նրա մեջ, և ևսնի միտքը սկսեց փոքր առ փոքր սթափվել: Մանոթ նավատիները խնդրում էին նրան շարունակել հաճախել պանդակները, խոստանալով նրա համար նոր կիթառ գնել: Ըս խորհուրդ աղվեցի նրան ընդունել այդ առաջարկութունը և նորից սկսել փող ժողովել: Մի օր, վերջապես, նա զնաց «Արքայական յախտա» մի նոր կիթառ ձեռին: Երեկոյան նա պատմեց ինձ, թե նավատիները ինչպիսի ուրախությամբ են ընդունել նրան, ինչպես զրկվել ու համբուրվել նրա հետ: Նրա բերանից զարձալ օդու հոտ էր գալիս: Երևի այս անգամ խմել էր վիշաք մոռացության տալու համար. ես քաջություն չունեցա հանդիմանելու:

Մի շնչին դումար, որ կարողացավ նա խնայել առաջին ամիսը, նորից վերականգնեցրեց նրա հույսերը: Այս անգամ նա անկեղծ խոստովանեց ինձ, որ Իսապիա գնալու գլխավոր նպատակը Լուիզային տեսնելն է: Գրեթե օր շեր անցնում, որ նա չհարցնեք:

— Մինչոր, ի՞նչ լուր կա Լուիզայից:

Նա ինքը ամաչում էր անմիջապես սինյորա Ստեֆանիային դիմել այս հարցով: Ըս հաղորդում էի նրան բոլորը, ինչ որ լսում էի տանտիրուհուցս: Միշտ Լուիզան բարև էր ուղարկում ևսնին: Ըվ ևսնը երշանիկ էր այդ ուղարկությամբ: Զգիտեմ, կա՞ր արդյոք մի ուրիշը, որ այնքան ուրախանար Լուիզայի ամեն մի նոր հաջողության համար, որքան այդ սիրահարը: Նա ասում էր, թե ամենից ավելի ինքն է սիրում Լուիզային և

ամենից առաջ էլ ինքն է ուզում ծափահարել նրան բնմի վրա. ոչ այս-
տեղ՝ Օղեսայում, այլ այնտեղ՝ Բուալիայում:

Մի անգամ ես ասաց.

— Եթե մինչև առաջիկա գարուն չկարողանամ նանապար՛ ընկնել,
կխելագարվեմ:

Մի ուրիշ անգամ դիմեց ինձ այս հարցով.

— Ի՞նչ եք կարծում, սինյոր, Լուիզան, նշանավոր երգչուհի դառնա-
լով կգոռոզանա՞:

Հասկացա, թե իսկապես ինչ է ուզում իմանալ: Հոգու խորքում ես
ինքն իրեն արժանի չէր համարում Լուիզային, բայց հպարտութունը չէր
թույլ տալիս նրան խոստովանել այդ: Նա ուզում էր իմ միտքը իմանալ՝
արժանի՞ եմ համարում իրան Լուիզային, թե ոչ:

Կամենալով զեթ մի փոքր սթափեցնել այդ օրից-օր ավելի ու ավելի
կուրացող հոգին, պատասխանեցի.

— Այո, կգոռոզանա: Նա հենց այժմ էլ, երբ դեռ շատ հեռու է նշա-
նավոր երգչուհի համարվելու պատվից, գոռոզացել է...

— Ո՞վ ասաց, — զուշեց Լեոնը վշտացած:

— Նրա վարմունքը: Նա քեզ մոռացել է:

— Ի՞նչ, Ինչո՞ւ ես միշտ բարեկեցի է ուզարկում, խո՞մ ինքներդ եք
ասում:

— Այո՞, բարեկամս, ուզարկում է. բայց, ների՛ր, այդ բարեկեցի
նպատակը ես ուրիշ կերպ եմ հասկանում: Լուիզան, դեռ երգչուհի չզար-
ձած, արտիստների խորամանկութունն է յուրացնում: Ես նախաձեռնում եմ
նույնիսկ տաղանգավոր երգչուհիներ և գերասանուհիներ, որոնք շողո-
քորթում են համալսարանական քաղաքներում ուսանողներին, զավառա-
կան քողաքներում՝ գիմնազիստներին միմիայն նրանց ցույցերին արժա-
նանալու համար: Իսկ դու քո խմբով ավելի զեղեցիկ ցույցեր դիտես անել:
Լուիզան աչքից և քեզ հետ հեռավոր բարեկամութուն է պահպանում
յուր ապագայի համար, թեև դիտե, միևնույն ժամանակ, որ դու կաշառ-
վող շես: Ա՛խ, բարեկամս, մի՛ հափշտակվիր այն ուսանողի պես, հի-
շո՞ւմ ես, որ անցյալ տարի ինքնասպանութուն գործեց մի երգչուհու
պատճառով: Լուիզան քեզ չի սիրում, եթե սիրեր՝ նամակ կգրեր: Ինչո՞ւ
մեկը գրեց ու լռեց:

Գուցե ես զրպարտում էի Լուիզային, բայց ասածիս մեջ զգում էի
ճշմարտության մաս: Լեոնին փրկելու համար պատրաստ էի ավելի վատ
գույներով պատկերացնել Լուիզային նրա առջև:

— Նա ժամանակ լռեի ինձ նամակ գրելու, զրազված է, — ասաց

կանը ոչ այնքան Լուիզային արդարացնելու, որքան յուր անձնասիրությանը պաշտպանելու մտքով:

— Գուցե... թող այդպես լինի... — ասացի ես անորոշ եղանակով Լևոնին ավելի շվտացնելու համար:

Որքան հիշում եմ, հենց այդ օրն էր որ սինյորա Ստեֆանիան մտավ սենյակս անսովոր ուրախ տրամադրության մեջ և ասաց.

— Սինյոր, հիմա կարող եք ինձ շնորհավորել:

— Ի՞նչ է պատահել...

— Պատահել է այն, ինչ որ վաղուց սպասում էր անհամբեր Լուիզան նրեկ պսակվել է Կազալլարոյի հետ... Հենց այս րոպեիս հեռագիր ստացա... ահա...

Սվ նա ծոցից հանելով հեռագիրը՝ ցույց ավելց ինձ:

— Այդպես անսպասելի՞,— զոչեցի ես, թեև վաղուց մի ներքին ձայն ինձ ասում էր, թե կա ինչ-որ մտերմություն Լուիզայի և Կազալլարոյի միջև:

— Անսպասելի չէր, սինյոր, ոչ, այդ գո՛ւր շփոտեր, իսկ ես գիտեի, որ նրանք նշանված են վաղուց: Եղանկելն ինձ համար կարևոր չէր, պրոսակվելն էր կարևոր: Ես լուսմ էի, վախենալով, որ զործը չփչանա: Ա՛խ, վերջապես ո՛րքան ցրախ, ո՛րքան ուրախ եմ: Կազալլարոն հենց իմ ուզած փեսան է՝ բարի, քաղաքավարի լավ երգիչ, լավ էլ փող է ստանում: Այս՛, Լուիզան ավելի լավ ընտրություն անել չէր կարող: Երեկ պսակվել են, այսօր պիտի ուղևորվեն Պարիզ: Կազալլարոն պիտի մի տարի մնա այնտեղ Լուիզան, իհարկե, նրա հետ կլինի...

Ես շնորհավորեցի երջանիկ մորը. բայց մի ներքին ձայն շշնջաց, թե շատ էլ անկեղծ չեմ վարվում: Ինչպե՞ս կրնա լինի այդ լուրը Լևոնը, որին սիրում եմ ավելի, քան Կազալլարոյին ու Լուիզային:

Այդ օրը ես վերագարծա գրսից տուն ուշ գիշերին, որպեսզի չհանգիտեմ Լևոնին: Սուկայն հետևյալ օրը նա եկավ սենյակս երեկոյան սովորական ժամից առաջ: Սինյորա Ստեֆանիան ճաշի միջոցին ինձ ցույց էր ավել երկրորդ հեռագիրը, որով հայտնվում էր, թե նորպսակներն արգեն ուղևորվել են Պարիզ:

Տխուր, անմոռանալի երեկո. առաջին անգամ կողոպտվելուց հետո Լևոնի զեմքի վրա տեսա այդ երեկո ուրախ ժպիտ: Ես իսկույն պատմեց յուր ուրախության պատճառը: Երկու օր է՛ նրան կանչում են սենթոնո շոգենավը: Այնտեղ նա նվազում է նավապետերի և յուր օգնականների համար: Այսօր օգնականներից մեկը, աալով նրան յուր մանզոյինան, առաջարկել էր նվազել: Լևոնը կատարել էր նրա ցանկությունը: Ես վազե-

աին առանձնապէս դուր էր եկել Մազրիզի շրջուիկը: Եւ մի շատ բարի մարդ է. իմանալով, որ Լեոնը ձգտում է գնալ Բաալիա, այսօր խոստացավ օգնել նրան: Երկու օրից հետո ժեներալները գնում էր Կրոնշտադու: Այնտեղից հետ է գալու և ուղևորվելու է Միշերկրական ծով, հետո Հեռավոր Արևելք: Ահա այդ ժամանակ եւ կվիրցիների Լեոնին շուր մօր հետ և կտանի մինչև Բաալիայի սահմանները...

— Օ՛, սինյոր, սինյոր, այնքան ուրախ եմ, որ ուզում եմ թուղտելու: Ես նավապետի պարտքի տակ շեմ մնալ: Պնդագնեմ նրա համար ամբողջ հանապարհին, գիշեր-ցերեկ կնվագեմ: Բաալիա, Բաալիա անպատճառ պիտի տեսնեմ: Որքան կզարմանա Լուիզան ու ինչպե՛ս կուրախանա:

Մանր էր ինձ համար այս անկեղծ խոսքերից հետո Քաղցնել իրողութիւնը Լեոնից, որ այդ պահին մարմնացած ոգևորութիւն էր:

— Լեոն, — ասացի, — շա՛տ ես փափագում տեսնել Լուիզային:

— Այո՛, իհարկեւ:

— Եթե շտանեա, շա՛տ կախրես:

— Բայց ես կտեսնեմ նրան, սինյոր, կտեսնեմ Միլանում, — գոչեց Լեոնը հավատով չի, միևնույն ժամանակ, մի տեսակ երկյուզով եւայելով երեսիս:

— Լուիզան այժմ Միլանում չէ:

— Ո՞վ ասաց:

— Սինյորա Ստեֆանիայի հետադիրը:

— Հապա ս՛րտեղ է:

— Պարիզում:

— Ո՞ւմ հետ...

— Կավալարոյի...

— Կավալարոյի, — գոչեց պատանին գրեթե շնչապառու:

— Անտանացի է Լուիզայի հետ և երեկ ուղևորվել Պարիզ մի տարի ժամանակով, — ասացի եւ միանգամից սրտիս ժանրութիւնից ազատվելու համար:

Լեոնը ցնցվեց, երեսի մկանտներնրը զոզացին: Մի վայրկյանում կարմրեց կապտեց, հետո սփրթնեց կտավի պէս:

— Տեսա՞ր, որ քեզ չի սիրում Լուիզան, որ դու երազի մեջ ես...

Լեոնը ճիգ արավ զսպել հուզմունքը: Այդ տանութ տարեկան պատանին, որի զգացումներն այնքան անժամանակ հասունացել էին, ուներ նաև կամքի ուժ: Սակայն հարվածն ավելի զորեղ էր, նա թուլացած ընկզմվեց օթոսի վրա, արտասանելով.

— Ա՛յ նորութիւն... պետք է շնորհավորել...

— Այո՛, պետք է շնորհավորել. — կրկնեցի ես, ձեանալով իբր թէ չեմ նկատում նրա հուզումները:

— Կազալլարոն լավ մարդ է, ազնիվ է. — ասաց նա գողգոշուն ձայնով, շրթունքները կրծատելով:

— Այնքան ազնիվ, որ Լուիզան շարժե նրան:

— Սինյոր...

— Չարժե, շարժե, — կրկնեցի ես, վրդովվելով անմեղ իտալուհու գեմ:

— Լուիզան բարձր է... Լուիզան հրեշտակ է...

Այլևս նա շկարողացավ իրան պահել, գլուխը դրեց սեղանին ու սկըսեց հեկեկալ ախպես ուժգին, որ թվում էր, թէ նրա մարմինը կտոր-կտոր է լինում:

Սա զգացի անզուսպ ատելութիւն դեպի Լուիզան. կարծես նա ինձ հասցրել էր բարոյական ծանր վիրավորանք: Սկսեցի անխնա և միանգամայն անարգար պախարակել մի էակի, որ իսկապես արժանի էր սիրո և հարգանքի: Նկարագրեցի նրա աննշան թերութիւնները խոշորացուցցով մեծացրած, հնարեցի շեղած թերութիւններ: Լսելով ինձ, կարելի էր կարծել թէ ըկա աշխարհի երեսին և չի եղել ավելի անբարտազան, ավելի հիմար և նուշնիսկ ավելի տգեղ ու հակակրելի աղքիկ, քան Լուիզան: Եվ այս բոլորը Լեոնին հիասթափեցնելու համար: Սա շախշախում էի նրա կուտքը, ձգում նրա ոտների տակ, որպեսզի ոշնացնեմ նրա սրտում խորին հավատը: Այնինչ գիտեի որ, այդ կուտքը ոշնով մեղավոր չէ յուր մուշեռանդ երկրպագուի առջև: Նա գուցե չէր էլ երևակայել, որ յուր պարզ, բնկերական վարմունքը կարող է մի պատանու սրտում առաջացնել այդքան հասուն, այդքան խոր և շերմ զգացում...

Սակայն Լեոնն ավելի մեծահոգի և վեհանձն էր, քան կարող էի երեւակայել: Նրա կեղեքվող կրծքից դառն հեծկլտանքի հետ դուրս էին գալիս միայն այս բառերը.

«Լուիզան պակասութիւն չունի... Լուիզան հրեշտակ է...»:

Սղել են մուշեռանգներ, որոնք կրակի միջից իրանց այրվող ձեռները պարզել են դեպի վեր, աղթելի աստծուն, որի անունով նրանք դատապարտվել են այրման: Այսպես էր և՛ Լեոնը: Անհուն տանջանքների բովում նա դեռ պաշտում էր յուր իդեալին, որովհետև զա նրա միակ աստվածուհին էր:

Նա զսպեց հեծկլտանքը, սրբեց արցունքը, ոտքի կանգնեց գդակը վերցնելով:

— Պետք է շնորհազօրեւ սինյորա Ստեֆանիային, — ասաց: — Բայց այժմ ուշ է... վաղը... Ներդրութիւն, սինյոր, Լուիզայի համար չէի լայիս... Լոգնած եմ... Գիտե՞ք... գիտե՞ք... Լուզիան զուր է ամուսնու հետ գնում Պարիզ... Կազմալլարուն գնում է յուր ձայնն ավելի մշակելու... Լուիզան յուր ապագան կզոհի նրան... Բայց ի՞նչ ինչ... ի՞նչ ինչ...

Քանի մի րոպէ նրան պաշարեց անձնասիրութիւնն և ամոթի զացումը: Նա շփոթվեց յուր թուլութիւնից, արտասուքից: Շփոթվեց այնպես, որ երեսիս շէր ուզում նայել: Վերցրեց մի քանի անգամ մանզուի-նան աննպատակ, հետ դրեց, գլխարկը ձեռքին սկսեց փնտրել նրան, ծիծաղեց կեղծ, անբնական ծիծաղով: Վերջապես, ճանկեց յուր թանձր մազերը, կանգնեց սեղանի մոտ և կարմրած աչքերը հառեց լամպարի լույսին: Զգիտեմ ինչու, միշտ նրա աչքերը ձգտում էին դեպի լույս: Նա սիրում էր նայել արեգակի շողերին, լամպարի լույսին, վառարանի կրակին... Եվ այդ լինում էր մանազանդ այն միջոցներին, երբ նրա մաքերը պզտորված էին, նրա հոգին խոռոված էր...

Ես տանջվում էի իմ անդորութիւնից, որովհետև շփոթեի՝ ինչով միտքարել մարմնացած տանջանքը:

Լուսթիւնը տենց երկար: Ես անցուդարձ էի անում. նա շարունակ կանգնած էր: Ընկալած, շրթունքները կրծտելով, գլխարկը մի ձեռքով խփեց մյուս ձեռի ափին, շուտ եկավ և, առանց ինձ հրածեշտ տալու, արագ քայլերով դուրս գնաց...

Մանզուիկան մնաց սեղանիս վրա կարծես վշտացած, որ դարձյալ իրան մոռացան... Չէ՞ որ Լեոնը եկել էր նրան տանելու, որ վաղը նվազի շոգենավի վրա...

Ինձ պաշարեց զոչման զգացումը. ինչու՞ ալջպես շուտ և անզգույշ հայտնեցի նրան լուրը: Ով գիտե՞ որ վաղեց և ինչ կարող է անել: Երկու անգամ բարձրացա վերև և, զրսից լսելով նրա ձայնը, հանգստացա, հետ եկա: Սկսեցի ինձ միտքարել այն մտքով, որ կատարել եմ անկեղծ, բարեկամի պարտք, բանալով Լեոնի աչքերը: Մտածեցի նաև, որ է՛հ, ինչ և լինի, տասնութ տարեկան պապանի է, հազիվ թէ վիշտը նրա սրբտում երկար ապրի: Լաց կլինի, լաց կլինի Լեոնը՝ կհանգստանա... Մտածում էի այսպես և, միևնույն ժամանակ, զգում, որ սխալված եմ...

Առաջուրը դարձնեցի մի անսովոր ծանրութիւն սրտիս վրա: Շտապով խմելով մի բաժակ թէյ, գնացի վերև: Լեոնը տանը չէր: Այժմ ասան ասաց, թե գիշերը, անկողին պառկելուց առաջ, ավել է հիսուն ոտքի և համբուրվել հետը, թե գրեթէ ամբողջ գիշերը նստած է եղել գրասեղանի թով, գրել է, շնչել, պատռել: Առաջուրը կրկին համբուրվել է նրա հետ և

զորս գնացել, ասանք թողնելով կիթառը, որ ամեն օր հետք տանում էր:

— Ես ախար էր,— հարցրի ես:

— Այ ախար, ոչ ուրախ. այնպես էր, ինչպես միշտ:

Կիթառը տանն է, մանդոլինան սենյակումս. պարզ է, որ ես ո՛չ պանդոկ է գնացել, ո՛չ շոգնեալ: Ո՛ր կարող է լինել: Ես փափազեցի տեսնել նրան անպատճառ, հենց ետյն ժամին. ես սաստիկ անհանգիստ էի: Դուրս եկա, պատեցի թատրոնների շուրջը, անցա երկու անգամ Գերի-բասայան փողոցը, ուր երբեմն կանոն գրոսնում էր: Չկար: Օրը կիրակի էր. մտածեցի, գուցե հայոց եկեղեցումն է. կիրակի օրերը երբեմն գնում էր պատարագ լսելու: Այնպեզ էլ չէր:

Ավելի քան երկու ժամ թափառելուց հետո վերադարձա տան մտա-մուրը: Քվում էր ինձ, որ մի քան եմ կորցնում, մի շատ թանկագին քան:

Դարբասի առջև հանդիպեցի Զատուշենկոյին: Ես կռոնի սենյակից էր գալիս: Ես էլ էր փնտրում ընկերոջը, չգիտեմ ինչ որ սկաչեոք գործի համար: Եղել էր պանդոկներում, սեներտեռ շոգնեալի վրա, հարցրել էր. ետգասախները այսօր նրան շեն տեսել:

Պատմեցի նրան պատահածը:

— Օ՛, ունշնություն,— գոչեց քանաստեղծը յուր սովորական ող-վորությամբ.— ես միշտ ասել եմ, թե սերը դեպի կիներ հոգու հիման-զություն է: Կանոն վաղուց է ինձ խոստովանել, թե սիրահարված է այդ աղբկա վրա: Օ՛հ, ինչքան էր խոսում նրա մասին, ինչպե՛ս հատուում... Գետք է գտնել նրան, հենց իսկույն... ես ասքարյուն է...:

Ինդրեցի նրան մի քանի բույն սպասել ինձ գրոսու: Գնացի սինյորա Ստեֆանիայի մոտ: Անշուշտ կանոն այսօր եղել է նրա մոտ. չէ՞ որ ուզում էր շնորհավորել նրան:

Երջանիկ տրամադրության մեջ գտա Ստեֆանիային: Ես ուրախու-թյունից երգում էր ու պարում Թախայի մոտ այն բույնին, երբ մտա սե-զանատուն: Ես ասաց, թե հրավիրել է մի քանի բարեկամներ ու ծանոթ-ներ, թե պետք է մի լավ զվարճանալ:

— Ա՛խ, սինյոր, այնքան ուրախ եմ, որ ուզում եմ բուրդին գրկել ու համբուրել:

«Մի՛ գուցե ե ինձ» — ակամա մտածեցի ես, գրեթե երկյուղով նա-խելով նրա սյունների պես հաստ ու ուժեղ կռներին:

Կռոնի մասին ասաց, թե առավոտյան եղել է յուր մոտ, շնորհավո-րել է, ձեռքը համբուրել:

— Ես քաղաքավարի պատանի է, իսկ ե իսկ արտիստ: Կարծես հայ-րը վարսավիր չի եղել, ու՛յլ զննալմեն: Բայց ծիծաղեցի էր. չէր հավատում

Լուսիզայի ամուսնութեանը: Հեռագրերը սփեցի, ինքը կարդաց, մեկ էլ շնորհավորեց, բայց այնպես մտիկ արավ աշքերիս խեթ-խեթ, ապշած, որ, կարծես, նոր էր տեսնում ինձ: Հետո առանց զեւ, առանց զեն ասաց-
«Մինչորս Կոնֆանիա, մորս սիրեցեք, նա խեղճ կին է»: Առհասարակ շատ օտարոտի էր...

Այսքանը բավական էր, որպեսզի իմ մեջ ծագեր վատ նախազգացում: Գուրս գալով փողոց, Չաուշենկոյին հազորգեցի իմ երկյուզը: Նա առաջարկեց գնալ քաղաքային թատրոնի կողմերը: Իցկոն այժմ պիտի այնտեղ լինի. նա կարող է գտնել Լեոնին:

Իցկոյին հանդիպեցինք յուր հասակի մի հույնի հետ սաստիկ վեճի բռնված: Հույնը կատաղել էր, հայհույում էր Իցկոյին, անվանելով նրան քրոսոսա բհուզս, «օսակիած առնետ» և այլն: Իսկ Իցկոն միայն կրկնում էր. «դու ինքզ, դու ինքզ»:

Չաուշենկոն, սպառնալով հույնին գավազանով շախշախել նրա զըլուխը, ստիպեց նրան լռել: Հայտնվեց, որ վեճը Լեոնի պատճառով էր: Հույնը Լեոնի մրցակիցն էր թատրոնի վերնահարկում և շվացնում էր այն երգիչներին, որոնց նա ծափահարում էր: Նա Իցկոյի մոտ Լեոնին հայհույել էր: Իցկոն պաշտպանել էր բացակա ընկերոջը և վեճի բռնվել:

Նրբ Չաուշենկոն պատմեց ինձանից լսածը, Իցկոն, վերուվար թրբշկոտելով, գոչեց.

— Իհն՛, իհն՛ խեղճ Լեոն...

Նա ևս գիտեր, որ Լեոնը միշտ երազում է Լուսիզայի մասին, և պատմեց մեզ մի քանի մանրամասներ: Ի միջի ալլոք, ասաց, թե շատ ախրելիս Լեոնը գնում էր Եկեքսանդրյան պարկ՝ կոշված զրոսավայրն ու այնտեղ ծովափի կողմում, մի հեռավոր նստարանի վրա նստում, կիթառը ծնկներին վրա դրած, և մտիկ անում նավահանգստից գուրս եկող շոգենավին: Քանի՛-քանի անգամ Իցկոն հանդիպել է նրան այդ գրութեան մեջ, նա ասել է. «Իցկո, երբ մտիկ եմ անում մի հեռացող շոգենավի, ինձ թվում է, որ ես էլ նրա վրա ուրիշների հետ գնում եմ հեռու, հեռու երկրներ...»

— Գնա՛նք Ալեքսանդրյան պարկ, այնտեղ է, երևի, — առաջարկեցի Լու:

Տասը րոպեում հասանք զրոսավայրը, անցանք այդ ընդարձակ այգին երկայնութեամբ ու լայնութեամբ, նայեցինք բուրբ ծառուղիները. լըկար ու շկար Լեոնը...

— Ես վերագարձա տուն հոգեած և՛ ֆիզիկապես, և՛ հոգեպես, թողնելով Չաուշենկոյին և Իցկոյին որոնել իրանց կորած ընկերոջը...

Վատ նախազգացումս ինձ այնքան շարացրել էր, որ ես առանց որևէ պատրվակի հրաժարվեցի մասնակցել սինյորա Ստեֆանիայի այդ օրվա ուրախ խնդույքին: Ես պառկած էի հագուստով անկողնակալիս վրա և մտածում էի Լեոնի և միմիայն Լեոնի մասին: Նրա տխուր, հուսահատու-
թյամբ լի աչքերն էի հիշում վերջին բուպինն և նրանց մեջ կարգում էի մի փոքրիկ, բայց սքանչելի հերոսի հոգու անհուն ավայտանքը: Երե-
կայում էի նրան յուր թշվառ հոր գրության մեջ, հարբած, կեղտոտ, վեր
ընկած թաառոնի զաների առջև, անցորդների ծաղրին ու սրախսուսթյուն-
ներին ենթարկված...

Նայում էի նրա մանդոլինային, սիրտս մորմոքվում էր: Անշունչ գոր-
ծիքը կարծես լեզու էր ստացել, ողորում էր յուր տիրոջը: Ես վերցրի նրան
սեղանիս վրայից, քաշ արի պատի մի անկյունում, որ այլևս աչքիս
չընկնի...

Մի քանի անգամ մատներս դիպան նրա լարերին, և նրանց թույլ
հեշյունները հիշեցրին ինձ այն նշանավոր առաջոտը, երբ Լեոնն առաջին
անգամ նվագեց «Մադրիդի շրջմուխկը»: Թշվառ շրջմուխկ, ո՛ր ես զու
այժմ...

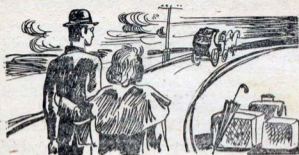
Իսկ այնտեղ, հարևան սենյակում ուտում, խմում, զվարճանում էին
հրավիրվածները: Լսում էի Ռախսայի ձայնը և սինյորա Ստեֆանիայի
բարձրաձայն ուրախ ծիծաղը, որ առատ-առատ բխում էր նրա լայն,
առողջ կրծքից... Փոքր առ փոքր նյարդերս թմրեցին. ես նիրհեցի, որով-
հետև գրեթե ամբողջ գիշեր չէի քնել... Կեսքուն և կեսարթուն գրության
մեջ լսեցի ինչ-որ գղրգոց: Վեր թռա տեղիցս... դա Լեոնի մանդոլինան
էր, որ ընկել էր պատից հասակի վրա: Նույն բուպինն, երբ գործիքը նո-
րից քաշ էի անում պատին, գոսից լսեցի անսովոր աղմուկ: Շտապեցի
նախասենյակ և այնտեղից հանդիպեցի սինյորա Ստեֆանիային յուր հյու-
րերի հետ: Նրանց զեմքերն արտահայտում էին զարմացում և երկյուզ:

— Ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ է պատահել, — հարցնում էին միմյանց:

Մեր բնակարանի մուտքի առջև կանգնած էր այրի Ալմասար և ձեռ-
ները տարածած զեպի ներքև, զոռում էր հրդեհում այրվողի պես: Երկու
ոստիկան և մեր գավթապահը բարձրացնում էին սանդուղքով... Լեոնին
նրանց հետևից բարձրանում էին Չաուշենկոն և Իցկոն:

Նայելով Լեոնի թրջված հագուստին, կապտած զեմքին, ամեն ինչ
հասկացա... Մնացյալն երկու խոտրով պատմեցին Չաուշենկոն և Իցկոն:

Լեոնին հանել էին ջրից նավաստիները ժեներսոն՝ շոգենաձի տակից,
որ երկու շաբաթից հետո պիտի տաներ նրան Իտալիա...

ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԿԱՊԱՆՔ

Պատկեր

Օրն ամառային էր և իրիկնադեմ: Այրի Հոփսօխիմեն իր ամուսնուց ժառանգած սեփական տան պատշգամբի վրա թեյ էր պատրաստում: Սըմբատը, նրա միակ որդին, մի կողմ նստած, նայում էր դեպի գավիթ, որ զարդարված էր փոքրիկ գեղեցիկ պարտեզով:

Որդին տխուր էր և, կարծես, ինչ-որ մտատանջության մեջ. մի բան, որ հազիվ էր պատահում: Ժամանակ առ ժամանակ նա հառաչում էր և իր անորոշ հայացքը զարձնում դեպի պարզ մանիշակագույն երկինքը, ուր դանդաղորեն սահում էին ամառային նոսր ամպերը:

Մայրն աչքն նկատել էր որդու տխրությունը, բայց ինչ էր պատճառը— չգիտեր: Թեյի բաժակը զննելով նրա առջև, ինքն էլ նստեց զեմուղեմ և յուր հայացքը հռոնց որդու կիսազեմքին: Որքա՛ն երկյուղ, ակընկալություն և, միևնույն ժամանակ, քեքուշ սեր էր արտահայտում այդ հայացքը: Թվում էր, և այդ ճիշտ էր, որ մայրն ամեն վայրկյան պատրաստ էր յուր կյանքը զոհելու, միայն թե որդու տխրությունն որևէ ժանր պատճառ չունենա, միայն թե այդ լինի բուպեակամ անցողիկ տրամադրություն:

Մտրատը դատարկեց թելի քաժակը, բարձրացավ տեղից և շարունակ լռելով, դիմեց դեպի յուր սենյակը:

— Մտրատ,— զարձակ նրան մայրն անվստահ եղանակով:

Մտրատը հետ նայեց և կանգնեց: Գավթում ոչ ոք չկար, բացի ծառայից, որ հեռվում ցնցուղով շրում էր պարտիզի ծաղիկները: Մայր և որդի կարող էին խոսել վստահ, որ ոչ ոք չի լսել նրանց:

— Ի՞նչ ես ուզում,— հարցրեց որդին:

Որքան ես աշխատեմ մեզ մարտասանել յուր հարցը, այսուամենայնիվ, նրա ձայնի մեջ մայրն զգաց անսովոր խստություն:

— Ուզում եմ տխրությունդ պատճառն ինձ էլ հայտնեալ:

— Ես տխուր չեմ:

Ասաց որդին և անմիջապես շուտ եկավ, որ գնա, քայք մայրը խընդրեց սպասել:

— Գու ինձանից թարցնե՞մ ես միտքդ,— հանդիմանեց Հոփսիմեն,— միթե չե՞ս իմանում, որ ինձ վշտացնում ես:

— Եսա հետաքրքիրն ես,— պատասխանեց որդին ահաբեկված, և այս անգամ նրա ձայնի կոշտությունն ափելի զգայի էր:

— Մտրատ...

Մի անսովոր դասն ծպիտ աղաղակեց որդու շրթունքներն, երբ մայրը կասկածելի հայացքով շարեց նրան ոտից մինչև գլուխ:

— Այդ, վերջապես, անասնելի է,— գռչեց նա, նստելով յուր աթոռի վրա,— այդ կյանք չէ, մայր, որ ես քաշում եմ: Քո կասկածներն ինձ հալածում են: Ե՛մ Մտրատ, ինչե՞ս ես տխուր, Մտրատ, ինչե՞ս ես լուռ, Մտրատ, ինչե՞ս չես ուտում, ինչե՞ս չես խմում: Խոստովանվում եմ, այդ բոլորն ինձ արգեն ձանձրացրել է:

Մայրը աթոռը առաջ քաշեց և, աչքերը լայն բանալով, հասեց որդու երեսին: Ես սպասում էր, որ վերջինը շարունակի:

— Ես տխուր եմ, որովհետև դու ինքդ ես ինձ տխրում տխրել,— շարունակեց որդին սրամտությամբ,— ամեն քաղաքում խնամք, խնամք ու խնամք, մինչև ե՞րբ: Գիշերն ուչ եմ վերադառնում— լաց ես լինում, մի տեղ զբոսնելու եմ գնում— խրատներով ես նանապարհ գրեցում: Չեմ ուտում— տխրում ես ուտել, չեմ ուզում քնել, պահանջում ես որ քնեմ, մի դիրք եմ վերցնում կարգալու— խլում ես ձեռքիցս, թե՛ քաշքերիդ վնաս է, ընկերներին նամակ եմ ուղում գրել— չես թողնում, թե՛ սկուրծքդ կցալիս: Ահա, այդ քո հիվանդոտ սերն է, որ, վերջապես, ինձ տխրեցնում է: Գու ինձ ստրուկի պես ճնշում ես քո սիրով, դու քո կյանքը կապել ես իմ կյանքի հետ, դու ուզում ես, որ քսանուշորս տարևկան երի-

տասարդը ծծկեր երկխաչի պես ապրի: Դա մայրական սեր չէ, դա բռնութիւն է:

Այս խոսքերը Սմբատն արտասանում էր ակնհայտնի դառնութեամբ և հետզհետեւ ավելի ու ավելի հուզւող ձայնով: Պարզ էր, որ վազուց նրա մեջ եռում էր այդ դառնութիւնը և վազուց նրա սրտում պատրաստվել էր մի թույն, որ ձգտում էր դուրս հոսելու:

Մայրը զարմացած, երկուզած և լուռ մտիկ էր անում նրա երեսին, աշխատելով մի քառ անգամ բաց շթողել նրա ասածին:

— Կարո՞ղ եմ մայրական սեր անվանել այն, որ ամեն բոպե ճնշում է իմ ազատութիւնն ու խոշորագոտ դառնում ինձ,— շարունակեց Սմբատը, ավելի գրգռվելով մոր լռութիւնից: Դու ինձ շթողիք Ռուսաստան գրնալու, որ ուսումս շարունակեմ, կարծում էիր, որ այնտեղ հասա թե չէ— իսկույն պիտի մեռնեմ: (Մայրը մի ցնցում գործեց): Դու ինձ հետաքրքիր իմ քնկերների շրջանից և արտարականի պես դատապարտել ես հազիտայան մի քաղաքում ապրել քո աշքի առջև: Կրկնում եմ, այդ մայրական սեր չէ: Թո՞ղ ինձ մի փոքր ազատ շունչ քաշեմ, բավական է, որքան խանձարուրի մեջ պահեցիր ինձ:

Նա լռեց և, տեղից բարձրանալով, սկսեց հուզված անցուդարձ անել: Ընդհանրը վարտիքի գրգռանները դրամ:

— Որդի՛,— խոսեց մայրը, վերջապես ուշքը վրեն հաղաքելով,— ե՞րբ եմ ես քեզ արգելք եղել: Ինչ ուզում ես— արա, ինչպես կամենում ես— ապրիր, ա՛հա քեզ տուն, տեղ, հարստութիւն. քո՞նը չէ: Էլ ի՞նչ ես ուզում.— հոգի՛ս... Կաամ, չեմ խնայիլ: Ասածուն է հայտնի:

Սմբատը դառնութեամբ ժպտաց:

— Հոգի՛դ,— կրկնեց նա, կանգնելով մոր առջև:— Ըննց այդ է, որ ես չեմ ուզում, ինչի՞ս է պետք քո հոգին: Ավելի լավ կլիներ ինձ համար, որ դու խնայիր ինքդ քեզ և իմ մասին քիչ մտածեիր: Հաճատացի՛ր, մայր, որ ես ավելի բախտավոր կլինեի, եթե դու ինձ պակաս սիրելի կամ շփոթելի միանգամայն: Այո, մի՛ սիրիր ինձ:

— Քեզ չսիրե՛մ, ե՛ս քե՞զ չսիրեմ,— կրկնեց այրին զայրացած այս անհնարին և անբնական առաջարկութիւնից:

— Գոնե, փոխի՛ր սիրելուց ձեռ:

Հոիփսիմեն ալլես շկարողացավ զսպել իր արտասուքը, որ քանի բոպե արգեն խեղդում էր նրա կոկորդը: Նա սկսեց բարձրաձայն հեկեկալ:

Սմբատը ճնշված սրտով մտավ յուր սենյակը և սկսեց հաքովելու նա զգաց, որ իր հանդիմանութիւնը ավելի խիստ ձեռով արտահայտեց, քան

Քն հարկավոր էր և խզնաց մորը, տեսնելով նրա բուռն հեկեկանքը: Մինևույն ժամանակ նա արդարացի էր համարում իրեն. ծանր էր թվում նրան սիրո այն կապանքը, որով մայրը կաշկանդել էր նրա անհատակա-
նությունը: Այդ սերը նա համարում էր մի տեսակ նստախրություն մոր կողմից, թեկուզ այն արտահայտվեր անձնազոհությամբ:

Հանկարծ նա լսեց մի ձայն, հետ նայեց և տեսավ մորը, որ գազանի դիտում էր որդու շարժվածքը զոների արանքից: Ին՛չն կին, նրա սերը և կասկածանքն այն աստիճանին էին հասել, որ վախենում էր, միզուցն որդին հուզված դրության մեջ մի բան անե... Այդ պարզ էր Սմբատի հա-
մար: Նա արագ-արագ հագավ շորերը և շտապով դուրս գնաց, առանց, սովորական բարեն ասելու: Սակայն, գավթից դուրս գալիս, նա շամբեր-
րեց, հետ նայեց: Մայրը, պատուհանի առջև կանգնած, նայում էր նրա հետևից, ձեռները ծոցին դրած և զլուխն ուտերին թերած: Նրա հայացքն այնքան ախուր էր, երկուզած և ազդու, որ դրոշմվեց Սմբատի սրտին, թեև շտապեց նրան հետ դառնալ և ներումն ինզրել: մի բան, որ հոգով
ցանկանում էր:

Երբ նա հեռացավ, Հոփսիսի մեծ անմիջապես կանչեց ծառային:

— Գասպար,— ասաց նա շնչապառ, որպես թե մի մեծ անբախ-
տություն պատահած լիներ,— այս բուպեիս պարոնդ դուրս եկավ շատ
չարացած, չգիտեմ ում վրա: Իսկույն վազիր ետևից, բայց շմտանաս,
հետն ու հետը գնա, այնպես, որ դու նրան տեսնես, նա քեզ շտեսնի: Աչ-
քըդ չհեռացնես, հասկանո՞ւմ ես...

— Աչքիս վրա,— ասաց Գասպարը, որ Բարսեղյանների տան վա-
զեմի հավատարիմ ծառան էր:

— Կաց, այս լավ է. ծխախոտամանը թողել է, եթե քեզ տեսավ, կա-
սես, որ դրա համար ես եկել: Գեհ, գնա՛, թե չէ չես գտնիլ:

Ստան վազեց: Հոփսիսի մեծ նստեց սեղանի մոտ, զլուխը դրեց կրո-
ների վրա և դարձյալ սկսեց լաց լինել: Հետո նա, թաշկինակով սրբելով
աչքերը, վերկացավ և գնաց հարևան Մարիամի մոտ՝ մի կերպ ժամանակ
լարված դրության մեջ, հառաչելով, անցուցարձ էր անում մի սենյակից
գեպի մյուսը, անդադար նայելով սեղանատան պատի ժամացույցին:
Յուրաքանչյուր մի անցնող բուպե ավելացնում էր նրա վիշտը և սպա-
ռում համբերությունը: Գոտ՞վ, արգյոք, Գասպարը նրան, կվերադառ-
նա՞, արգյոք, նա այս գիշեր, թե՞...

Նա հանդիմանում էր ինքն իրեն, որ առիթ տվեց իր միակ որդուն

բարկանալու։ Եւ իրան համարում էր անպայման մեղավոր. եւ չլիտի հակաճառեր, չլիտի լար, չլիտի զարմանար, չլիտի խոսեր անգամ։

Եւ նայում էր մերթ զնպի փողոց, մերթ զնպի գավիթ, ականջները լարում էր լսելու դրսից մի ձայն, և երբեմն սրտի սաստիկ բարբախումը խարում էր նրան։ Հեռզհեռ փողոցում անցորդների ձայները ընդհատվեցին, կառքերի զրդդումը զազարեց, հարևանների ճրագները մի առ մի սկսեց հանգչիլ, իսկ Սմբատը շկար ու շկար և ոչ էլ ծառան։

Մի վայրկյան Հոփփսիմեհի մեջ ցանկություն ծագեց՝ գնալ և փնտրել սրդուն, բայց ո՞րտեղ... Եւ փակեց դռները, շալը ձգեց զլիտին, զուրս եկա՞վ փողոց և կանգնեց դռների մտա։

Արդեն կեսգիշերից անց էր, երբ, վերջապես, մի կառք երևաց փողոցի ծայրում։ Հոփփսիմեհն շտապեց ներս և մտա՞վ յուր սենյակը։ Եւ գիտեր, որ եթե որդին անան իրեն ստրի վրա անհանգիստ— կրարկանա։ Քող շկարծի, թե մայրը սպասում էր իրեն...

Եկողն արդարև Սմբատն էր։ Եւ մտա՞վ ներս թե չէ, իսկույն դիմեց մոր սենյակը. եւ նկատել էր նրան գավթից ներս մտնելիս։

— Գու բնած չե՞ս,— ասաց նա,— հավատացի՞ր, մայր, լավ բան չես անում, որ ետևիցս լրտես ես ուղարկում։

Ինչ ուզում է, թող ասի Սմբատը, միայն թե թույլ տա Հոփփսիմեհին յուր ուրախությունն արտահայտելու մի համբույրով։ Ե՞վ որդին թույլ տվեց, եւ տրամազորձած չէր բարկանալու։

— Բայց լրտեսդ ճարպիկ չէ,— ասաց նա, հեղնելով,— Հիմարը կարծում էր եւ նրան շեմ տեսնում։ Այգու դռների մտա նկատեցի և խկույն հասկացա, որ դու ես ուղարկել։ Քարուն հրամայեցի զանապանին ներս թողնել։ Միծաղելի էր։ Եեզն մարդ, ամբողջ երեկո, մտի՞ ծառուղիում նստած, զիտում էր ինձ կարծելով, որ շատ հաջող է կատարում յուր դերը։ Բայց եթե դու ինձ ստիպեցիր շուտ վերադառնալ, եւ էլ Գասպարին պատմեցի։ Եւ կառքով եկա, նրան շհրամայեցի նստել, ստիպվեց հետևիցս վազել խելագարի պես։ Զէի ուզում ամաշայցնել նրան, թե նրա լրտեսությունը նկատել եմ...

Գատշգամբի վրա երևաց Գասպարը, քրտնած, շնչասպառ և փոշուտ։

— Ահա, եկա՞վ առաքյալդ,— հեղնեց Սմբատը,— է՛հ, Գասպար, ես քեզ խելոք մարդ էի համարում, բայց դու ինձ երկու տարեկան երեխայի տեղ ես դնում։ Ամոթ է... Բայց դու մեղավոր չես, եւ քեզ կվարձատրեմ մորս փոխարեն։

Այս ասելով, եւ պատուհանից ձգեց ծառային մի հատ երեք ուրվիանոց և իսկույն սկսեց հագուստը հանել։

Հեռեկայ օրը նա դարձնեց ուրախ, զվարթ ու սկսեց մօր հետ կատակ անել:

— Քնած ժամանակս էլ հանգիստ չես թողնում ինձ,— ասաց նա, ժիծաղելով,— զիշերը շոգից ես վերմակս դնե էի զցել, առավոտ դարձնում եմ ու տեսնում, որ էի զցել ես վրես ու այնպես փաթաթել, որ սաքից խնդրվում էի:

Նա մնակ էր միայն այս ձևով ազդել մօր վրա, որ գուցե կարողանա մի կերպ զսպել նրա սրնորոշ բնակալութունը, ինչպես անվանում էր խնոր: Հոփսոփման հասկացավ նրա միտքը. որոշեց զգաստ լինել և, միևնույն ժամանակ, աշխատել ոչ մի կերպ չընդդիմանալ որդու կամքին: Բայց և այնպես, նաշի ժամանակ նա չկարողացավ զսպել յուր կիրք դարձած հոգատարությունը: Նա ինքն յուր ձեռքով նրա ափսեի մեջ դրեց սկառչեախ մի լավ կտոր:

— Իսկ էթն չկամենամ ուսել այդ կտորը,— ասաց Սմբատը, ժիծաղելով:

— Դո՛ւ գիտես,— պատասխանեց մայրը,— ես քեզ չեմ զոտում: Շատ քիչ ես ուտում, սիրտս... Լա՛վ, էլ չեմ խոսիլ...

Եվ մինչև նաշի վերջը, նա լռեց, աչքի սակեղ գազանի դիտելով որդուն, ուտում է արզլոք նա:

Երեկոյան, յուր կատակները շարունակելով, Սմբատը, տնից դուրս գալիս, հայտնեց թե դարձյալ ուշանալու է:

— Գառադարին չուզարկեա նստիցս, թե չէ մտադրություն չունիմ նրա համար թաարտի սոսձակ գնելու, որ ինձ լրտեսի:

— Դո՛ւ գիտես,— պատասխանեց մայրն անսահման խոնարհությամբ,— բայց...

— Հը՛մ...

— Լավ կանես, որ վերարկուդ վերցնես, երեկոները ցուրտ է:

Այս անգամ Սմբատը վերագարձավ ափելի ուշ, քան նախընթաց երեկու Երբ նա եկավ, մայրը, սև շալն ուսերին զցած, անցուդարձ էր անում զավթում անխելի բայլերով, անշունչ ուրվահանի պես: Սմբատը զգաց խղճի սուր խայթոց և, միևնույն ժամանակ, դարձյալ բարկությունից խանկեց նրա արյունը: Նա վրդովվեց յուր դեմ, որ ափթ էր առիս մօր՝ այդքան ասնելվելու, վրդովվեց և մօր դեմ, որ այդքան զգայուն էր:

Այդ օրից մայրը լուռ էր, անտրտունը և համբերությամբ խոնարհ իր նահատարին: Նա ոչ մի հանդիմանություն չէր անում, ոչ մի անգամ չէր հարցնում որդու կամքը և ոչ մի ցանկություն չէր հայտնում: Նա

միայն աշխատում էր լուռ ու մունջ գուշակել որդու ամեն մի շնչին հա-
նույքը և անվերայ կատարել: Բայց որքա՛ն թանկ է նստում նրան այդ
համառ լռութիւնը: Մտրտար նկատում էր, որ անբուն դիշերները և ան-
խոս մատաանջութիւնը օրից-օր մաշում են մօրը և օրից-օր փութացնում
նրա ծերութիւնը: Այդ ա՛վելի անտանելի էր նրա համար, քան եթէ հան-
դիպեր մօր կողմից բուռն և բացարձակ հանդիմանութիւն:

Նա փոխեց լուր վարձուները, սկսեց Երեկոները տանը անցկացնել,
աշխատելով զվարճացնել մօրն առաջվա պէս: Այդ ևս չօգնեց:

Մի օր նա տուն եկավ սաստիկ վրդովված և գուլնը թափած: Հոփսփու-
մեն, զտղզողալով, ձևները ծոցին դրեց, զլուխը թերեց զնպի ուսը, կանգ-
նեց ու նայեց որդու աչքերին: Անտեղ նա ձգտում էր կարդալ նրա գունա-
տութիւնն պատճառը, առանց խոսել համարձակվելու:

— Դու ուրեմն շե՛ս հասկանում, թե ինչ էս արել, — գուշեց որդին,
չկարողանալով զսպել իր կատաղութիւնը: Դու ինձ ի՞նչոր բնկերներքիս
մէջ խայտառակել էս և շե՛ս իմանում, շե՛ս իմանում:

— Մտրա՛տ... — կարողացավ միայն արտասանել մայրը:

— Ոչ, այդ արդեն չափազանցութիւն է, դու ամեն կողմից ինձ թըշ-
նամու պէս պաշարել էս, ամեն նանապարհ կապել իմ առջև: Բա՛վական
չէր ծառան, այժմ դու բնկերներքիս էս ինձ վրա լրտես նշանակել...

— Ես... ևս... — ոչինչ... — տատանվեց մայրը և չկարողացավ շա-
րունակել, Կրկնուղածութիւնք նա ու նա քաշվելով:

— Այո, Սերգո Քեթիսոյանին դո՛ւ չես խնդրել, որ քեզ պատմի այն
ամենը, ինչ որ էս անում եմ գրտում: Քրոջդ որդուն, Արգարին, դո՛ւ չես
պահապան դրել վրես, որ էս մի քալ անգամ շանեմ առանց նրան: Ասներ
թե Սերգոն և Արգարն ինձ լավ են ճանաչում, գիտեն, որ իմ կյանքը դըր-
սում մի վատ կողմ շունի, բայց ինչո՞ւ ևս ինձ ամաշացնում: Այդ դէս
ոչինչ: ասա՛, խնդրեմ, էս ի՞նչպէս չգրողվեմ, որ դու չըբժնոյթիկներքի պա-
րագլուխ Մեփիստովի անգամ ինձ համար լրտես ևս նշանակել: Բայց ար-
դեն քա՛վական է, շափը չբացա՛վ: Կո՛ր, ինչ եմ ասում, մայր, դու գիտես,
որ վաղուց էս մտադիր էի Ռուսաստան գնալու, գիտես, որ էս ուզում եմ
համալսարան մտնել:

Մայրը զլխով մի շարժումն արած, լուռ հռոշակելով, առանց տեղից
շարժելու:

— Ուրեմն չգարմանաս — էս երկու շաբաթից հետո ուղևորվում եմ...
Պետերբուրգ:

Հոփսփումեն մի ճիշ արձակեց և ուժասպառ, թուլացած, նստեց պատի
մօտ գանձող թախտի վրա: Այո, նա վաղուց գիտեր որդու մտադրութիւ-

Ելլ: Դեռ երկու տարի առաջ, երբ ավարտեց զիմնագիտոնը, նա անմիջապես պատրաստովեց ուղևորվելու: Բայց Հոփսիսիմեն ընկա՞վ նրա ստաներին, աղերսեց, որ թողնի յուր մտադրութիւնն և ապրի մոր հետ: Ի՞նչ է անում նա բարձր ուսումը, քանի որ նրա առողջութիւնը վնասակար է: Եթե ուսումն առնում են նրա համար, որ աշխարհում ասրելու միջոց ունենան, Մմբասան այդ կողմից ամենից բախտավորն է: Հայրն այնքան թողել է, որ որդուց որդի բավական է: Ոչ միայն ուսում, այլև ոչ-մի գործով չպիտի պարազվի. նա միայն պիտի ապրի ու ապրի... այս էր Հոփսիսիմենի ուղածը: Ե՞վ հանկարծ Մմբատը վճռողարար հայտնում է, թե երկու շաբաթից հետո գնում է: Հոփսիսիմեն կարո՞ղ է ապրել առանց տարիներով որդու երեսը տեսնելու, նա՞, որ երկու ժամ որդուն շտեմնելիս տանջվում է այնքան:

Հոփսիսիմեն անցա՞վ յուր սենյակը, զոնեըրը փակեց և երկար ժամանակ լաց եղա՞վ, հիշելով անցյալը, յուր հանգուցյալ ամուսնուն և հանգուցյալ որդիներին: Այն ժամանակ նա երջանիկ էր, այն ժամանակ նա կհամաձայնվեր մեկից բաժանվել, մյուսով միտիթարվել: Իսկ այժմ... Երբեք, նա կապանի ինքն իրեն և չի համաձայնվի միակ որդուց բաժանվել: Իսկ եթե Մմբատը համառութիւն անե, այն ժամանակ...

— Կթողնե՞մ տուն ու տեղ, ամուսնուս ու որդիներս գերեզմանները և կգնեմ նրա հետևից, — ասաց Հոփսիսիմեն ինքն իրեն լսելի ձայնով, — կգնեմ, թեկուզ աշխարհի մյուս ժայրը:

— Սակայն մի բույժ շանցած, այս միտքը նրան սարսափեցրեց: Ի՞նչ, միթե նա կարո՞ղ է իր սիրեցյալներին գերեզմանները մոռանալ, թողնել և հեռանալ օտար աշխարհ: Ո՛չ, այդ անտանելի կլինի:

Ամբողջ օրը նա ոչինչ չասաց որդուն, միայն հետեյալ առափոտը զարձա՞վ նրան,

— Որդի, երեկ հանաք կիր անում, չէ՞...

— Ի՞նչ հանաք:

— Թե պիտի գնաս:

— Բարեբախտաբար, ոչ: Ամուսնուս վերջին ինձ բարի նախապարհ մազթի՞ր:

— Այդ ինչպես կլինի, — արտասանեց Հոփսիսիմեն, կմկմալով:

— Այնպես կլինի, որ կնստեմ կտուր, կգնեմ և ամեն ամառ կգամ մարս տեսնելու, ինչպես ուրիշներն են անում:

— Ուրիշները շատ որդիք ունին, ևս մեկն ունի՞մ:

— Մեր հարևան այն ազգաւ կլինը քանի՞սն ունի. չէ՞ որ մեկը, ինչո՞ւ է թողնում նրան զնալու: Քեզ հման շատերը կան, մայր, հովաւացիք:

Ես մի ոտս ընկեր ունեմ, նրա մայրն հինգ որդի ունի, հինգն էլ նրանից հետո են ապրում, ես կին չէ՞ քեզ պես...

— Ես շեմ կարող... շեմ կարող... — կրկնեց մի քանի անգամ Հոփփսիմեն փոփոխվելով:

Սմբատի պարզ-մեխակագույն աչքերը փայլեցին տհաճությամբ, ես մի ծխախոտ վառեց, որ լուր՝ մի վայրկյանում լարված ջղերը փոքր-ինչ թմրեցնի: Այդ մի սովորական միջոց էր, որին դիմում էր բարեկուսության յուրաններին: Ես թուլացած նստեց աթոռի վրա. ես տեսնում էր, որ դժգոհ է ազատվել այդ կապանքից, որ ծերունի կինն առանց իրեն անկարող է շարունակել իր գոյությունը... այնքան հոգով ու սրտով ձուլվել է ես լուր դավակի հետ:

— Լավ, — ասաց ես, — եթե անպատճառ ուզում ես ոտներս ու ձեռներս շղթայած ունենալ, արի, քեզ էլ տանեմ հետս, ուր որ գնում ամ: Միայն թե մի ոչնչացնիր իմ ապագան:

Հոփփսիմեն ոչինչ չպատասխանեց. ես լալիս էր արտասանելով լուր հանգուցյալ որդիներից մերթ մեկի, մերթ մյուսի անունը: Սմբատը չրկարողացավ երկար կրել այդ դառն տեսարանի ժանրությունը, թողեց և հեռացավ մյուս սենյակ:

Այնուհետև ես մի քանի օր աշխատում էր համոզել մորը, թե լուր գնալը անհրաժեշտ է, թե Քիֆիսի կյանքը և անգործությունը նրան ձանձրացրել են, թե ես մտավորապես բթմանում է, բարոյապես ազավազվում, միշտ միատեսակ կյանք վարելով. թե վերջապես, անգործությունը պատիվ չի բերում ազամարդին: Ես օրինակ էր բերում լուր նախկին ընկերներին, համեմատում էր իրեն նրանց հետ և ամաշում այդ համեմատությունից: Ամեն մեկը մի անհատ է, մի ազատ մարդ լուր ուժով, կամքով, խելքով, լուր սեփական ձգտումներով: Իսկ ի՞նչ է ինքը. համարյա թե ոչինչ. փողով ապրող, փայփալված մի երեխա, որին եթե վաղն ազատություն տաս իր սարքով շրջելու, ով գիտե, չկարողանա շրջել: Ո՛չ, այսպես չի կարելի, ես արդեն ծիծաղելի է դարձել լուր ընկերների աչքում, նրանք ծաղրում են նրան, արժանի չեն համարում մի լուրջ բանի վրա հետը խոսելու: Իսկ ով անկեղծ է, խորհուրդ է առիս ուսումը շարունակելու:

— Ինչու՞ եմ, մայրիկ, արդենք մի՞ լինիր ինձ, մի՞ կապիր ճանապարհս...

Բայց լուր այս պատճառարանություններն ակներև ապարդյուն էին սնցնում: Ընձորիտ է, Հոփփսիմեն լսում էր սրդու ասածները խորին ուշադրությամբ, չէր հակառակում, համաձայնվում էր, բայց, միևնույն ժամանակ, միշտ կրկնում էր.

— Առանց բեզ մի օր չեմ ապրիլ:

Ամբատը շվարված էր մնացել, շգիտեր ինչ աներ:

«Վերջապես, մի կերպ պետք է լուծել այդ կապանքը, թե՛ չէ՛, — մտածում էր նա:

Նա վճռեց փոխել իր վարվողության ձևը: Մինչև այժմ նա զեռ շարունակում էր մեղմ վարվել մոր հետ, որին թե՛ սիրում էր և թե խղճում: Այժմ նա սկսեց ցույց տալ, որ առում է նրան և մտադրությունք իր հարաբերությունները կոշտացրեց: Նա չէր պատասխանում մոր ոչ մի հարցին, նաշում էր առանձին, քնում էր յուր առանձնասենյակում, ուր չէր թույլ տալիս մորը ոտք դնելու, տեղի ու անտեղի ծառայի վրա բարկահում էր, մուրացկաններին վճռում էր դռներից, թափառաշրջիկ երաժշտներին ու երգիչներին չէր թողնում երգել և նվագել գավթում: Մի խոսքով, անում էր այն, ինչ որ գիտեր, թե զուր չի գալիս մորը: Այսպիսով, նա կամենում էր մոր սրտում ասելություն հզացնել զեպի ինքը, մի ծայրահեղ զգացման թեզ հակառակը ներշնչել: Այն ժամանակ մայրը, վերջապես, կանանքանա որդուց և բարվոք կհամարի, զեթ միառժամանակ, բաժանվել նրանից:

Սակայն զուր, բուրբ այս միջոցները հակառակ արդյունք ունեցան Ամբատի համար: Որքան նա բռնի ասելություն էր ցույց տալիս, նույնքան մոր սերը զարգանում էր, կույր հնազանդությունը ամբառում: Նա շարունակ լուռ ու մոռնոց դիմանում էր որդու քմահաճություններին, առանց զեթ մի անգամ թեթև հանդիմանություն անելու:

Մի օր Ամբատը նկատեց, որ մայրը գազտնի մի արծաթե զրամ սվեց մեկ կույր երգչի, որին նա վճռել էր: Հետևյալ օրը նա պատահամբ, դռների մոտով անցնելիս, տեսավ որ մայրը նստած լաց է լինում յուր ամուսնու սենյակում: Այդ ստիպեց նրան մի կողմ ձգել կեղծ ասելության դիմակը, որ այնքան ծանր էր նրա համար:

Այժմ մնում էր մի վերջին միջոց՝ լինել անզգա, թողնել անուշագոյր մոր լացն ու հառաչանքները և գնալ ու հեռանալ: Նա լաց կլինի, լաց կըլինի և գուցե վերջը կամա-ակամա կհնազանդվի յուր ճակատագրին:

Ամուսնու վերջներին մի օր նա սառն եղանակով հայտնեց մորը, ինչ վաղը չի մյուս օրը նախապարհ էրնկնելու:

— Ո՞ր քաղաքը... — հարցրեց մայրը:

— Գու նամակ կստանաս Ռուսաստանից կամ, ով գիտե, արտասահմանից:

Հոփոփմեն ոչինչ չասաց, մի հառաչանք անգամ շարձակեց, կբաղեմքի մկանունքներն անգամ շարժվեցին: Այդ օրերը նա նիհարել էր,

աչքերը խորն էին ընկել, այտերի ոսկորները դուրս էին ցցվել երեսի թա-
ռամած կաշվի տակ: Նա լուռ ու խոնարհ երեսը շուռ տվեց, գնաց յուր
սենյակն և ամբողջ օրն այնտեղ մնաց:

Մյուս օրն երեկոյան Մմբատը սովորականից վաղ տուն վերադարձավ:
հրամայեց Գասպարին յուր հագուստեղենը կապել, ասաց թե վաղը իրիկ-
նադեմին ճանապարհ է ընկնելու, թե արդեն կառքի տոմսակ է վերցրել:

— Բառ աղջիկ պարո՞ւր,— հարցրեց ծառան զարմացած:

— Ի՞նչ կա:

— Նա հիվանդ է:

— Հիվանդ է, գուցե Մմբատը, դուր աշխատելով չկորցնել սառ-
նասրտությունը:

Այսօր մինչև երեկո պառկած է եղել. ասացի, աղջիկ պարոն, թո՞ղ
գնամ, Մմբատին գտնեմ, բժիշկ կանչենք: Չուզեց ու չուզեց... Պառկած է
ու լաց է լինում... գնում եք այնտե՞ր. աստված սիրեք, շասեք Գասպարն
ասաց: Նա կրարկանա վրես, եթե իմանա, որ ես եմ ձեզ հայտնել:

Հոփսփմենն արդարև հիվանդ էր և ծանր հառաչում էր, պառկած խա-
վար սենյակում, երբ Մմբատը ներս մտավ:

— Ի՞նչ է պատահել, հիվանդ ես, ինչո՞ւ ես մթնում պառկել,— կըրկ-
նեց միմյանց հետեից յուր հարցերը Մմբատը:

Գասպարը նրա հրամանով իսկույն ներս բերեց վառած կանթեղը:
Հոփսփմենն պառկած էր, երեսը պատին դարձրած, գլուխը սև շալով ծած-
կած, առանց վերմակի, ձեռում սեղմած մի բան:

Մմբատը զգուշությամբ մոտեցավ նրան:

— Նայի՛ր, մայրի՛կ, ես եմ...

Նրա ձայնը դողում էր, դողում էին և նրա ձեռներն երկյուղից և խըղ-
ճի հարվածից: Հոփսփմենն արագությամբ, որքան, իհարկե, ուժ ուներ,
բարձրացավ և նստեց անկողնի վրա:

— Դո՞ւ ես,— արասանեց նա քնից նոր սթափվողի պես,— է՛հ,
ոչինչ գլուխս քիչ ցավում էր, անցավ:

Այս ասելով, նա շտապով և գազանի թաքցրեց բարձի տակ մի բան:

— Այդ ի՞նչ ես թաքցնում, ցո՛ւյց տուր...

Որդին կասկածանքով ձեռք մեկնեց և բարձի տակից հանեց թաք-
րած բանը: Դա նրա հանդուցյալ հղբայրների և հոր լուսանկարներն
էին: Նախեց նրանց վրա Մմբատը, հիշեց այն երջանիկ օրերը, երբ նրանք
կենդանի էին, հիշեց մեկի որդիական և մյուսի ամուսնական սերը: Չէ՞ որ
այժմ չկան նրանք և մոր միակ սփոփանքն ինքն է այսօր: Չէ՞ որ ինչպես

մայրն է յուր բոլոր սերը նվիրել որդուն, նա ևս պարտավոր է յուր հոր և եղբոր փոխարեն սիրել նրան...

Նա ուշադրութեամբ նայեց մոր երեսին: Որքա՞ն նա փոխվել է վերջին ժամանակ, թառամել, դալկացել և գրեթե կմախք դարձել: Մի վայրկյանում բուռն զորութեամբ գրգռվեց նրա որդիական սերը, խառն խղճահարութեան և ցավակցութեան հետ: Ճնշված սրտով, խոր զգացված, նա բռնեց մոր աջը, հպեց յուր շրթունքներին և հուզված ձայնով արտասանեց.

— Ների՛ր, մայրիկ, գիտեմ ինձ համար ես այդքան վշտանում: Քո տկարութեան պատճառը ես եմ միայն... Բայց ահա Քո մոտեմ եմ և շեմ... հեռանալ... Չե՞ս հավատում...

Նա վազեց յուր սենյակն և իսկույն հետ դարձավ ճանապարհի տոմսակը ձեռին:

— Տե՛ս, ահա, պատում եմ տոմսակս և շեմ գնում...

Մայրը թռավ ոտքի և բռնեց նրա ձեռը:

— Ոչ, սպասի՛ր, եթե ինձ սիրում ես, մի պատուիր, շատ լավ ես արել որ վերցրել ես: Գնա՛, որդի, գնա՛, ես ինքս եմ խնդրում, գնա՛, աշխարհ տես, մարդ տես, թող միտքդ բացվի: Լսո՞ւմ ես, ես քեզ խնդրում եմ, գնա՛: է՛հ, ես հիմար կին եմ, չէի հասկանում, հակառակում էի: Հիմա հանգիստ կաց, առանց քեզ կարող եմ համբերել, ինչու չէ, կարող եմ...

Նա խոսում էր հաստատ ձայնով և համոզված մարդու եղանակով: Ոչ մի կեղծ հնչյուն կամ թաքցրած դժգոհություն չէր զգացվում նրա ասածի մեջ: Սմբատը հակառակեց, նա սկսեց հավատացնել, որ այժմ այլևս ինքը չունի ոչ ուսման ցանկություն և ոչ Թիֆլիսից դուրս գալու միտք: Բայց դժվար էր համոզել Հոփսիսիմեին: Նա անհողողող կրկնում էր, թե շատ կվշտացնի Սմբատը նրան, եթե չկամենա գնալ, թե այդ յուր ջերմ ցանկությունն է և այլն:

Հետևյալ օրը Սմբատը պատրաստվեց ճանապարհ ընկնելու: Հոփսիսիմեն ուրախ էր և աշխույժ: Նա Սմբատի աչքում բավական փոխվել էր ու անհամեմատ առողջ և զվարթ էր երևում, քան նախընթաց երեկու: Նա օգնում էր Սմբատին, աշխատելով որքան կարելի է, նրա բեռը ծանրացնել զանազան պիտանի ու ավելորդ հագուստներով և ստիպելով անպատճառ յուր հետ վերցնել տեսակ-տեսակ ուտելիղեն ճանապարհի համար:

Սմբատը մեծ հաճութեամբ կատարում էր նրա ամենաշնչին ցանկությունն անգամ: Բայց, զբաղված լինելով յուր նոր սկսվող կյանքի մըտքով, չէր նկատում այն խորին և տարօրինակ թախծությունը, որ թաքնըված էր մոր զվարթության ներքո և որ մերթ ընդ մերթ փայլում էր նրա աչքերի մեջ կամ արտահայտվում ձեռների դողոցով:

Հոփսիսիմենն մի փառավոր ճաշ պատրաստել տվեց յուր որդու համար: Ներկա էին նրա քույրը, քեռորդին և ուրիշ մի քանի ազգականներ, որ եկել էին ճանապարհ դնելու Սմբատին: Մայրերը բացարձակ, Սմբատի ներկայութեամբ, հանդիմանում էին Հոփսիսիմենին, որ նա թողնում է յուր միակ որդուն օտար աշխարհ գնալու: Հոփսիսիմենն, ծիծաղելով և կատակներ անելով, պատասխանում էր, թե թիֆլիսում արժանավոր հարսնացու չկա Սմբատի համար, թե նա գնում է ուրիշ երկրում պսակվելու և թե շուտով կվերադառնա մի գեղեցիկ կնոջ հետ:

Ճաշն ավարտվեց ուրախ, անթիվ անգամ խմեցին Սմբատի կենացն և բարի ճանապարհ մաղթեցին: Մոտեցավ ուղևորութեան ժամը: Գասպարն իրեղենները տարեց փոստային կայարան: Սմբատը մոր հետ մի կառքով գնաց: Նրանց հետևից գնացին բարեկամները: Եղանակը սաստիկ շոգ էր, անհնարին էր արեգակի տակ մնալ: Հոփսիսիմենն ստեպ-ստեպ սրբում էր յուր ճակատի քրտինքը, ծանր հառաչելով...

Կայարանում նա ուշադրութեամբ դիտեց այն կառքը, որ պիտի տաներ նրա որդուն, մտքում ցավեց, որ Սմբատը պիտի այդ շորս կողմից բաց կառքում նստի, ով գիտե, ինչ մարդկանց հետ: Բայց նա արտաքուստ հավանութիւն ցույց տվեց, մինչև անգամ ասաց, թե լավ է, որ նա փակ կառքի տոմսակ չի վերցրել այդ շոգում:

Վերջապես, հասավ բաժանման տազնապալի բոպեն: Կոնդուկտորը առաջարկեց կառք նստել: Սմբատն ընկավ մոր դիրկը, և երկար ժամանակ նրանք չէին անջատվում միմյանցից: Հասավ և՛ ուրիշների հերթը՝ Սմբատին համբուրելու:

Բոլոր կանայք արտասվեցին. բացի... Հոփսիսիմենից: Նա անվրդով էր: Նա ծպտում էր:

Կոնդուկտորը Սմբատին շտապեցրեց: Նա բռնեց յուր տեղը մի ոռս կնոջ և պառավ հրեայի մեջ, որ աշխատում էր բարեկամական ցույցեր անել յուր ուղեկցին: Կառավարը բարձրացրեց ձեռի սանձերը: Կոնդուկտորը հնչեց յուր փողը, ձիերը շարժվեցին: Սմբատը գոհակր վերցրեց վերջին բարևները տալու մորը, որ կանգնած էր անշարժ միևնույն դիրքում, միևնույն տեղում, կառքի մոտ:

— Մնաք բարև, — ասաց պառավ հրեան, քաղցր ծպտալով կառքը շրջապատողներին, որոնց մեջ նա ոչ մի ազգական, ոչ մի բարեկամ, ոչ մի ծանոթ չունի:

Լավեց մի սուր տարօրինակ գոռոց, նման հուսահատ խոյի բառանչելուն սպանդագործի դանակի տակ: Եվ մի ինչ-որ սև բան փռվեց գետնին:

ուղից կառքի առջև: Չիբրը խրտենցին, աշակողմինը փոքր էր մնում, որ
ուր դնի գետնի վրա տարածվածի կրծքին:

Ամենքը շփոթված նայեցին դեպի այն կողմ: Կառավարը ամուր սեղ-
ձած ունեք յուր ձեռներում ձիերի սանձը: Սմբատը վախեցած նայեց դեպի
ցած... և բանը պարզվեց նրա համար: Այնտեղ, գետնի վրա, յուր ոտ-
ների տակ, փռոխի մեջ տարածված էր, յուր մոր անշունչ մարմինը, մի
կառք սև լաթի պես: Նա վախը ցատկեց կառքից, մոտեցավ և գունաթափ,
զոզզողալով, թերվեց մոր վրա: Նա բռնեց նրա թևից, բռնալուծ:

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ:

Մայրիկն անշարժ էր, կենդանության և ոչ մի նշույլ չէր արտահայ-
տում նրա նիհար, պարզ-մոխրագույն դեմքը: Ազգականներն օգնեցին
սրբուն՝ բարձրացնել մոր անշունչացած մարմինն և դնել պատշգամբի վրա,
ուր հավաքված էր ճամբորդներ ուղեկցողների մի մեծ խումբ: Մեկը
մի շիշ շուր բերեց և սկսեց սրսկել Հոփսոփմեի երեսին: Տեղի ունեցավ
խիստ իրարանցում, ազգական կանայք բարձրացրին անասելի աղմուկ:
Հոփսոփմեի քույրը բարձր ձայնով լալիս էր, նա կարծում էր, որ հարվա-
ծը մահացու է: Սակայն սառը ջրի ազդեցությունից գանդազորին ետ շարժ-
վեցին ուշաթափվածի կուպերը: Նա աչքերը բաց արեց և, մի անգամ ար-
տասանելով որդու անունը, կրկին թուլացավ և ընկավ Սմբատի գրկից:

— Պարոն, ներեցեք, մենք սպասել չենք կարող, — լսեց Սմբատը
յուր հետևից կոնզուկատրի անվրդով ձայնը:

Արզարե, կառքը սպասել չէր կարող, ճանապարհորդները արգեն
արտնջում էին: Իսկ այստեղ տակավին գրեթե անշունչ ընկած էր նրա
մայրը:

Նա դարձավ կոնզուկատրին.

— Քողեր իրնդնենեք ցած բերեն:

Նույն վայրկյանին Հոփսոփմեն բուրբոփին սթափվեց: Նրան կառք գրե-
ցին՝ տուն տանելու: Նա կրկնում էր.

— Մի՛ գնար, մի՛ գնար:

Եվ Սմբատը պատասխանեց.

— Մեր կարող եմ գնալ...

Շատ, երեսը մի կողմ դարձնելով, որ աչքերի արտասուքը թաքցնի,
ցածր ձայնով, այնպես որ միայն ինքը կարող էր լսել, արտասանեց.

— Այս թանկագին շղթան անկարելի է փշրել...

ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԳԵՐԻՆ

Նա անցնում էր բազարի բազմամարդ փողոցով, որը անգործ ամբոխի համար դրոսաժայր էր:

Նրա քայլվածքը հանդարտ էր, բայց անկանոն, ներվային, թվում էր, որ նա ինքն էլ չգիտե ուր է գնում կամ ինչու: Հագած էր նա իր սովորական մաշված ու խունացած վերարկուն լայն վերնով, լայն փնջերով, կեղտոտ օձիքով, Հնամաշ, ժապավենները վաղուց գեղնած գլխարկի տակից նրա խորն ընկած, մաախոհ աչքերը ուղղված էին գեպի անորոշ տարածություն, Շուրջը խոսում էին, ծիծաղում, աղմկում, ոչինչ չէր լսում: Նա հրում էր անցորդներին, հրվում էր ուժգին և... ոչինչ:

Նա այդ ամբոխից չէ և չունի ոչ մի կապ նրա հետ, Ինքն իր մեջ պարուրված, նա հանաչում է միայն իր հոգու աշխարհը և արտաքինը նրա համար գոյություն չունի, Նրա երկայն ու թանձր մազերը, նիհար ուսերի վրա սփռված, նրա կերպարանքին տալիս են թափառական դարվիշի տեսք: Պակասում են միայն տապարն ու քեշկյուլը: Նրա տուպրակի շափ լայն գրպանները լիքն են լրագրերով ու գրքերով: Իսկ մի մեծ գիրք նա բռնած ունի իր կոնատակին և այնպես ամուր, որ, կարծես, վախենում է միզուցն անցորդները խլեն նրա ձեռքից:

Քսանուհինգ տարի է արդեն անտանելի մտքերը տանջում են նրան, որդերի պես կրծոտելով նրա սիրան-ու հոգին, Քսանուհինգ տարի է նա գարձել է այդ մտքերի կամազուրկ ստրուկը և չի ընդունում ոչ մի օրհնք, ոչ մի իշխանություն, բացի նրանց երկաթե ճիրաններից:

Գեռ պատանի հասակին շահասած զգաց, որ կյանքի բարձրագույն երջանկությունը մտքի անկախության և հոգու ազատության մեջ է: Ոչ ոսկին, ոչ սերը, ոչ բարեկամությունը, ոչ դիրքը, ոչ մի բան չի կարող տալ մարդուն այն հաճույքը, որ տալիս է միտքը, երբ նա գործում է, ստեղծագործում և հափշտակում ամբոխին:

Մի անգամ դպրոցական աշակերտները կատակով հարցրին՝ չէ՞ր կամենալ արդյոք դառնալ Ալեքսանդր Մակեդոնացի: Նա ամենայն չրջությունամբ և զգացված պատասխանեց.

— Կկամենայի, բայց ոչ երկրներ գրավելու, այլ մարդկանց հոգիներին տիրանալու համար:

Նրան ծագրում էին: Սակայն եղան և այնպիսիները, որոնք նրա համար գուշակեցին փայլուն ապագա կամ փիլիսոփայության, կամ գրականության ասպարեզում: Նա հափշտակվեց և ավելի խոր հաճատաց իր ներքին ձայնին: Ինչ էր ասում այդ ձայնը: Նա շշնջում էր.

— Գու, Միսակ Ավալյան, սովորական մահկանացու չես, մեկը միլիոններից: Քո նակտին դրոշմված է անմահության կնիքը: Գու կռված ես մարդկանց հոգիներին տիրանալու քո խելքով, խոսքով ու գրչով: Գու հանճար ես քո ազգի համբավը զարգարելու համար:

Նվ ահա քսանուհինգ տարի է նա այդ ձայնի գերին է: Ինչէ՞ր չի կրել նա հանուն իր բարձր «կուշման» ի՞նչ դանություններ, ի՞նչ նյութական գրկանքներ և բարոյական տառապանքներ: Ա՛հ, եթե գրի առնե բոլորը, ինչ որ ապրել է ու զգացել, դուրս կգա մարտիրոսագրության մի ստվար հատոր, որ կարող է սարսուռ ազդել ընթերցողների վրա: Նա այդպես էլ ասում էր:

— Իմ կյանքը, — կրկնում էր մեղձավոր բարեկամների մոտ, — մի ողբերգություն է անթիվ գործողություններով: Տեսարանները միմյանցից սոսկալի են: Կգա ժամանակ, երբ ես կտամ նրանց գեղարվեստական նկարագիրը, և մարդիկ կտեսնեն ինչ ահուկի տառապանքների է մատերված զազափարին նվիրված մարդը:

Այսօր նրա ֆանատիկոսյան նակատն ավելի կնճոտ է, շրթունքներն ավելի սեղմված, նրա վտիտ կերպարանքը, կարծես, ինքը մարմնացած թշվառությունն է: Անցորդները նրան համարում են բախտի անխի տակ ջախջախված մեկը, որ շփտե ուր տանի իր ողորմելի անձը, նայում են

նրան մերթ կարեկցությամբ, մերթ արձամարտանքով: Ո՞՞՞մանք կանգ են առնում և հետաքրքիր հայացքով հետևում են նրա երերուն քայլերին, կարծես սպասելով, թե ահա, ահա նա ուժասպառ պիտի թափալվի գետնի վրա: Նրան ամեն օր անհուն էն գրոտավայրում, և միշտ մենակ, միշտ խորասուզված իր մարմնի մեջ, միշտ կոնատակին մի գիրք կա և շատերը, որ նրան համարում էին հոգեկան հիվանդ և խղճում են ասելով.

— էլի այդ խեղճ մարդը:

Նա ճեղքեց ամբոխը մի ամենախիտ ակող, ցած իջավ մայթից: Նա կամեցավ ձիարարչ նստել, ինքն էլ շղիտեր ինչու: Կոնզուկատորը մոտեցավ նրան: Նա մերկնարար առավ տոմսակը, գրեց գրպանը, վայրկյան անգամ շաղատվելով իր մտքերից որպես կախարհոված մեկը:

— Իսկ փո՞ղը, — ասաց կոնզուկատորը:

Նա մոռացել էր, որ գրպանում ահա երեք օր է կուպեկ շուկի Շփոթվեց, բայց ի՞նչ փութի. վազուց էր սովոր նման պատահարների: Նա տոմսակը հետ դարձրեց, շատպով ցած իջավ վազոնից, հետևից լսելով կոնզուկատորի լկտի ծիծաղն ու հայհոյանքը:

Ինչ է պատահել, որ այսօր այնքան մտամուռ է ու շփոթված: Ոչինչ, մի շատ սովորական բան՝ ընդհարում իր կնոջ հետ: Ե՛իշտ այն պահին, երբ նա սկսեց պարապել իր բազմաթիվ գրքերով ծանրաբեռնված սեղանի մոտ, անզգա կինը մոտեցավ և հանդգնեց նրանից պահանջել օրվա ծախսի համար դրամ: Ընդամենը մի սուրճի: Նա մերժեց, որովհետև լուսնն էր:

— Ուրեմն ինչո՞վ պիտի կերակրեմ երեխաներիդ, — ասաց անողոք կինը այն դարձվածքը, որ ամեն օր կրկնում էր և որ մտրճի պես հարված էր խեղճ մարդու համար:

— Այսօր էլ մի կերպ անցկացրու:

— Այսօր էլ, այսօր էլ, մինչև ե՞րբ...

— Կին, կգա մի օր, որ լավ կապրենք և շատ լավ:

Մի դառն, երկարատև ծիծաղ եղավ նրա պատասխանը:

Նվ կրկնվեց ամեն օրվա դարձած անսարանը:

— Դու ծուլ ես, դու փախչում ես աշխատանքից, դու անհոգ հայր ես, — ասաց կինը:

— Իսկ դու նյութապաշտ ես, երկրին կպած ողորմելի, — ասաց մարդը:

Շաղար անգամ կրկնված դարձվածքներ, որ վազուց էին կորցրել իրանց սրությունը: Բայց այս անգամ, երբ Միսակ Ավալյանը, կամենալով պաղատել անախորժ տեսարանից, վերցրեց վերարկուն ու զլխարկը

գորս գնալու, կինը զոների միջից շարանց մի բառ, որ մինչև այդ օրը չէր լսվել նրա բերանից:

— Անքանքար...

Այս մի հատիկ բառը կայծակի նման հարվածից մարդուն, ես կանգ առա՞մ, գունատվեց, գուցե վայր ընկներ, եթէ չհենվեր պատիկ:

— Ա՛հ, դու էլ, անխբա՞մ, դու էլ, — արտասանեց, երբ ուշքի եկա՞մ:

— Այո, անքանքար: Մի՛թե մինչև հիմա չգիտեիր:

Ավելի ուշի՛ն շատաց կինը, զոներն ու՞մգին թափո՞ւմ ծածկեց: և մտա՞մ ներս: ևս զգաց, որ իր ամուսնու ծայրաստիճան հիվանդ ինքնասիրութեանը ա՞վեց մի աշնայիս հարված, որպիսին երբեք չէր ա՞վել:

«Անքանքար», — նշում էր Մխաթկ Ավալյանի ականջներում ստակալի բառը, երբ անցնում էր ամբոխի միջով: Ա՛հա, այդ շար ստիխի դիժալին մի ջրբիշ էր, ա՞վելի վիրավորական, քան թե լսելու սգու գող նստ: Ե՞վ այս հարվածը ա՞վեց նրան իր կյանքի հա՞վիտենական ընկերը, ես, որը ընդհակառակը, պիտի լիներ իր պաշտպանը, թեև ավոզն ու խրախուսողը:

Անգո՞ւթ կին, վերջապես զտար մի բառ, որի մեջ ամփոփեցիր, այն նշմարտությունը, թե տասներկու տարի է նրան շես նստաշում, շես գնահատում, շես կարեկցում անգամ: Ի՛նչ ևս պահանջում նրանից, կյանքի նյութական ապահովություն: Զէ՛ որ ես քեզ հազար անգամ ասել է, թե չի կարող տալ: Զի կարող, որովհետև այլ է ուկու հետևից վազելը, այլ է գազափարին ծառայելը և մեկը մյուսի հետ երբեք չի կարող հաշտվել: Երբ ուղին նեղ է, փշուռ: ևս պետք է լինի մերկ, ամոթի, ինչպես եղել են մարդկության բոլոր ուսուցիչները, մտքի բոլոր հերոսները...

«Անքանքար», — կրկնում էր Ավալյանը մտքում, աշնայիս շարժումներ անելով գլխով ու ձեռներով, որ անցորդները իրավ, ունեին իրավունք նրան ցնորված համարելու:

Ե՞վ այդ ատում է մի կին, որ պատիվ ու բախավորություն ունի Ավալյանի ամուսինը լինելու: Ինչո՞ւ Որպեսզի նրա ինքնասիրությունը վիրավորելով, հարկազրե նրան թողնել թանկագին երազները, տենչը մեծ մարդու և դառնալ մի խանութպան, մի գործակատար, անթե, անթուր, նրկրին կպած մի ողորմելի որդ: Ո՛չ, տխմար կին, դու շես հասնիլ նպասակելու Փանի՛-ջանի անգամ ես քեզ ասել է:

— Կին, հասկացիր, ես մեղավոր չեմ, որ իմ միջավայրը տգետ է, իմ ազգը զո՞հհիկ: Այնքան զո՞հհիկ, որ ընտիր գա՞վակների մտքի սքանչելի արտագրությունները գրախանութներում փակեցնելը ո՞նի չի համարվում:

Ե՞վ ևս ասանչելիք բառն արտասանելիս միշտ մտածել է իր մի շարք

տպագրված շարագրությունների մասին, որոնք, արդարև փտում էին գրավաճառանոցում:

Անցնելով մի քանի փողոցներ, Ավայյանը հասավ քաղաքի պարտեզներից մեկին: Նա մտավ այնտեղ, նստեց մի նստարանի վրա, բաց արավ թևի տակ բերած գիրքը, որ մի փիլիսոփայական տրակտատ էր գերմաներեն լեզվով, և փորձեց փոթորկված հոգին գրադեցնել ընթերցանությամբ: Շուտով նրա բազմաշարչար գլուխը հոգնեց և ստամոքսն սկսեց բողբոջել անոթության ղեմ: Նա դուրս եկավ պարտեզից և զանգաղ քայլերով, անցավ մի շարք խանութների առջևով: Նա կանգ առավ մի նպարավաճառանոցի ղեմ: Նայեց համով դասավորված ձկնեղենի, մսեղենի և մրգեղենի նմուշներին, որ շարեշար դրված էին անցորդների ախորժակը գրգռելու համար: Քաղցր բորբոքվեց նրա մեջ և ինքն էլ շքիտեր ինչու կատաղեց նպարավաճառի ղեմ և մտքում ասաց ասրիկա՜ս:

Եվ շտապեց հեռանալ խանութից անողոր քաղցը խլացնելու համար: Նա անցավ դարձյալ մի քանի փողոցներ, միշտ միևնույն անվատա՜հ, երկրուն քայլերով: Մի նեղ փողոցի վրա կար մի փոքրիկ աննշան գրախանութ, ուր վաճառքի էին դրված մեծ մասամբ հին գրքեր: Այդ խանութին էր միայն, որ համարձակվել էր հրապարակախոս, իմաստասեր, գիպատան և թատերադիր Միսակ Ավայյանի երկերն ընդունելու «կոմիսիայով» վաճառելու համար: Մյուս գրավաճառները քաջեիրաց հրաժարվել էին վերցնելու նրա երկերը, ասելով ասեղ շունենքս:

Նա մտավ այդ խանութը, կանխավ գրսից նայելով և ստուգելով, որ այնտեղ ոչ ոք չկա, բացի գրավաճառից:

— Բարե, բարե, — դիմավորեց նրան գրավաճառը, որ անհրապույժ դեմքով մի մարդ էր, մոտ երեսուն տարեկան:

Եվ ժպտաց մի դառը հեղնական ժպիտով: Ա՜հ, այդ ժպիտն և սրբարե, բարե՜ս արտասանող այդ շոր և անհյուրընկալ ձայնը վաղուց էին ծանոթ Ավայյանին: Նա գիտեր, որ այդ նշանակում էր «էլի եկար, զուր բարեկամ, զուր»:

— Հըր, ի՞նչ կասես, — փորձեց Ավայյանը նույնպես ժպտալ և ըրկարողացավ:

Նրա նիհար երեսը, որ երեք քառորդով ծածկված էր թանձր մորուքով, աղավաղվեց և թթի պնչները փքվեցին:

— Ի՞նչ կասեմ, — կրկնեց գրավաճառը. — այն, ինչ որ ասացի երեկ և անցյալ օրը. «ոչ մի օրինակ»:

— Ոչ մի օրինակ, — արասանեց Ավայյանը և զգաց, որ ձայնը հագնածությունից, թե քաղցից և թե հուզմունքից դողաց:

— Ոչ մի օրինակ, — պնդեց անողոր գրավաճառը, — և շեմ էլ կարծում, թե ծախվի մի օրինակ գունե ժողովի ապագայում: Փորձով գիտեմ: Ի՞նչ գնողները շատ ժլատ են և շահագրգռեցող զժողարահան: Նրանք միշտ գալիս են ու պահանջում անպիսի գրքեր, որ ես չունեմ: Անցեք մի ամսից հետո, գուցե ինձ հաշտողի մի քանի օրինակ նազգեի իմ անձնական քարեկամների կամ ազգականների վրա:

— Մի ամսից հետո, Բայց ինձ փող է հարկավոր, ես ոչինչ չունեմ, նույնիսկ հինգ կոպեկ:

— Է՛հ, բարեկամ, փողն ո՞ւմ չի հարկավոր: Ես ինքս այսօր մեծ կարիքի մեջ եմ:

— Գունե մի ոտբլի շե՞ս կարող տալ:

— Ո՛չ ոտբլի, ո՛չ կոպեկ, չունեմ:

— Ես կոմիսիա կտամ քեզ հարյուրին վաթսուն՝ պայմանավորված երեսնի փոխարեն:

— Որ իննսուն տոկոս էլ տաս, էլի շեմ կարող, չունեմ:

— Տո՛ւնա՛վ, — ասաց Ավալյանը ընկճված ձայնով և դուրս գնաց:

— Գնա՛ս բարո՞վ:

Երբ Ավալյանը տուն վերադարձավ, կինը կանգնած էր պատշգամբի վրա, ձեռները ծոցը զրած, հայացքն ուղղած դեպի վար՝ կեղտոտ գավթի՛թը, որ խաղում էին նրա գավակները — մեկը վեց, մյուսը չորս տարեկան, երկուսն էլ աղբիկ: Դա փոքրիկ հասակով, թուխ դեմքով, նեղ հակատով, տափակ մազերով, հիվանդոտ աչքերով մի էակ էր՝ կյանքի տուօրյա հոգսերի կատարյալ մարմնացում: Տեսլին ծանր ու հարատև աշխատանքը և կարիքը զրկել էր նրան իր տարիքին հատուկ թարմությունից: Երեսուն տարեկան շկար, քառասունհինգ տարեկանի տպավորություն էր անում:

Նրա մոտ կանգնած էր եղբայրը, մոտ քառասուն տարեկան մի աղամարդ, դեմքի առողջ, խնդուն ու խելացի գծերով, կատարյալ այս աշխարհի դավալ:

— Ա՛հա է՛ ինքը, — ասաց նա անփույթ բարեկեղծ Ավալյանին, — ես ձեզ կհաշտեցնեմ:

Ավալյանը լուռ բարձրացավ սանդուղքով և անցավ բնակարան, որ բազկացած էր երկու շատ փոքրիկ, շատ անշուք և վերին աստիճանի ազքատ կահավորված սենյակներից: Նա վերարկուն ձգեց ամրոններից մեկի, զլխարկը մյուսի վրա և նստեց զրասեղանի քով: Շուրջը ձգելով մի մուրթ հայացք. արմուկը հենեց սեղանին, զլուխը զրեց ձեռի ափի մեջ և աչքերը փակեց: Կար այդ շրջապատող շքավորության մեջ մի սուր կշտամ-

բանք, որ միշտ պզտորում էր նրա հոգին ինչ տրամադրութեան մեջ եւ լիներ: Անտաննիկ զգացմամբ, գրեթէ սարսափով սպասում էր, թէ ահա, ահա ներս է մտնելու կիներ և շարունակելու է առաժոտյան տեսարանը:

Նա բաց արավ գրասեղանի դարակը, դուրս բերեց այնտեղից մի հաստիկ ձեռագիր, սկսեց թերթել: Սա նրա վերջին աշխատութեանն էր, դեռ անավարտ: Մի գործ, որ իբրև թէ պիտի արծարծեր նրա գազափար- ներն ավելի հանգամանորեն, քան երբևիցե արծարծվել էին նրանք: Այս- պես էր նա հավատացած, ուստի և ոգևորված էր: Նա հույս ուներ այդ գործով, վերջապես, խորտակելու է իր և հասարակութեան մեջ կանգնած պատենը: Ահա, այդ սարսափելի սառցե պատը, քանուհիեզ տարի է նա նկատում է հալեցնել իր տաղանդի շերմութեամբ և չի կարողանում: Նա դեռ անհայտ է ամբոխին, նրա անունը դեռ չի փայլում գրական հորիզոնում և եթէ մերթնդմերթ հնչում է այս կամ այն փոքրիկ շրջանում, միշտ հեղ- նութեամբ: Տկարածիտներն ու անշնորհները բռնել են ասպարեզը և շնն թույլ տալիս մի ուրիշը ոտք դնել այնտեղ:

— Նրանք ինձ ծագրում կամ ատում են,— մտածում էր նա,— որովհետև վախենում են ինձնից:

Նա հետ դրեց ձեռագիրն և ոտքի ելավ: Սովը շարունակում էր մաշել նրա ստամոքսը. վախենում էր հարցնել, արդյոք կա ուտելու բան:

Ներս մտավ կիներ, նրա հետևից եղբայրը: Կանգ առան և նայեցին նրան՝ քույրը դառը հեղանկան հայացքով, եղբայրը վերավորական կարեկցութեամբ, այնպես ինչպես նայում է զորավորը ապիկարին:

Նրանց տեսնելով, Ավալյանը կատաղեց:

— Ի՞նչ եք ուզում ինձնից,— գոչեց նա բռունցքները սեղմելով և մի ոտը հատակին զարկելով,— թողեք ինձ հանգիստ, ես պիտի պարապեմ, հասկանո՞ւմ եք. մի՛ խանգարեք, բավական է որքան ճնշել եք...

Նրանք ոչինչ չասացին, որովհետև պատրաստվել էին շատ բաներ ասելու: Որպես անողոր դատավորներ նրանք հանգարտ նստեցին իրարու քով՝ պատի տակ դրած հեռամաշ, ջարդված ու վաղուց գույնը կորցրած աթոռների վրա: Ավալյանը զգաց, որ սկսվել է մի նոր և միևնույն այդ օրը շտեսնված երկար բացատրություն: Ինչ անել, նորից փախել դո՞ւրս: Մշ, այդ կլինի վերջին երկչուտությունը և նա կպարտվի բարոյապես: Պետք է փոթորիկն ընդունել և դիմադրել թեկուզ վերավորանքների ու հայհոյանք- ների ուժով:

— Այդպես շարունակել չի կարելի,— սկսեց կիներ, մի ցածր, երկա- բարտե հասուլանքից հետո, ձեռները կրծքից իջեցնելով և դնելով ձեկներին

վրա, — պետք է վերջ տալ այս անտանելի կացութիւնը, իմ ուժերը սպառ-
վել են...

— Ի՞նչ ես պահանջում ինձնից, — հարցրեց Ավալյանը նույնպես
նստանալով:

— Ինձ համար ոչինչ, երեխաներիդ համար եմ պահանջում, — մար-
դաժարի ապրուստ:

— Միշտ միևնույն երգը: Մարդաժարի ապրուստ: Գիտեմ ինչ է քո
իզեալը, խոհարար, սպասաւոր, ընդարձակ բնակարան թանկագին կահ-
կարասիով. շքեղ զգեստներ: Կառքեր, ձիեր, զարդ, պլըանք: Տասներկու
տարի անբնդհատ աշխատանքի և շկարողացա փոխել քո մեշտանեական հա-
յացքները կլանքի վերաբերմամբ: Կին, այդ համառութունդ կարող է ինձ
խնդապարտութիւն հասցնել:

— Լս՛ում ես, Գարեգին, — դարձաւ կինը եղբորը, — Լս՛ում ես, թան-
կագին կահկարասի, խոհարար, սպասաւոր, զարդ ու պլըանք: Ահա ինչ-
պես է հասկանում իմ պահանջը: Օրվա հացի փող շունենք, երեխաներս
շրջում են կիսամերկ, ստարոթիկ, վերջին շապիկս եմ մաշում, և ես հան-
կարծ սպասում եմ դրանից փարթամ ապրուստ, հա՛, հա՛, հա՛:

Սուր և կծու էին Ավալյանի համար և այդ թույլ ձայնը, և այդ դառն
ծիծաղը, որ գալիս էր տանջված կրծքի խորքից:

— Արուստակ, — արտասանեց ես, աշխատելով զսպել գրգիռը, —
խնդրում եմ, բաժնեկան է, մի՛ տանջիր ինձ:

— Գնո՛ւ ե՛ս եմ քեզ տանջում, ե՛ս: Տասներկու տարի է իմ կլանքը
տանջանքների շղթա է, զնո՞ դո՛ւ ես հանգիմանում ինձ: Մտիկ արա ինձ,
ինչ օրի եմ հասել: Աշխատում եմ օրը մինչև երեկո ինչպես փողոցի բռ-
նակիր, հոգնում եմ և ուժասպառ լինում այնքան, որ շունն էլ փախչում
է ինձանից: Խոհանոցի ծուխն ու անվերջ արցունքներս աչքերս կուրաց-
րել են: Նայիր ձեռներիս. նրանք փայտացել են կոպիտ աշխատանքից:
Նայիր ինձ, ո՞վ կարող է ասել, որ ես քանուխնը տարեկան եմ: Եվ դո՞ւ
ե՛ս եմ տանջում քեզ: Ի՛չ, այնպես ապրել այլևս չեմ կարող, հոգնել եմ,
ուժ չունեմ...

— Վերջը, վերջը, — պոռաց Ավալյանը, — այդ բոլորը հազար անգամ
չսել եմ ու ձանձրացել: Նոր ի՞նչ ես ուզում: Պահանջո՞ւ:

— Իմ պահանջը իմ և իմ զավակների անունից է: Ուզում եմ, որ թող-
նես ցնորքներդ, դժնե այդ հասակում ուշքի դաս և սկսես պարսպել մի
սրկէ գործով:

— Ցնորքներս Այո, ունեմ ցնորքներ, չեմ հերքում: Քայց հենց այդ
ցնորքներն են, որ դու չես հասկանում, խեղճ ողորմելի արարած: Գու

գրականութիւնը գործ չես համարում, դու արհամարհում ես իմ կոչումը, այն աստվածային հուրը, որ այրում է հոգիս և որ այսօր, վաղը պիտի հրդեհէ մեր փոսած կյանքը:

— Ա՛խ, թող, աստված սիրես, այդ սովորական դարձվածքները: Երանք վաղուց են ձանձրացրել ինձ: Գու շատ լավ ես հասկանում իմ միտքը, երևակայիք քո մասին ինչ ուզում ես, բայց մի մոռանաք, որ քո առաջին սուրբ պարտականութիւնը զավակներին պարուստ տալն է:

— Երբեք, երբեք: Իմ առաջին սուրբ պարտականութիւնն իմ կոչմանը ծառայելն է: Այո, այո, դու խուլ ես, բայց ես միշտ պիտի կրկնեմ, մի հոգի, որ ծնված է ազատ ու անկախ չի կարող ստրկանալ ուրիշ ոչ մի պարտականութիւն, բացի իր կոչմանը: Անօրյա կյանք, մանր-մունր պահանջներ գոյութիւն չունեն, հասկանո՞ւմ ես, թե չէ: Մի ժամանակ, երբ ես ուսուցիչ էի, տանջվում էի հոգեպէս, մտածելով, որ զավաճանում եմ իմ կոչմանը, ռոնտատակ եմ անում իմ սրբութիւն սրբոցը: Գո՛րծս Կարծես կա ավելի ազնիվ, ավելի բարձր գործ, քան իմը: Ա՛հ, անմիտ կին, ավելի լավ չէ, որ ճակատագրից հպատակվես և փոխանակ իմ կյանքը թունավորելու, օգնես ինձ իմ խաչը կրելու: Գո՛ւ ես դժբախտ: Ա՛հ, եթե կարողանայիր մի քիչ բարձր մտածել, կզգայիր որ քո բոլոր ընկերուհիներին, ծանոթներին, քո ամբողջ միջավայրում դու ես երջանիկը, քանի որ իմ կինն ես:

Մի ուրիշ, ավելի դառն, ավելի կծու ծիծաղ եղավ հետզհետե ինքն իր տրամադրութեամբ ոգևորվող զաղափարականի պատասխանը:

— Մի՛ ծիծաղիր, անմիտ, — գուցե Ավայլանը, կատաղութիւնից ճանկեց իր գլխի թանձր ու երկար մազերը, որոնք պապուսափ տեսք էին տալիս նրան, — այսօր դու ինձ վերքեր ես տալիս, որոնց վաղը լիզելու ես բժշկելու համար: Քո ծիծաղը ապտակում է ստեղծագործող հոգիս: Գու բարոյականութեան դեմ ես ոճիք գործում, խնդճ ողորմելի թզուկ: Գու չես հասկանում, որ ես քո զավակներին համար պատրաստում եմ մի գանձ, որին շատ շատերը պիտի նախանձեն: Մի խանգարիր ինձ, ով երկրին կպած արբարած, մի խանգարիր հոգուս թոխը: Դու քո նշանիմ հոգով: Ծս գիտեմ որտեղից են գալիս այդ հովերը: Գու քո խելքով չես գործում: Քեզ սովորեցնում են, քեզ զրգում են իմ դեմ...

Պարզ էր, որ ակնարկը վերաբերում էր տիկնոջ եղբորը:

— Մի՛ համարձակվիր վիրավորելու իմ եղբորը, — գուցե կինը ավելի զրգովելով, — ես ինչ որ ասում եմ, իմ կարճ խելքով եմ ասում:

Հուրը, որ մինչև այդ ժամանակ չէր խոռոնկել մարդ ու կնոջ վիճարանութեանը, մի ներողամիտ հայացք ձգեց Ավայլանի վրա և ասաց.

— Ես զգչում եմ, որ այսօր եկա այստեղ, բայց այդ տեսարանն ինձ համար ո՛չ նոր է, ո՛չ զարմանալի: Քույլ տուր ինձ, Միտակ, մի քանի խոսք ասել և հեռանալ:

— Ա՛հ, գիտեմ ինչ պիտի ասես: Քույր ու եղբայր միևնույն խմորից եք հունցված, դուք ինձ երբեք չեք հասկանալու, իսկ ես ձեր մտադրու-
թյունը արհամարհում եմ ամբողջ հոգովս:

— Քոզ այդպես լինի, բայց ես, այնուամենայնիվ, այսօր կասեմ այն, ինչ որ վաղուց չէի ուզում ասել և չէի համարձակվում, խնայելով քո հիվանդոտ եսասիրտությունը: Բանն այն է, բարեկամս, որ դու մի սարսափելի մոլորություն մեջ ես, դրանից է առաջանում քո ընտանիքի և քո զրծ-
բախտությունը: Ետքս այն բանի մասին է, որ դու անվանում ես կոչում և որ այնքան հափշտակում է քեզ: Լսիր, սիրելիս, դու չունես այն, ինչ որ երևակայում ես թե ունես: Պետք է, վերջապես, մի օր ասել քեզ այս դառն ճշմարտությունը և ա՛հ այսօր ասում եմ, դու խորին խեղճախարհու-
թյան մեջ ես:

— Ինչի՞ վերաբերմամբ:

— Քո գրական ձիրքի: Այո՛, այո, քո գրական ձիրքի, քո այսպես ասած ստեղծագործական շնորհքի վերաբերմամբ, լսիր, դու արդեն հասել ես ծերություն առաջին շրջանին: Քառասունհինգ տարին այնպիսի հասակ է, որ տղամարդը կարող է ստանարյուն լսել նույնիսկ ամենանվիրական ճշմարտությունների մասին: Ասում եմ քեզ, որպես քո հատուկնեռ ընթերցողներից մեկը — դու շնորհք չունես: Քսանուհինգ տարի է դու միայն անհաշտողությունների ես հանդիպում, դու պետք է զգայիր այդ...

— Հետո՞, հետո՞, — պատասխանեց Ավայյանը, զգալով, որ արյունը սկսում է գլուխը տալ:

— Հետո այն, սիրելիս, որ լինելով մի հասարակ արհեստավոր, այն էլ ոչ բավականաչափ ճարպիկ, քեզ արտիստ ես համարում: Պարզ և անկեղծ ասում եմ, քո գրիչը ոչ մի ազդեցություն չունի քո փոքրաթիվ ընթերցողների վրա: Ես ավելին կասեմ, քեզ ծաղրում են ամենքը, որոնք երբևիցե քո զրածններից կարգացել են զեթ մի քանի տողեր, ծաղրում են քո հավակնությունը, քո մեծամտությունը, քո մանկական մաքրը, որոնց դու ծիծաղելի լրջությունձր համարում ես խորք փրկիստփայություն: Ես բարեխղճաբար կարդացել եմ քո բոլոր երկերը: Հավատացնում եմ, անկեղծ հոգով ցանկացել եմ նրանց մեջ գտնել որևէ ստեղծագործական շունչ և չեմ գտել: Քո բոլոր մտքերը հնամաշ կրկնություններ են: Կարող եմ ասել, որ դու իսկի ո՞ճ էլ չունես, գիտես բառերը քիչ թև շատ քերականորեն դասավորել և ուրիշ ուրիշ, այդ է քո ամբողջ ունակությունը: Չորս

գրքույկներ իրարու վրա կարգացի և ոչ մի սրամիտ դարձված կամ գեղեցիկ համեմատություն չգտա, ողորմելի, և դու քեզ երեսակայում ես բանաստեղծ, վիպասան, դրամատուրգ և շփտեմ էլ ինչ: Դեռ երեկ քո անկեղծ բարեկամներից մեկը ասում էր գրեթե միևնույնը, ինչ որ ես այժմ ասում եմ: Բարեկամս, քանուհինգ տարի է գրում ես և մինչև այսօր քո ոչ մի գործը լուրջ քննադատության կամ վիճարանության չի արժանացել: Շատ, շատ, քո մասին երբեմն գրել են մի քանի սառը տողեր, որոնք՝ ավելի ներողամտություն են արտահայտել, քան հարգանք: Մի՞թե այսքանը բավական չէ, որ դու վերջապես սթափվես:

— Ինձ շեն հասկանում, որովհետև ես ամբոխի համար չեմ գրում, — գուցե Ավալյանը, — որովհետև իմ գործերը զանաչների ճաշակի համար չեն գրվում: Որովհետև իմ գաղափարներն անմատչելի են ամբոխին: Որովհետև արհամարհում եմ հասարակության, մամուլի և բոլոր այն պարոնների կարծիքը, որոնց հետ դու շփվում ես:

— Երկինքը վկա, այդ խոսքերը ծիծաղելի են քո բերնում, — ընդհատեց հյուրը անկեղծ կարեկցությամբ: — Արհամարհում եմ հասարակության և մամուլի կարծիքը: Կարելի է մի՞թե արհամարհել մի բան, որ գոյություն չունի: Ես քեզ ասում եմ, որ քո մասին տիրում է կարծիքների կատարյալ բացակայություն: Հասկացիր, վերջապես, այդ բանը, խեղճ մարդ և մի կրկինը շնահատված հանճարների սովորական երգը: Բայց բավական է, ես իմն ասացի, մնացյալը դու գիտես:

Եվ հյուրը ոտքի ելավ դուրս գնալու:

Ավալյանը անցուդարձ անելով, կատաղությունից շրթունքներն էր կրծոտում: Նրան թվում էր, որ խոսողն իր սխերիմ թշնամին է, եկել է հատկապես նրա աչքերի առջև ոտնատակ անելու նրա սրբությունը:

— Ես ծիծաղում եմ քեզ վրա, ես քեզ խղճում եմ, — կարողացավ նա միայն արտասանել:

— Կեղծում ես, բարեկամ, դու շեն ծիծաղում, այլ կատաղում ես: Միծաղողը սառն է լինում, իսկ դու բորբոքվում ես հենց միայն այդքանը գեղեցիկ ապացույց է, որ դու զգում ես իմ ասածների ճշմարտությունը: Բարեկամս, դիտեմ ես, որ կուպիտ եմ վարվում, դիպչելով քո հոգու հիվանդոտ տեղին: Բայց ինչ արած, ճշմարտությունն ամենից առաջ: Ա՜հ, ինքնախաբեություն զո՛հ, ուշքի եկ, վերջապես խեղճ է քո ընտանիքը, խեղճ ես դու: Մի տանջիր քեզ ու քո մերձավորներին: Գիտեմ, դժվար է և զառը հիասթափվելը, բայց պետք է քեզ հիասթափեցնել: Դու հիպնոզի ես ենթարկված. մի անգամ ինքդ քեզ ներշնչել ես մի սխալ գաղափար, և նա տարիների ընթացքում աճելով, քո հոգին կլանել է ամբողջովին:

— Ոգևորութիւնը խարել չգիտե՛, — գոչեց Ավայլանը համոզմունքով, — ես ոգևորված եմ, կենշանակի, խարված չեմ: Ինչո՞ւ ես ունեմ այդ ոգևորութիւնը և ոչ թե զու, մի ուրիշը, քեզ նման հազարավորները: Ո՛չ, ո՛չ, հազար անգամ ոչ, զուր են քո գիվային փորձերը: Ես իմ ուժին հավատում եմ, կենշանակի ուժ եմ:

Նորեն մի դառը ծագիտ ազավաղեց հյուրի խելացի դեմքը: Նա մտեցավ երկու լուսամուտներից մեկին, բաց արավ և ասաց.

— Տեսնում ես, գետի մյուս ափի վրա, ծառերի խտութեան մեջ այն մեծ տունը դեղնագույն պատերով: Գնանք մի օր այնտեղ, և ես ցույց կտամ քեզ հարյուրավոր թշվառներ, որոնք նույնպէս հափշտակված են իրենց կոշտմով: Նրանք ես զազափարների գերիներ են քեզ պէս: Մեկն իրեն երևակայում է անուղղելի զորավոր, մյուսը հանճարեղ ճարտարագետ, երրորդը երևելի հռետոր, մի ուրիշը նշանավոր գիտնական կամ գյուտարար: Յուրաքանչյուրը հափշտակված է իր իղեալով. փորձիք նրանց հասկացնել իրենց մոլորութիւնը, քեզ կհամարեն խելազար: Բայց, արդյոք, չես խզնա այդ թշվառներին:

— Ինչո՞ւ, — պտտաց Ավայլանը, իր վտիտ կրծքի ամբողջ ուժով, — դու ինձ համարում ես խելագա՞ր: Զգուշացիր, մխորի զավակ, խելագարը կարող է քեզ իր ճանկերով խեղզել:

— Է՛հ, թող, ի սեր աստու, այդ ձևերը: Գու հիստերիկ կին կամ հիվանդ երեխա չես, որ քեզ հետ մեղորալի բերանով խոսեմ, թող իմ անվայելը համեմատութիւնը վիրավորն քեզ, բայց ես պարտավոր եմ սթափեցնելու համար միջոցների մեջ խտրութիւն չդնել: Մարդ, որպէս ազգական, խզում եմ քեզ, դեն ձգիք աչքերիդ քողը և հաշտվիր այն հշմարտութեան հետ, թե զու հանճար չես և ոչ տաղանդ, և ոչ նույնիսկ միջակութիւն, այլ ոչնչութիւն, կատարյալ ոչնչութիւն: Ի՞նչ իրավունքով ես դու տանջում ուրիշներին, որ ոչնչով մեղավոր չեն քո դժբախտութեան մեջ: Ահա այս խեղճ կնոջը, որ ամեն օր այդպէս լալիս է, ահա այն երեխաներին, կեղտոտ բակում խաղում են շների, կատունների հետ, շունենալով ավելի լավ շրջան: Նայիր, տես ինչի են նման: Իմ սիրտն է մորմոքովում նրանց այդ դրութեան մեջ տեսնելիս: Կարծես թափառական մուրացնի գնչուներ լինեն: Նրանց բզկտված բաճկոնները, պատառտված կոշիկները, որոնց միջից երևում են նիհար սրունցները, մի-մի բողբոս են քո հանցավոր անհոգութեան դեմ: Այնինչ դու անսիրտ հայր չես, այլ բարի և շատ բարի: Մտածիր և ինքդ քեզ հարցրու, արդյոք քո անփութութիւնը անբարոյականութեան հավասար չէ՞: Արդյոք մի տեսակ զազրելի պարազիտ չե՞ս, կպած ժողովրդի մարմնին: Ես շատ անգամ եմ քեզա-

նից լսել գանգատներ հայ հասարակության դեմ, շատ անգամ ես դու
երա հասցեկին շարտել վիրավորական կշտամբանքներ, թե զոհհիկ է,
չգիտի արժանավայել գնահատել և վարձատրել իր մտավոր աշխատա-
վորներին, այսինքն՝ քեզ և քեզ նմաններին: Ասա՛, ինչո՞ւ, ի՞նչ իրա-
վունքով: Ո՞վ է քեզանից պահանջում զոհարելություն կամ ո՞վ է կա-
րոտ քո ողևորությունը: Ինչո՞ւ ես զոռով շղեահատված մարգարե ձե-
վանում: Ո՞ւմ են որևէ օգուտ ազել քո տափակ ոճով արտահայտված
մտքերը, հո չի կարելի բռնի կերպով հաստատել, թե դու հայ ազգի
փրկիչն ես: Չէ՞ որ բացի քեզանից պետք է մի ուրիշն էլ զգա քո կարե-
վորությունը: Հասպա ո՞վ է զգում, ասա, ցույց տուր գոնե մեկին: Մի՞թե
բուրբն էլ հիմար են կամ թշնամի, նախանձոտ, տգետ: Այո՛, խոսք շու-
նեմ, ինչպես ամենուրեք, մեր մեջ ես կան շվարձատրված տաղանդներ,
զիտեմ: Բայց երզվում եմ նշմարություն անունով, որ դու նրանց շար-
քին չես պատկանում: Հավատա, ամենից ազելի հենց նրանց աշքում
ևս ծաղրելի, ամենից առաջ հենց նրանք են քեզ արհամարհում:

Նա լուսամուտը փակեց և նորից նստեց:

Քանի մի վայրկյան տիրեց լռություն: Ավալյանն անցել էր սենյակի
մի անկյունը և, մեղքը պատին տված, լսում էր նրա վտիտ մարմինը
կծկվել էր ու փոքրացել այնպես, որ թվում էր, թե մի պահ ես, և նա
բուրբովին պիտի շքանա: Կինը նայում էր նրան, սրտի խորքում կարեկ-
ցում: Մանր էր նրա համար լսել եղբոր անողոր քննադատությունը իր
զավակների հոր մասին և պատրաստ էր պաշտպանել նրան: Բայց ինչ-
պես, ինչ ասել, չգիտեր:

— Սա հասկանում եմ ձեզ, — արտասանեց Ավալյանը վշտից ու
հուզմունքից երերվող ձայնով, — քույր ու եղբայր խոսք մի արած, դուք
ուզում եք ինձ հրել բարձրությունից, ձգել վար և ձեզի պես գամել երկ-
րին: Գուք ուզում եք ինձ դարձնել մի հասարակ բեռնակիր, որպեսզի իմ
ուսերի վրան ո՞չ միայն իմ զավակների հողացողությունը, այլև ձեր իշ-
խանությունը, ձեր կամքը, ձեր եսը լինի: Բայց այդ ձեզ չի հաշողվի,
երզվում եմ, չի հաշողվի սրբան ևս աշխատելու: Այո՛, թող ես ձեր աշ-
քում լինեմ խելագար, այդ ինձ համար մինչև անգամ գովեստ է, բայց
ձեր ուզին ինձ համար զզվելի է: Ահ, դուք, ողորմելի խուրդներ, ի՞նչ եք
դուք ինձ համար, եթե ոչ գիշի վրա նստած ճանճեր, որոնք արժիվների
թուխքի մասին երբեք, երբեք չեն կարող գաղափար կազմել: Հաց, հաց,
ահա ձեր գոյության Ան ու Յեն:

— Հեռո՛, հեռո՛, — կրկնեց հյուրը ամենայն ստոնություններ, —
դա՞ է միայն ասելիքդ, ուրիշ ոչի՞նչ: Բայց այդ բուրբ միայն ֆրագներ

են, հավատացնում եմ, դատարկ, անիմաստ ֆրազներ, դարձյալ ուրիշ-
ներից վերցրած և քո ապիկարութիւն կատարյալ ապացույց:

— Դժբախտ, դժբախտ, — արտասանեց կինը, երեսը դարձնելով
մի կողմ:

— Այո, ես դժբախտ եմ, որ ունեմ քեզ նման կին և զրա նման ազ-
գական: Հեռացե՛ք, թողեք ինձ հանգիստ, թողեք:

— Ո՛չ, չեմ թողնիլ, քանի որ վերջին խոսքս չեմ ասել: Լսի՛ր. վա-
ղուց է ինձ հայտնի, որ դու իմ քրոջ հետ ամուսնանալը համարում ես
քո դժբախտութիւնը: Գու այդ մասին միշտ անգամ գրել ես մի պատմը-
վածք և տպագրել անամոթաբար: Գու արտահայտել ես այն քանայլ
գաղափարը, թե ընտանեկան կյանքի հիմքը պետք է լինի ամուսինների
հոգեկան համերաշխութիւնը: Գու հրապարակորեն վիրավորել ես իմ
քրոջը, նկարագրելով նրան որպէս մի էակ, որ անընդունակ է ըմբռնել
քո դժվարամատչելի գաղափարները և գնահատել քո մեծութիւնը: Ա՛հ,
չնտանալված հանճար, այդ պատմվածքը մեկն է քո անշնորհքութիւն
փայլուն ապացույցներից, որովհետև այնտեղ ես դու կապկոթութիւն ես
արել, հետեւելով ոչ քեզ նման, այլ իսկպպես շքահատոված տաղանդնե-
րի օրինակին: Չեմ վիճում, քույրս շատ էլ մեծ մտավոր զարգացում
չունի, բայց նա զուրկ չէ առողջ բանականութիւնից և արժանավորնե-
րին գնահատելու ճաշակից: Նա ունի գոնե շնորհալին անշնորհքից զա-
նազանելու շափ ունակութիւն: Հավատա, եթե դու տաղանդ լինելիք,
վաղուց նրան զրաված կլինենիր: Վերջապէս, ես ինքս կտտիպելի նրան համ-
բերությամբ կրել կյանքի նյութական գրկանքները, հանուն քո սուրբ կոչ-
ման: Բայց դու շունիս կոչում, բարեկամ, շունիս, ինչո՞ւ ես անհաշտու-
թյանդ պատճառները նրա վրա ձգում: Տաղա՛նդ... տաղանդ այնպիսի
մի ուժ է, որի առջև վազ թե ոչ խորտակվում են բոլոր պատենեշները և
փարատվում է ամեն մի խավար: Նրա դեմ անզոր է և՛ տգիտութիւնը, և՛
նախանձը, և՛ ատելութիւնը, ամեն ինչ: Քսանուհինդ տարի է դու կովում
ես, ասա՛, հաղթե՛լ ես որե՛ւ նախապաշարմունք, մի սխալ կարծիք. մի թյուր
հասկացողութիւն, լսե՛լ են երբե՛ւ քո ձայնը, հարցրե՛լ են գեթ մի անգամ
քո կարծիքը այս կամ այն հասարակական գործի մասին: Ունի՞ս դու գոնե
մի հատիկ երկրպագու չեմ ասում, այլ պարզ հետևորդ, ուզում եմ ասել
աշակերտ: Հո չի կարելի շարունակ դատարկ խոսքերով կերակրել և սնո-
տի երազներին մեջ թմրել: Մի բան ևս. ասում ես, թե քո մեջ ուժ ես զգում,
բայց չէ որ խելագարներ կան, որ հավատացած են, թե կարող են դարա-
վոր կազմին արմատահան անել իրանց ձեռքերով և երբ փորձում են, թա-
վալվում են գետնին: Սակայն ներիք, ես նույնիսկ չեմ հավատում, թե դու

որն է ուժ զգում ես քո մեջ: Այո՛, այո՛, շեմ հավատում, դու միայն կար-
ծում ես, թե զգում ես այդպիսի ուժ, ավելի՛ ճիշտն ասած, քեզ համար
ցանկալի է զգալ: Հարցրու հոգույդ, և դու կտեսնես, որ երբեք անկեղծորեն
չես հավատացել քո կոշմանը: Դու ինքզ քեզ համար արհեստականորեն
մի իլյուզիա ես ստեղծել և քեզ համար հանելի է ապրել այդ իլյուզիայով:
Մի բուպե արթնացիր, մարդ, թող քո երևակայությունը, վերլուծիր ինքզ
քեզ, և, հավատացած եմ, քո ամենախիստ գատավճիռն ինքզ կտաս: Աա՛,
ճշմարիտ չէ՞ իմ ասածը, ու դե՛մ ես, խոսիր, հերքիր, եթե կարող ես, միայն
անկեղծ եղիր, հասկանո՞ւմ ես, միայն անկեղծ եղիր, խոսիր սրտիդ խոր-
քից և ոչ հանճարների բերնից գողացած խոսքերով: Ա՛յ, հենց այժմ, այս
բուպեին դու նման ես այն հիվանդին, որ համոզված է, թե շուտով մեռ-
նելու է և դարձյալ ուզում է հավատալ, որ պիտի առողջանա և ինչո՞ւ,
որովհետև թուլամորթների համար հույսը զորություն է, իսկ հուսախաբ-
վելը՝ մահ...:

— Բավական է, բավական է,— ազազակեց Ավայյանը գրեթե շնչա-
պառ,— ես քեզ արգելում եմ խոսել: Դուրս այստեղից, աստանա, դուրս,
զազրելի օձ, դու թունավորում ես իմ հոգին: Ես չեմ ուզում քեզ լսել, չեմ
կարող լսել:

Բայց արգեն ուշ էր: Հյուրի անողորմ խոսքերի մեջ զգացել էր դա-
ռը ճշմարտությունը: Երբեք նա այնպես տանջված չէր: Ա՛հ, այդ կուպիտ
մարդու պարզ խոսքերով խոսում էր ինքը հասարակությունը: Այո՛, այո՛,
նա շփահատված, շփահացված տաղանդ չէ, այլ բնդհակառակը, շատ
հասկացված, շատ արհամարհված անբանքարություն: Միանգամայն ճիշտ
է, որ նա այդ բանը զգում է վաղուց: Քանի՞-քանի անգամ սառը, դաժան
բանականությունը շնչացել է նրան. «Ավայյան, դու ստեղծագործող չես,
դու մոլորված ես, դու միջակություն ես և ավելի արհամարհելի, քան մի-
ջակությունը»: Բայց հավատալն ու հուսալը ավելի հանելի է եղել, քան
հուսախաբ լինելը: Այո, նա արվեստարար սնուցել էր իր մեջ ֆանատի-
կոսի հավատ դեպի իր շունեցած գանձը և հետզհետև աստիճանաբար են-
թարկվել է այդ հավատին ինչպես մի ֆակիր, որ ժամերով իր ոտքերի
ժայրերին նայելով աշխատում է նիրվանը ճաշակել և երևակայել, թե ճա-
շակեց, ինչպես մի ստախոս, որ մի հայտնի սուտ հաճախ կրկնելով,
վերջիվերջ ինքն էլ հավատում է յուր ստին: Եղել են վայրկյաններ, որ
նա փափազել է խոստովանել իր մոլորությունը և քաշություն չի ունեցել
խոստովանելու: Նա կեղծիքը գերադասել է հոգու հատակից ձայնող ճշ-
մարտությունը, որովհետև, կեղծիքը շոյել է նրա ինքնասիրությունը, իսկ
ճշմարտությունը մտրակել է նրան:

Նա նախնց կենջը և նրա զեմքի վրա կարդաց վիրավորել կարեկցությունն: Նախնց հյուրին՝ նույն արտահայտությունն: Որպես դաժանորեն գատապարտված մեկը նա ցանկութուն զգաց հարձակվել անողորս գատավորների վրա և խեղդամահ անել նրանց: Նա պատրաստ էր արտասանել ամենագոհճիկ, ամենավիրավորական մի հայհոյանք իր կենջ ու նրա խորր հասցեին, բայց ամոթի զգացումը թույլ շտվեց նրան այդ անելու: Թուլացած ու սուսապառ նա նստեց ամոռի վրա, զրասեղանի քով և գլուխը դրեց ձեռների ափերի մեջ: Քսանուհինգ տարի նա աշխատել է այդ սեղանի քով մոլեռանց տոկունությամբ, հիվանդոտ երեսակայությամբ իր սոնների տակ ստեղծելով նախանձելի համբավի պատվանդանը: Եվ ահա, այսօր, նրան շոշափելի փաստերով ապացուցում են, թե փխրուն է այդ պատվանդանը, և նա պետք է տապալվի գետին և կործանվի: Ինչ-որ մի բուր բարձրացավ ներսից և սկսեց խեղդել նրա կոկորդը: Նա պահանջ զգաց բարձրաձայն հեկեկալու ինչպես մի մանուկ, որի աշքերի առջև շարդուիշուր էին արել նրա ամենաթանկացիկ խաղալիքը: Բայց կեղծ ինքնասիրությունը, որ այնքան սարկացել էր նրան, այս անգամ ևս օգնության հասավ: Նա կարողացավ զսպել իրան, բայց կատաղությունից սկսեց կրժռտել իր ձեռները:

Հյուրը նրա սակրտա թիկունքների ցնցումներից զգաց անտանելի հոգեկան տանջանքը: Մի վալրիկյան զղջաց, որ այնքան խիստ վարվեց ողորմելի մարդու հետ: Բայց նախնց շուրջը, ուր տիրում էր հուսահատական շքավորությունը, նախնց քրոջ հյուծված կերպարանքին և նորեն լսեց նրա լացը: Եվ ասաց իրեն, թե պարտավոր էր այդպես վարվել, և ոչ մի մխիթարական խոսք, ոչ մի խրախուսանք:

Դոները ազմուկով բացվեցին, և նրա վաղեցիկ մեզայանի զավակները՝ երկու պղնձադույն էակներ իրանց ցնցոտիների մեջ: Աղքատությունը կարծես ծծել էր նրանց կյանքի հյուսվել գեռափթիթ հասակում, նրանց նիհար, հիվանդոտ զեմքերի վրա շկար մանկական աշխուժության ոչ մի նշույլ: Վաղաժամ թախիծը պարտրել էր նրանց աշքերի պայծառությունը:

Նրանք կանգ առան սենյակի մեջտեղում և նախնցին նախ իրենց մոռոր, ապա հորը: Հասկացան անմիջապես, որ նրանք դարձյալ ընդհարվել են և դարձյալ միմյանց վիրավորել: Սովորական տեսարան, որ ամեն օր կրկնվելով, մտնուկ տեսողության համար դարձել էին անհրաժեշտություն: Նրանք բնազդորեն միշտ եղել էին մոր կողմը, որովհետև նա էր միշտ լաց լինում և տանջվում նրանց աշքերի առջև:

— Ինչո՞ւ եկար,— ասաց ցեռին,— զնացեք, խաղ արեք զրսում... Դե՛հ, շուտ:

Եվ բռնելով նրանց թևից, գուրս տարավ և դռները փակեց:

— Աստված իմ, — արտասանեց մայրը, աչքերը սրբելով, — ես նրանց համար դեռ ոչինչ չեմ պատրաստել ուտելու:

Նայեց եղբորը մի հայացքով, որ միաժամանակ արտահայտում էր և՛ աղերս, և՛ երկյուղ, և՛ ամոթ:

Եղբայրը գուրս բերեց գրպանից մի քանի ռուբլի և գաղտուկ տվեց նրան:

— Մինչև երբ, — արտասանեց քույրը, խոր հառաչելով:

Այդ պահին Ավալյանը զուխը բարձրացրեց և, ոտքի ելավ, գոռալով:

— Մուրացկա՛ն, ես թույլ չեմ տալ, երբե՛ք, հետ տուր այդ փողերը, հետ տուր, ինչպե՛ս համարձակվեցիր վերցնել:

— Ինչե՛ր ես խոսում, Միսակ, չե՞ որ քո կնոջ եղբայրն եմ:

— Այդ միևնույն է, չեմ ուզում: Ես ինքս կգանեմ փող, հետ վերցրու քո ողորմությունը: Գրավ կզնեմ ինձ և չեմ թողնիլ, որ երեխաներս մուրացկանությունը ապրեն: Աա՛, գուր ինձ համարում եք ողորմելի: Ես ձեզ արգելում եմ խղճալ ինձ: Կզնամ, իսկույն փող կբերեմ, իսկ հետո կտեսնեք ով է մեզինց ավելի ողորմելի: Ե՛ս, թե դու, և՛ս, թե դու...

Նա վերցրեց զլիարկն ու վերարկուն և գուրս վաղեց խելագարի պես քույրը տարակուսանքով նայեց եղբորը:

— Մի վախենար, — ասաց եղբայրը, — այդ լավ նշան է, նա բժըշկվում է:

— Տեսնե՞ք...

Ամբողջ մի շարաթ Ավալյանն անճանաչելի էր: Նրան պաշարել էր անսովոր եռանդ: Գուրս էր գալիս տանից առավոտները կանուխ և վերագառնում էր ճաշին: Գրասնդանին շեր մտտնում, շեր գրում և ոչ էլ կարգում էր:

Կնոջ և երեխաների վրա շեր գոռում, շեր հանդիմանում նրանց, թե խանգարում են նրան պարապելու: Ըուտ էր, սովորականից ավելի մտազբաղ, տխուր:

Մի օր նա, տուն վերադառնալով, ասաց.

— Այժմ դու կարող ես հանգստանալ, ես գործ գտա: Ինձ տվել են երկու մասնավոր դասեր մի հարուստ ընտանիքում:

— Ա՛հ, փառք ասածու, — շկարողացավ թաքցնել իր ուրախությունը կիներ, — այժմ դոնե օրվա հաց կունենանք:

— Այո, կունենանք, կունենանք, — կրկնեց Ավալյանը ներզայնաբար: Արդարև, մի քանի ամիս նրանք հաշտ էին: Կարելի էր կարծել, որ խռովություններն առմիշտ փախել են այդ ընտանիքից, ուր նրանք բույն

էին դրել տասներկու տարի: Ո՛չ մարդն էր բորբոքվում ու դոռում, ո՛չ կինն էր գանգատվում, լայիս: Շուտով երեխաների վրա երեացին նոր հագուստներ և ոտներին նոր կոշիկներ:

Բայց Միսակը շարունակ լուռ էր, կեռչ ոչ մի հարցին չէր պատասխանում, երեխաներին չէր փաղաքշում:

Մի անգամ նա տուն վերադարձավ արտաքս կարգի գրգռված և ասաց.

— Ես դասերից հրաժարվեցի:

Կինը սարսափեց:

— Ինչո՞ւ, — հարցրեց նա դողալով:

— Հենց այնպես, չեմ ուզում պարապել: Չեմ կարող, տանջվում եմ: Նա մտեցնում զրասեղանին և գուրս բերեց այնտեղից իր անաղարտ ձեռագիրը:

— Տեսնո՞ւմ ես, — գոչեց, ձեռը զարկելով ձեռագրին, — ես չեմ կարող զավակս թաղել գերեզմանում, չեմ կարող: Թող քո եղբայրը շապո-ծենա, թե ինձ շիտակ ճանապարհի վրա դրեց իր ողորմելի համոզումներով: Ինձ ուզվել ոչ ոք չի կարող, ոչ ոք: Ահա նա, գայիս է իմ կարծեցյալ ուսուցիչը: Տե՛ս, ինչ ինքնագոհութուն է արտահայտում նրա կոշտ զեմքը, հա՛, հա՛, հա՛, երևակայում է, որ ինձ կորստից փրկել է: Ո՛չ, ո՛չ, երկրին մեխված հողի, դու չես կարող ինձ իմ բարձունքից իջեցնել մին: Ե քո ողորմելի աստիճանը: Իմ աշխարհն այլ է, քեզ համար անմատչելի, անհասկանալի: Հեռացիր, մի խանգարի՛ր ինձ այլևս, դե՛հ, շուտ-շուտ հեռացիր, կորի՛ր:

Հյուրը բեկովեց դռների շեմքի վրա:

— Թողե՛ք ինձ, ահա իմ տեղը, — շարունակեց Ավալյանը, ձեռն ուժգին սեղանին զարկելով, — այստեղ եմ սկսել ապրել, այստեղ էլ պիտի մեռնեմ: Ես չեմ կարող օրվա հացի սարուկը դառնալ, հասկանո՞ւմ օք, չեմ կարող: Բավական է որքան տանջվեցի այս քանի ամիսները: Այսօր հրաժարվեցի դասերիցս և այժմ դարձյալ նույն Ավալյանն եմ... Ես իմ կոշտան գերին եմ... այո՛, այո՛, իմ գաղափարի...

Հյուրը նայեց նրան խորին կարեկցությամբ և ասաց.

— Դու հիվանդ ես և անբուժելի:

Նույն տարվա աշնանը Ավալյանը հիվանդացավ: Նրա վախ ու հյուժ-ված մարմինը չդիմացավ թոքերի բորբոքմանը: Նա վախճանվեց, թող-նելով զավակներին անօթի:

Մեկը նրա գերեզմանի վրա ասաց...

— Նրան սպանեց ամբոխի տգիտութունը...

ԿՈՍՄՈԳՐԱՍԸ

Ինձ վիճակված էր երկու օր ու գիշեր Քիֆլիսից մինչև Ռոստով նամփորդել նրա հետ և սրանչանալ նրանով:

Վազոն մտավ աննկարագրելի ազմուկով, ինչպես մեկն այն երջանիկներից, որոնք ամենուրեք իրենց համարում են տիեզերքի առանցքը:

Նա ոչ ավելի, քան քառասուն տարեկան տղամարդ էր, տակավին շատ կայտառ, շատ դյուրաշարժ: Այնքան գեթ չէր, որքան սովոր է գիրանալ հայր, երբ նրա ստամոքսը կուշտ է և գիտև կերածը մարանել: Հասակը միշակ էր, կազմվածքը բավարար, քեև կուրծքը չափից ավելի լայն էր, իրանը երկար, գլուխը մեծ, ծոծրակը տափակ և պարանոցը կարճ: Բայց ես վստահ եմ, որ Մոսկվայի շիկահեր և հաղթանդամ զեղեցկուհիները նրան կհամարենին եթե ոչ «զմայլելի», գոնե, գրավիչ՝ իր ածուխի պես սև մազերի, թավ հոնքերի, թուխ երեսի, մանավանդ սև ու խոշոր աչքերի շնորհիվ: Նրա հստակ սափրած երեսը, որ ծնոտի կողմում կապտագույն էր, կարճ խուզված և հարթ սանրած մազերը, նորաձև կտրած ընչացօր, մանավանդ անդլիական կտորից և անգլիական ձևով կարված մոխրագույն հագուստը նրան տալիս էին ժամանակակից չենտոմենի տեսք:

Մի բան ևս, նրա ձայնը խոպոտ էր, չախշախոված: Մի ձայն, որ հա-

տուկ էր վատանուն ախտ ունեցողներին կամ ոգելից ըմպելիքները ի շար գործ գնողներին:

Վարձատրելով իր գոռոցներինց և հրամաններինց շփոթված բնանակրին մի քանի կուպակներ ավելի, շիկ համարեց ավելացնել երկու-երեք ուսուսական հիշոցներ, որոնք, սակայն, շատ էլ թունգերից չէին: Մարդը սովոր էր, երեխ, անպատճառ վիրավորել սոցիալական սանդղաղբի վրա իրանից վաք կանգնողներին. սոսկ այն պատճառով, որ վարձատրում էր նրանց ջրտինքը:

Տեղավորելով իրերը, նա բատիսայա թաշկինակով սրբեց նեղ ու մըսալի նակատը և նստեց զիմացի նստարանի վրա: Ապա գրպանից զուրս բերեց մի մեծ արծաթյա տուփ՝ ծածկված քաղմաթիվ ոսկյա և աղամանդյա մենագրերով, վերջրեց մի ծխախոտ, զարկեց տուփին մի քանի անգամ մունդշտուկի կողմով, որպեսզի փռշին զուրս թափի և վառեց մեխանիկական նույնպես արծաթյա հրատուփից:

— Հեռո՞ւ եք բարեհաճում գնալ, — հարցրեց նա ինձ ուսերեն, ծխախոտի առաջին ծուխն արձակելով իր գլխից վեր, որպեսզի երկրորդն երեսով սա:

— Մոսկվա:

— Նախանձում եմ:

— Ինչո՞ւ:

— Ես շատ եմ սիրում Մոսկվան, ավելի քան Պետրոգրադը: Բարի և հյուրասեր քաղաք է: Այնտեղ կարելի է ապրել թիչ թե՛ շատ մարդավարի: Եթե գործնքս շիտեղարեին, կզայի ձեզ հետ, բայց ասացեք խնդրեմ, — շտապեց ավելացնել նա, — այս կուպակում, բացի մեր երկուսից, էլի ճամփորդներ կա՞ն:

Ես ասացի, թե կան երկու ուս սպանելու: Նրանք դրսումն են և, երեխ, շուտով ներս կգան:

— Ա՛հ, — զռնեց ուղեկիցս ձեռն արհամարհանքով թոթափելով օդի մեղ, — ես զիեմորականներին ատելով ատում եմ: Նրանք սիրում են սկանդալներ անել: Եթե գիտենայի, ուրիշ կուպե կվերցնեի: Բայց փույթ չէ, հետևյալ կայարանում կանցնեմ առաջին կլաս, մանավանդ որ սովոր չեմ երկրորդով ճամփորդելու:

Եվ, մի քանի անգամ ևս ծխի քուլաները բաց թողնելով գլխից վեր, ավելացրեց.

— Բայց ես սկանդալներից երկյուղ չունեմ: Ես գիտեմ նրանց զսպել և հարկը պահանջելիս մի լավ էլ խրատել: Ես երկու անգամ օֆիցեր եմ ապտակել և մի անգամ էլ մի գեներալի ապուշ եմ անվանել: Գուց իմ մա-

սին շե՞ք լա՛նը Զարմանայի է, թույլ ազներ ներկայանալ՝ Արկաղիչ Մարկովիչ Ալթունով...—

— Գուք հա՞յ էք:

— Ռ՞նչ էք կարծում, ես նմա՞ն եմ հայի:

— Այո, ձեր ախպը հայկական է:

— Սխալվում էք, պարոն, սխալվում էք,— գոչեց ուղեկիցս մի տեսակ զիրավորված,— ինձ ոչ ոք հայ չի համարում: Ամենը ասում են, որ ես իսպանացու եմ նման կամ փառացու:

Ներս մասն մեր ուղեկիցները մի-մի հրացան ձեռքներին: Ըստ երևվույթի, նրանք որսի էին գնում: Արտաբուստ երկու հակաափսյաքներ էին: Մեկը երկայնահասակ էր, նիհար, շիկահեր, փոքրիկ քթով, որի զերին մասը աափակ էր, իսկ փայրը ներկայացնում էր շաղանակի պես մի բան: Նրա երեսը սերկևիլի գույն ուներ: Մյուսը միջահասակ էր, սև աչքերով, դեր, առողջ, կարմիր ալաերով և հաստ, հյութալի շրթունքներով:

Ես կարծեցի Արկաղիչ Մարկովիչ Ալթունովն իսկույն որն է կերպ կարտահայտի իր արհամարհանքը դեպի զինվորականները կամ գննե կլուս: Պատահեց հակասակը:

— Ա՛խ,— գոչեց նա, ոտքի ելնելով,— ներեցեք, գուցե ես ձեր տեղն եմ բռնել: Բարի նշեք ընտրել ձեր ցանկացած կողմը:

Սևահեր սպան բարեհամբույր ժպտաց և ասաց.

— Մի անհանգստացեք, մենք շատ էլ հեռու չենք գնում, ընդամենը երեք կայարան:

Երկայնահասակ և նիհար սպան, իր հրացանը տեղավորելով իշեն առջև, թշնամական մի հայացք ձգեց նախ ինձ, ապա Արկաղիչ Մարկովիչ Ալթունովի վրա: Նրա աչքերը կլոր էին, փոքրիկ, ապակենման: Նա նստեց իմ ժոռ և, ստենդն առաջ ձգելով, վեր քաշեց կոշիկների ներկայն վզերը:

Ես ամբողջ օրը գնտուղեն վազելով հոգեել էի, ուստի ներողութուն խնդրելով, բարձրացրի նստարանի կռակը, վեր ելա և պատկեցի:

Օրը դեռ ցերեկ էր: Փնայքն ընթանում էր վերին աստիճանի դանդաղ, ահագին զորգոցով և հարվածներով, ամենայն բարեխղճութամբ պահպանելով ռուսական երկաթուղիների սրբազան ավանդութունը՝ երբեք ըշտապել և երբեք հանգիստ չթողնել նամփոքների ոսկորները:

Զանցավ քառորդ ժամ, իմ ուղեկիցներն արդեն բաժական ընտելացել էին իրարու:

Առաջին խոսողը դարձյալ Արկաղիչ Մարկովիչ Ալթունովն եղավ: Նա գանգառվեց:

— Կա՞ արդյոք աշխարհի երեսին ազնիվ ձանձրալի նամփոքութուն,

քան մերը: Գնացքն ընթանում է, ինչպես Բորչալուի ճոճան՝ սայլ, իսկ փառաբանված կովկասյան բնությունը ձեր աչքի առջևն է: Նայեցեք, դաշտերն ու ձորերը շորացած, լեռները մոխրագույն, մառյու Անկյուն չկա, ուր հանգստանա գեղասեր ճամփորդի հայացքը: Բայց որ ամենագլխավորն է, գնացքները բուֆետ չունեն, իսկ կայարանների բուֆետներում. մի բան ուտել կամ խմել չի կարելի, այնքան կեղտոտ են: Սակայն ոչինչ, չկա անախորժ գրություն, որ իր էջը չունենա:

Այս ասելով, նա բարձրացավ, վերցրեց վերին ցանցի վրայից մի գեղեցիկ դամբուղ, բաց արավ և նրա միջից դուրս բերեց մի քանի շշեր և զանազան ուտելիքներ:

Ես ո՛չ ախորժակ ունեի և ո՛չ ցանկություն չենտմենի սեղանին մասնակցելու, ուստի ինձ քնած ձևացրի: Նիհար ու երկայնահասակ սպան, որի անունը Իվան Միրոնովիչ Պաստուխով էր, ինչ-որ մրթմրթաց իր թթի տակ: Իսկ նրա ընկերոջ՝ Իլարյոն Միրաֆիմովիչ Տարաշչենկոյի, լայն ու կարմիր երեսն ավելի լայնացավ և փայլեց ներքին հաճույքից:

— Ինչո՞ւ չէ, կարելի է, — ընդունեց նա Ալթունովի հրավերը, իր տեղը շտկելով և ընչացքը շփելով կարճ ու հաստիկ մատներով:

— Կոնյակը Մարտենի է, բարձրագույն մարկայի, — շարունակեց Ալթունովը, ուտելիղենները տեղավորելով լուսամուտի առջևի ծալովի սեղանիկի վրա: — Ասում են սովորությունը երկրորդ բնույթ է, ինձ համար նա առաջինն է: Խմել — արդեն ընտիրը խմել, եթե ոչ — շարժի: Այնպես չէ՞, գեղապետ, — դարձավ նա Տարաշչենկոյին:

— Իհարկե, — հաստատեց լայներես սպան, հազալով ու ձեռքերը շփելով իրարու, որպես հաճելի ու սրբազան պարտականություն կատարելու պատրաստվող մեկը:

— Իսկ գինին, — շարունակեց Ալթունովը, ավելի ու ավելի ոգևորվելով, — Ուղեկնիչ Վեդոմստովոյի լավագույններից է: Ճշմարիտ է, շատ էլ հեղեղից չէ, ընդամենը տասնհինգ տարվա, բայց հույսով եմ կհավանեք: Այս գինին ամեն մարդու շեն տալիս: Պետք է ասած առանց պարծենալու, որ Ուղեկնիչ Վեդոմստովոյի կառավարիչն իմ ձեռքիմ բարեկամներից մեկն է. երբեմն նա ինձ համար ուղարկում է հատկապես մեծ իշխանների համար պատրաստված գինիներից մի քանի գլուծիկ: Ես էլ, իհարկե, պարտքի տակ չեմ մնում: Ահա խավիար, ոսկֆոր պանիր, անշուտա, կիլիկի, զանազան ապխտած ձկներ: Գեղապետ, առաջին խոսքը ձեզ է տրվում, — դարձավ նա Տարաշչենկոյին:

— Դուք ինձ շարունակ գեղապետ եք անվանում, բայց ես միայն կապիտան եմ, — ուղղեց նրա սխալը Տարաշչենկոն:

Եվ ընդունելով կոնյակի առաջին բաժակը, իսկույնենթ դատարկեց:
— Համեցեք, կապիտան,— դարձավ Ալթունովը Պաստուխովին, առաջարկելով նրան երկրորդ բաժակը:

— Ներողութուն, ես միայն պորուշիկ եմ,— մոմոաց երկայնահասակը, կարծես բարկանալով, որ կապիտան չէ:

— Ձեր կենացը,— առաջարկեց Տարաշչենկոն և շտապեց դատարկել սրանչիկ հեղուկի երկրորդ բաժակը:

— Ո՛չ, պարոններ, ո՛չ,— ընդհատեց Ալթունովը,— ես համաձայն չեմ: Մենք մի մեծ պարտք ունինք, որ շպիտի մոռանանք ուր որ լինենք: Գա հայրենիքի սերն է: Հանուն այդ սիրտ ես առաջարկում եմ խմել նախ և առաջ անհաղթելի ուս զորքերի կենացը:

— Կարելի է,— արտասանեց պորուշիկ Պաստուխովը, այնպես ներողամիտ եղանակով, որ կարծես համայն Ռուսիայի տերն ու հրամանատարն էր:

Եվ երկայն պարանոցն ավելի երկարացնելով, բաժակը բարձրացրեց օդի մեջ, նայեց նրան թափանցիկ և մի կուժով դատարկեց:

Ըմպելիքներից հետո Ալթունովը գովեց ուտելիքները, ուկիճորը Ծրանսիայից հատկապես նրա համար է բերել տրված, խավիարն ու ապխտած ձկները մասնավորապես նրա համար են պատրաստված Սալլանում:

Կոնյակի բաժակները հաջորդեցին իրարու: Շուտով սպաների գլուխները բավական տաքացան ղեռ ղինու շշերը բաց շարած:

— Գիտեք, ես զարմանում եմ, որ մարդիկ կարողանում են վազո՞ւներում քնել,— ակնարկեց Ալթունովը իմ վերաբերմամբ:— Որ խեղդեք էլ նա չի կարող քնել: Առհասարակ քունը նրա կարծիքով կես մահ է, ուստի բարվոք է համարում գիշերները լուսացնել կյուրներում կամ հյուրանոցներում: Կյանքը կարճատև է, պետք է օգտվել նրա ամեն մի վայրկյանից: Այնպես չէ՞, ղեդապետ, ներողութուն, կապիտան:

— Բոլորովին ճիշտ եք հրամայում,— շտապեց համաձայնել Տարաշչենկոն, մի շատ նշանակալի հայացք ձգելով ղինու փակ շշերի վրա:

Ալթունովը հասկացավ նրա միտքը և շտապեց շշերը բանալ: Գինու առաջին բաժակը ևս նա պարտք համարեց նվիրել ուսաց հաղթական զորքերին:

— Դուք սպա՞ եք եղել,— հարցրեց Պաստուխովը, խմելուց հետո սրբելով երկայն ու բարակ ընչացքը, որ զարու հասկերի էր նման:

— Բախտ չեմ ունեցել այդ պատիվը վայելելու,— պատասխանեց Ալթունովը, խոր հառաչելով:

Բայց մեղավորը ինքը չէր, այլ հայրը: Հանգուցյալը միայն մի որդի

ունենալով, շկամեցավ նրան ուղարկել պատերազմի դաշտը՝ հայրենիքի պատիվը պաշտպանելու նա բարձր համարեց, որ իր որդին էլ մնա հոր պես սոսկ կալվածատեր ու կառավարե տոհմային կալվածքները:

— Ուրեմն դուք կալվածատեր եք,— հարցրեց Պասաուխովը, որ, բնա երևույթին, շատ անհանգիստ էր իր ուղեկցի սոցիալական գիրքի վերաբերմամբ:

— Այո, ունիմ մի հինգ-աասը կտոր հողեր զանազան տեղերում:

— Հուսով եմ և աղնվակա՞ն եք:

— Մարդու ծագումը ճանաչվում է նրա վարմունքից ու ձևերից,— սպասասխանեց Ալթունովը համեստորեն:

— Ձեր վարմունքն ու ձևերը միանգամայն աղնվականի են,— նկատեց Տարաշենկոն, որ վազուց էր հափշտակվել Ալթունովի հյուրասիրությամբ:

Բայց, ներեցեք, Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովը համեստ մարդ էլ նա երբեք չէր խոսիլ իր աղնվական ծագման մասին, եթե շատիպեք խոսել: Գիտեք, պարծենալու համար չի ասում, այլ այնպես. նրա մայրը իշխանական տոհմից է, իսկ հայրը հին հայկական թագավորական տոհմից: Այս մասին նա ունի անժիմնելի փաստաթղթեր, բայց ուշադրություն չի դարձնում նրանց վրա, որովհետև...

— Որովհետև հայկական թագավորական ծագումը ոչինչ արժեք չունի Ռուսիայում,— լրացրեց Պասաուխովը մի տեսակ շարախնդությամբ:

— Մի՛ ասեք, պորուչիկ, մի ասեք, արժեք ունի,— շտկեց ընկերոջ անբազաբավարությունը բարևսիրտ Տարաշենկոն, որի առանց այն էլ կահույք սիրաբ քոլտրովին փափկել էր ոգելից ըմպելիքներից:— Ինձ հայտնի է, որինակի համար, որ հայերը հին աղնվական ազգ են և բրիտաննություն ընդունել են մեղանից ընդամենը հարյուր տարի հետո: Եթե չեմ սխալվում, Ալեքսանդր Մակեդոնացու մայրն էլ հայ է եղել:

— Բողոքովին ճիշտ է,— հաստատեց Ալթունովը կապիտանի պատմական հմտությունը,— բայց ես չեմ պարծենում ոչ Ալեքսանդր Մակեդոնացու մորով և ոչ ուրիշներով: Եթե ես պարծենկոտ լինեի, ավելի մոտիկ անցյալով կպարծենայի: Օրինակի համար, կասեի, որ իմ հոր հայրը վրաց վերջին թագավորի քրոջ որդին է և մի տարի որսի ժամանակ տասնումեկ վագր է սպանել: Գիտեք, Կովկասի անտառներում վագրեր շատ կային: Ռուս զորքերն եկան թե չէ, այդ սոսկալի զազանները փախան Լեդկաստանի խորքերը: Եթե հետաքրքրվում եք, բարեհաճեցեք գալ իմ գլխակը, ես ձեզ ցույց կտամ սպանված առյուծների մորթիները:

Ալթունովը ճիշտ այդպես էլ ասաց՝ շողջակա:

— Յոգնենք պատմութիւնը, մեր ժամանակներէց խոսենք.— գոչեց Պատուխովը մի փոքր զրզուգած, գուցն այն պատճառով, որ իր պապը թաղաձորներէի հետ որսի շի գնացել,— ես կկամենայի գիտենալ՝ այժմ դուք ձեզ ի՞նչ եք զգում, հայ, թե՞ ոտւս:

— Ես ինձ զգում եմ ծագումով հայ Գրիգորյան-լուսավորչական,— պատասխանեց Ալթունովն անմիշապետ,— իսկ ազգով՝ ոտուս:

— Այդ ինչպե՞ս, ես չհասկացա:

— Ուզում եմ ասել, որ ես հայ-լուսավորչական եմ, ուղղափառ...

— Շատ լավ, դուք հեղափոխական եք, թե՞ նացիոնալիստ:

— Ի՞նչ, հեղափոխական,— գոչեց Ալթունովը միանգամայն վշտացած,— պրոուչիկ, ի՞նչ եմ արել ձեզ, որ ինձ վիրավորում եք:

— Ուրեմն նացիոնալիստ եք:

— Ո՛չ, պարոն պրոուչիկ, ես միապետական եմ,— գոչեց Ալթունովը, ձեռք չբռնեալ գործին կրծքին զարկելով:— Ես պատրաստ եմ առաջին պահանջով ղեկգործ կյանքս զոհել զահի և կայսեր համար:

— Այդպես էլ հարկավոր է,— խրախուսեց նրան Պատուխովը և մի մեծ կտոր խափիար զրնց բերանը:

— Ի՞մ կարծիքով, բոլոր ազգերը հավասար են,— ասաց Տարաչչենկոն:

— Ո՛չ, կապիտան, այդպես չէ,— ժխտեց Պատուխովը, նորեն զրբզրովելով,— ով մուսիայի սահմաններում է ապրում, պարտավոր է իրան ոտուս համարել, ոտուս զգալ և մտածել ինչպես իսկական ոտուս: Եթէ այդպես չլինի, հայրենիքը կարող է կործանվել:

— Այդ բոլորովին ճիշտ է,— գոչեց Ալթունովը.— բայց շկարժեք, պարոնեն՛ք, որ ես բախտ չունենալով գորբին ծառայելու, երկշտ եմ կամ անընդունակ զենք գործածելու:

Սօ՞, ոչ, նա ճանաչված է որպէս առաջնակարգ սրտորդ: Նա կարող է հարյուր քայի վրա ատրճանակից կրակել խնձորի ծառի վրա որ խընձորը կամենաք, կամ թոցնել ծառի կտուցն ու պոչը:

— Եթէ կտուցն ու պոչը թոցնես, տակը ի՞նչ կմնա,— նկատեց Պատուխովը, կես-հեղեորեն, կես-ներողամտաբար ժպտալով:

— Իհարկե, բայց, այնուամենայնիվ, որ տեղին ուզենամ այն տեղին էլ կզարկեմ:

Գալով մարդկանց, դեռ երեք ամիս չկա, որ Ալթունովը մի ինչ-որ գերմանացի բարոնի մենամարտութեան կանչեց Բաթումում: Եփարզելին՝ երկշտութեամբ մերժեց:

— Հետո դուք ի՞նչ արիք այդ անպիտանին, — հետաքրքրվեց Պաստուխովը, նայելով իր երկայն ընչացքի ծայրերին և սրելով նրանց։

— Այն, ինչ որ դուք կաննեիք. օրը ցերեկով փողոցում մի լավ ձեռնեցի մտրակով։

— Այդպես էլ հարկավոր էր, — տվեց Պաստուխովն իր հեղինակավոր հավանությունը։

— Քույլ տվեք հարցնել. ի՞նչ պատճառով էիք այդ վախկոտին մեկնամարտության կանչել, — հարցրեց Տարաշչենկոն խաղիարի պատառը բերանում։

— Մի գերասանուհու պատճառով։

— Բրավո, ձեր կենացը։

— Կապիտան, ես բրավո չեմ ասիլ, — ասաց Պաստուխովը, ունքերը կիտելով, — գերասանուհիները շարժեն մեր արյան կաթիլներն անզամ, նրանք չափազանց շատ են սիրում ծաղիկներ և կոնֆետներ։

— Բայց ես ուրիշ բաների համար էլ եմ ուզեցել մեկնամարտել, — շարունակեց Ալթունովը, ավելի ողնորվելով, — օրինակ, սրանից երկու տարի առաջ պապիցս ժառանգած ատրճառակի մի զնդակ խրեցի մեկի կուրծքը։

— Ինչո՞ւ

— Անասունը հանգզնել էր իմ մոտ յապոնացիների քաշուխույնը փառարանել և մերոնց ծաղրել։

— Ինչը պիտի ջարդեիք, — մտնաց Պաստուխովը, մի ուժգին շարժումն անելով։

— Կամաց, պորուչիկ, մի՛ տարանար զուր տեղը, — ասաց Տարաշչենկոն, որի գինու բաժակը Պաստուխովի շարժումից ընկավ ձեռքից։

— Եվ ջարդեցի, — շարունակեց Ալթունովը, — ուրիշ կերպ չէի կարող անել։ Ինչ ուզում են թող ասեն, բայց երբ իմ հայրենասիրական զգացումը վիրավորում են, խելքս կորցնում եմ։ Դուք չգիտեք ես ինչն եմ կրել ուսույնական պատերազմի օրերին։

Օօ՞, քանի՞-քանիսի հետ է վիճել ու կովել, քանի՞-քանի անգամ է մեկության մեջ մատները կատաղությունից կրծոտել։ Յուսիմայի և Մուկոզնի պարտությունները մի-մի անբուժելի վերք են բաց արել նրա պատբիտ սրտի վրա։ Օօ՞, նա չի հանգստանալ, մինչև հայրենիքի ռազմական վարկը չվերականգնվի, մինչև որ մի սոսկալի վրեժ շտանվի այդ արհամարհելի մակակներին, այդ ճիպոտ կապիկներին։

— Այդ մասին չխոսե՛ք, — խստորեն ընդհատեց Պաստուխովը, կուրծքն ուռցնելով և նայելով իր հրացանին։

— Այո, շխտենք, այլ գործենք, գործենք,— համաձայնվեց Ալթունովը:

Շուտով՝ զինու շշերը մեկը մյուսի հետևից գատարկվեցին և լուսամուտից դուրս թռան:

Խոսակցության նյութը փոխվեց: Ալթունովը պատերազմից անցավ զենի խաղաղ կյանքը Ռուսիայի: Պարզվեց, որ նա մայրաքաղաքի լրագրաներով է հետևում ներքին և արտաքին քաղաքականություններին: Նա թուեզ խոսքերով հեղափոխականներին հայհույեց, պետական գուման ծաղրեց, հարձակվեց ուսանողության վրա, որ ուսում ստանալու փոխարեն պոլիտիկով են զբաղվում, ապտակեց ազատամիտ պրոֆեսորներին: Հետո սկսեց հայհույել նախ հրեաներին, ապա լեհացիներին, այնուհետև ֆինլանդացիներին:

Եվ հանկարծ գոչեց.

— Պարոններ՛, ես ուզում եմ ձեզ հետ «բոտտերշաֆթ» խմել, ի՞նչ կասեք:

— Պատրաստ եմ,— գոչեց Տարաշչենկոն:

— Կարելի է,— սառն արտասանեց Պաստուխովը:

Այս երջանիկ բարեկամական համբույրը գրոշմովեց այն վայրկյանին, երբ գնացքը կանգ առավ սոսկալի զորդյունով: Վազոնների ընդհարումից համբուրվողները դիպան իրար, ապա բաժանվեցին, մեկ էլ դիպան, նորեն բաժանվեցին և ընկան՝ Ալթունովը մեկ, Պաստուխովը մյուս նստարանի վրա:

Տարաշչենկոն ծիծաղից թուլացավ: Չեռքերը զնելով կլորիկ փորի վրա, նա շնչաօպառ մի քանի անգամ կրկնեց.

— Ա՛հ, մեռա, ա՛հ, մեռա, տեր աստված:

Պաստուխովը մի քանի վայրկյան ապշած նայեց դիմացինի կրծքին, ապա հանկարծ կատաղեց և մի քանի շառ կարուկ հիշոցներ ուղարկեց մեքենավարի հասցեին:

— Ինձ թվում է, պարոն պորուշիկ, որ այդ լավ նշան էր,— ասաց Ալթունովը, թաշկինակով սրբելով շապիկի կուրծքը, որ թրշել էր զինով, -- ասել է, մենք կբաժանվենք իբրբուց և նորեն կհանդիպենք: Այսպես թե այնպես, թույլ տվեք, պարոններ, հայտնել իմ անկեղծ գոհունակությունը ձեզ հետ ծանոթանալուս համար: Չգայիք դուք, ով գիտե ձեր տեղերը պիտի բռնենին ինչ-որ հոտած հայեր կամ թուրքեր, որոնց, իմիջիայլուց ասած, ես արհամարհում եմ: Ինչպե՞ս, դուք արդեն պատրաստվում եք իջնելո՞ւ:

— Այո, արդեն հասել ենք մեր կայարանը, — ասաց Տարաշչենկոն, հրացանը վերցնելով:

— Փնացե՞ք բարով, խնդրեմ վատ հիշատակ շտաներ ի՞մ մտիկն:

— Օօ՛, ոչ, ընդհակառակը, շատ շնորհակալ եմք, — ասաց Տարաշչենկոն:

— Միայն մի բան ասեմ, — ավելացրեց Պաստուխովը, — Ուզելնոյի վեղոմստովոյի կառավարիչը մեզ խարել է, զինին տասնհինգ տարվա շէր, եւոյնիսկ հինգ տարվա շէր...

Սպաները դուրս եկան վագոնից, Պաստուխովը խորոտա քայլերով, Տարաշչենկոն երերվելով:

Մինչ Ալթունովը զբաղված էր ուտելիքների և ըմպելիքների մատակարարը զամբոյսդի մեջ ժողովելով, եւ գլուխս դուրս բերեցի լուսամուտով, որ կարգամ կայարանի անունը: Սպաներն անցան լուսամուտի տակով, հազորդելով միմյանց իրենց տպավորութիւնները Ալթունովից:

— Բարի մարդ է, — լսեցի Տարաշչենկոյի ձայնը:

— Խորամանկ արմայշկա է, իր թիված զինով ուզեց մեզ կաշառել, — ասաց Պաստուխովը, հրացանը ուսին ձգելով:

Եւ ցնից նոր արթնացած ձեանալով իշա ցած:

Ալթունովը երջանիկ արամազորութիւն մեջ էր: Մեղքի վրա պառկած, ոտքերը դիմացի պատիկին հենած, ծխում էր ու ինչ-որ քթի տակ մըրմըրթում, իբր թէ երգում է: Նրա մուգ գեմքը կարմրել ու կապտել էր, խոշոր աչքերը լցվել էին արյունով, պարանոցի երակները փքվել էին:

— Ա՛հ, — գոչեց նա, — դուք զարթնեցի՛ք: Վերջապէս ազատեցի այդ սոխերից, կերան, խմեցին, կորան: Ափսոս արթուն չէիք. պետք է տեսնէիք, թէ ինչ կատարվեց այտեղ: Եւ այդ խրատիլակների զլխին մի լավ խաղ խաղացի, երբեք չեն մոռանալ:

Եվ նա պատմեց իր խաղը: Բանից դուրս եկա՞մ, որ ի՞մ տեսածներն ու լսածները երազ էին: Հյուրասիրելով սպաներին, նա բրավական քանակութիւններս թույն է ամէլ ուտելիքների և ըմպելիքների մեջ: Նա ոչ միայն չի թաքցրել իր ասելութիւնը գեպի զինվորականութիւնն առհասարակ, այլև սաստիկ նախատել է նրանց, որ այդքան վայելուչ պաշտոնների ու արհեստների մեջ բարյան գաշան են իրանց կյանքի համար ասպարեզ ընտրել: Նա պարսազել է Ռուսիայի արտաքին ու ներքին քաղաքականութիւնները, աշխարհի ուսակցիան, փոքր ազգերի հալածանքը և այլն, և այլն: Նա պաշտպանել է ժողովրդի իրավունքները, պետական դամայի անձնանմխելութիւնը, մամուլի կատարյալ ազատութիւնը և հազար ու մի այդպիսի ազատամիտ բաներ:

— Գիտեք, — ավարտեց Ալթունովն իր խոսքը, ոտքի կանգնելով, — երևակայել շեք կարող, թե նրանք ինչպես ամաշեցին: Նրանք ոչինչ չկարողացան ասել: Նրանք մինչև անգամ համաձայնվեցին ինձ հետ և ցավ հայտնեցին որ, լինելով պետական ծառայութան մեջ, շեք կարող համարձակ խոսել:

Սա, իհարկե, ձևացրի, թե հավատում եմ Ալթունովի ասածներին: Չէ՞ որ ես քնած եմ եղել, ոչինչ չեմ լսել ու տեսել:

Հաջորդ կայարանում մեր կուպեն մտան երկու ինչ-որ թուրքեր՝ միմի դաշույն մեջքներին կապած:

Մեկը նրանցից շիկահեր երիտասարդ էր՝ սափրած երեսով: Հագած էր սև առլասյա արխաուզ, վրեն կարճ պիջակ, ոտքերին երկայնավիզ կոշիկներ: Գլխին դրած էր Բուխարայի մորթուց կարած փոքրիկ գրաշ:

Մյուսը ծեր էր, գեմքը խոշոր կնճիռներով ծածկված, թևեք ընչացքը ներկած էր և ծայրերը խնամքով սանրած: Նա հագած էր երկայն շուխալայն փեշեքով, ուսերի վրա շուխայից կարճ մոխրագույն վերարկու՝ պղնձյա ոսկեփայլ կոճակներով:

Սա նորեն բարձրացա իմ տեղը, որպեսզի շխանգարեմ նորեկներին միմյանց քով տեղավորվելու վարի նստարանի վրա

Ալթունովը կարողացավ հարմար վայրկյան որսալ տեղանշիս շշրնչալու:

— Ահա մի պույգ ևս ցանկալի հյուրեր, — ինչ ասել կուզե: Չէ՞, ես էլ պիտի պատկեմ քնելու, եթե միայն կարելի է քնել դրանց դարշահոտութան մեջ:

Ներս մտավ կոնզուլատորը կուպեի մոժը վառելու:

— Ինչո՞ւ այդպես ուշ, — դիտողություն արավ Ալթունովը, թևեք ուշ շէր, — կարծեմ կարող եք ձեր պարտականությունը ծամանակին կատարել:

Կոնզուլատորը, որ կանգնած էր նստարանի վրա, վառ լուցկին ձեռին, նայեց վերից վար մի տեսակ արհամարհանքով և ասաց:

— Սա շգիտելի, որ դուք այստեղ եք:

Նրա հեզանական տոնը Ալթունովի ինքնասիրությունը վիրավորեց: Ուղեկիցս ձեռքերը դնելով պանթալոնի գրպանները և զլուխը հպարտ բարձրացնելով, գոչեց.

— Կոնզուլատոր, բարեհաճեցեք մարդկանց ճանաչել և համապատասխան տոնով խոսել նրանց հետ:

— Ճանաչում եմ, — պատասխանեց կոնզուլատորը, առանց երեսը

Ալթունովին դարձնելու, — առաջին անգամը չէ, որ ձեզ նման ճամփորդ եմ տեսնում:

— Կոնզուլատոր, քաղաքավարի եղբք:

— Համենայն դեպս ձեզնից չպիտի սովորեմ քաղաքավարութուն:

Ալթունովը բորբոքվեց:

— Լսում ե՞ք, Լսում ե՞ք, — դարձավ նա թուրքերեն, — ահա այդպես են այդ գոնհիկները, միշտ կոպիտ: Ես հենց առաջին կայարանից կհեռագրեմ երկաթուղու զլխավոր կառավարչին, որ իմ ամենամտերիմ բարեկամն է ու գիտի ես ով եմ:

— Կարող եք հեռագրել, որքան կամենաք, — պատասխանեց կոնզուլատորը, նստարանից իջնելով, — այդ տեսակ սպառնալիքներ մենք ամեն օր Լսում ենք:

Եվ, մի հեզնական ժպիտ պարզնելով ուղեկցիս, դուրս գնաց:

— Վայրենի՛, — գռչեց Ալթունովը, մի ոտը հատակին դարկելով և բռունցքն օդի մեջ բարձրացնելով: — Սպասի՛ր, անասուն, երբ քեզ պաշտոնից կզրկեն, այն ժամանակ կիմանաս, թե ով է Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովը: Ես դեռ երեկ Կովկասյան կառավարչապետի օգնականի հետ «Օրիանտ» հյուրանոցում ճաշելիս խոսում էի երկրի անկարգությունների մասին: Հարկավոր է միայն շնորհակալ գնացքի համարը և այդ անպիտան կոնզուլատորի անունը հարցնել մեկից: Ես իսկույն հեռագիր կկազմեմ:

Եվ, ժոջից դուրս բերելով հուշատետրը, ինչ-որ գրեց այնտեղ, արտասանելով, — հանդուգն, լի՛րբ, անասուն...

Այսպիսով, բավականաչափ զգալ տալով նորեկներին իր ընկերական գիրքի բարձրությունը (երկաթուղու կառավարչի հետ մտերիմ բարեկամ լինելը և հենց երեկ կովկասյան կառավարչապետի օգնականի հետ «Օրիանտ» հյուրանոցում ճաշելը), նա պառկեց մեջքի վրա և սկսեց ինչ-որ կտոր երգել «Գեյշա» օպերետից:

Երբ բոլորովին հանգստացավ, դարձյալ գլուխը բարձրացրեց, նրստեց և նորեկներին հարցրեց.

— Որտե՞ղ եք բարեհաճում գնալ:

— Եվլախ, — պատասխանեց երիտասարդ թուրքը:

— Սրնի առևտրական գործերով:

— Մենք առևտրով չենք պարապում, — ասաց երիտասարդը մի տեսակ վիրավորոված եղանակով:

— Հապա՞:

— Մենք կալվածատերեր ենք:

— Կալվածատերեր,— գոչեց Ալթունովը, կարծես ուրախանալով,— ներեցեք, ձեր ազգանունը:

— Բեքիխանով Ռահիմ-բեգ:

Նվ որպեսզի իր բեգութունը ապացուցանե, երիտասարդը մորթու գզակը քաշեց աչքերի վրա, ծոծրակը բանալով, և վիզը քորելով:

— Կարո՞ղ եմ իմանալ ձեր անունն ու ազգանունը,— դարձավ Ալթունովը ծերունի թուրքին, որ մինչև այդ լուռ էր:

— Ալլահյար-բեգ Մյուլքադարով,— պատասխանեց երիտասարդը ծերունու փոխարեն:

— Երևի զնում եք ձեր կալվածքները:

— Այո:

Ալթունովը շտապեց ուրախութուն հայտնել, որ հանդիպեց իր սեգ-բայրակիցներին», վասնզի ինքն էլ կալվածատեր է: Մինևույն ժամանակ, նա գրպանից դուրս բերեց ռուկյա և ազամանդյա մենագրերով զարդարված արծաթյա տուփն ու ծխախոտ առաջարկեց:

— Ներեցեք, ձեր կալվածքը որան՞ող է գտնվում,— հետաքրքրվեց երիտասարդ Ռահիմ-բեգ Բեքիխանովը, շփոթարվելով ընդունել սիրալիք առաջարկված ծխախոտը:

— Քութայիսի նահանգում:

— Մե՞ծ է,— քորեց նա իր գլուխը:

— Այնքան էլ չէ, ում հազար հինգ հարյուր զեսյատին, կեսը վարելահող, կեսը անտառ: Իսկ ձե՞րը:

— Իմը փոքր է, հազար զեսյատին, իսկ Ալլահյար-բեգ Մյուլքադարովինը մեծ է, շատ մեծ:

— Է՛հ,— հառաչեց Ալթունովը,— մեծ թե փոքր, ներկայումս կալվածները օգուտ չեն բերում:

Մանավանդ Վրաստանում: Այդ սանահանգիստ» երկրի գյուղացիները միանգամայն երես են առել, հարկ չեն վճարում: Ալլահը գիտե ինչ կլիներ Ալթունովի դրութունը, եթե շունենար, մի շորս-հինգ տներ Քիֆլիսում և մի շորս հազար զեսյատինի շափ հող էլ Բեսարաբիայում:

— Ձեր աները մե՞ծ են,— հետաքրքրվեց Բեքիխանովը:

— Բավական:

— Քիֆլիսի ո՞ր փողոցների վրա են:

— Քուռի ձախ ակերում են, ճշմարիտն ասած, փողոցների անունները չգիտեմ:

— Դուք էլ վերջին անկարգութուններից վնաս կրեցի՞ք Վրաստա-

նում, — խոսեց զերջուպես ԱլլահՅար-բեգ Մյուզբազարովը, ուսերը զեր
քաշելով, որպեսզի զերարկուն շքնկնի:

— Ինչպե՛ս չէ, ինչպե՛ս չէ, — գոչեց Ալթունովը, — բոլոր անտառ-
ներս այրեցին կամ կարասեցին, այնպես որ այժմ ես չգիտեմ՝ կալվածք
ունեմ, թե՞ ոչ: Իսկ դուք, երևի, նույնպես վնասվել եք. — շտապեց հարց-
նել:

— Տունը քանդվի տունս քանդողների, — հառաչեց ԱլլահՅար-բեգը:

— Ովքե՞ր էին:

— Ձեր հայերը:

— Հայ-թուրքական ընդհարումների ժամանա՞հ:

— Հենց այդ անիծյալ տարին: Նրանք սրիկաների և գլուխ կտրող-
ների փոխարեն ինձ պատժեցին: Այրեցին անձրս, գոմերս, ամբարանոց-
ներս, թալանեցին գույքս... Հարյուր հազար սուրյու վնաս հասցրին ինձ...

Կարծես Ալթունովն իսկ և իսկ մի այդպիսի տոբթի էր սպասում, որ
լիովին արտահայտվի: Անմիջապես բորբոքվեց, կարմրեց, ու սկսեց կա-
տաղի խոսքերով պարտավել այդ ընդհարումները: Նա առաց, թե Կովկա-
սի բներոսական պատմության մեջ 1905 թվականըս կրոնն մի շատ ամո-
թալի էջ, նա պնդեց, թե դա մի սոսկալի վայրենություն էր, որ կատար-
վեց, մի խայտառակ եղբայրասպանություն, որի համար պիտի ամաչեն
ապագա սերունդները և այլն, և այլն, և այլն...

— Բայց, չսեցե՞ք, — շարունակեց նա, — ես ինքս թեև ծագումով
հայ եմ, սակայն ճշմարտությունը ամենից ավելի եմ սիրում, մեղավոր-
ները հայերն են, այո՞, հայերը:

— Գուք էլ եք մեղավոր, մենք էլ, — ուղղեց երիտասարդ քեցը, ձևոր
տանելով արխալուղի տակ, որ մեջքը քորն:

— Մշ, ո՞չ, դուք մեղավոր չեք, ո՞չ:

— Ինձ թվում է, որ մեղավորը Շեյթանն է, — ուղղեց ծերունի բեգը,
կամենալով փրկել հայրենակցին ազգայնական ինքնասիրությունը, որ
պատրաստ էր անզուգըր գլորվել:

— Շեյթանն ինքքստինքյան, — համռոտեց Ալթունովը, — բայց ես
էլի պնդում եմ, որ հայերն են մեղավոր, պետք է արդարասեր լինել: Ինչ
անենք, որ ես ծագումով հայ եմ, ճշմարտությունն ամենից առաջ: Ես
կարող եմ թուրքերին ավելի սիրել, քան իմ հայրենակիցներին: Այնպես
չէ՞, ԱլլահՅար-բեգ, մեկը մյուսին չի խանգարում:

— Ձի խանգարում, — պատասխանեց ծերունին ուսերը տարակու-
սանքով զեր քաշելով, — բայց ես կարծում եմ, որ ամեն մարդ պարտա-
վոր է նախ և առաջ իր միլլաթը սիրել, հետո ուրիշներին: Բացի դրանից,

ես կարծում եմ, որ քրիստոնյան մահմեդականներն չի կարող սիրել այնպես, ինչպես իր կրոնակցին:

— Ո՛չ, ո՛չ, սխալվում եք, բեգ, — գրչեց Ալթունովը, միանգամայն հափշտակվելով, — կարող է սիրել և շատ ավելի: Խոսքս, իհարկե, պատրիստների մասին չէ, խոսքս օրինավոր մարդկանց մասին է: Մեկը հենց ես, ձեր խոնարհ ծառան: Երզվում եմ պատվով, որ ես թուրքերին ավելի համակրելի, ավելի վեհանձն, ավելի ասպետ, ավելի անշահասեր ժողովուրդ եմ համարում, քան հայերին, վրացիներին և ուստներին:

— Այդ լավ եք խոսում, — գարծյալ համառեց ծերունին, — բայց երբ որ մի թուրք է մեռնում, դուք էլ երևի ձեր հայրենակիցներին պես շքատում ամենավա, այլ աստեղեց:

— Բե՛գ, աղաչում եմ, մի՛ վիրավորեք իմ զգացումները, — գրչեց Ալթունովը, հանկարծակի միանգամայն հրաժարվելով ինչպես դուրս գալու, — մի՛ համարեք ինձ մեկն այն ախմարներից, որանք իրենց ըթից հետո բան չեն տեսնում: Չեզ հետ մարդ է խոսում և ոչ անասուն:

— Գիտեմ, որ մարդ եք, իսկական մարդ, այդ երևում է ձեր շիր ու շնորհքից: Բայց ասացեք խնդրեմ, մի՞թե դուք մեզ կեղտոտ ու հոտած ժողովուրդ չեք համարում:

— Ե՛ս, ձե՛զ, քաղ լիցի: Ես շատ լավ գիտեմ, որ մահմեդականներն առհասարակ անհամեմատ ավելի մաքրասեր են, քան բոլոր քրիստոնյա ազգերը: Ասացե՛ք, խնդրեմ, ո՛ր ազգի կրոնն է պատվիրում ամեն անգամ, գիտեք, այն բանից հետո, բազանիք գնալ և լվացվել: Ոչ մի ազգի կրոնը, ոչ մի ազգի: Իսկ սրբազան դուրանը հրամայում է: Բացի դրանից, դուք առավուտ-երևիդ նամազ անելիս ձեռքներդ ու ոտքներդ լվանում եք, իսկ մենք քրիստոնյաներս, հազար ու մի կեղտոտ բաների գիպչելով ձեռքներս ազգականում ենք, հետո մտնում ենք եկեղեցի ու երեսներս խաշակնքում, երբեմն էլ նշխարք վերցնում, ուտում ենք:

— Գուք թուրք բարեկամներ ունի՞ք, — ընդհատեց Ալլահյար-բեգը Ալթունովի բարեկամական զգացումներին զեղումը, կանխապես կոկորդը մաքրելով և թրելով հատակի վրա:

Իհարկե, ունե՛ս, այդ ի՛նչ հարց է: Կովկասի բոլոր խաներն ու նշանավոր բեգերը Ալթունովի մտերիմ բարեկամներն են: Գեո երեկ նա Քիֆլիսի սլոնդոն հյուրանոցում շամպանիայով և երաժշտությամբ ճաշում էր իշխաններ Ուլմիսի և Աղալարովի հետ: Նա իր ժամանակի մեծ մասը թուրք արիստոկրատների հետ է անցկացնում:

— Գիտեք, — ավելացրեց նա, ձայնը ցածրացնելով, — ես հայերի ու ուստների հետ չեմ սիրում նստել, վերկենալ:

— Թնչո՞ւ,— հարցրեց Ռահիմ-բեգը, նույնպես թրելով հատակի վրա
և ստով սրբելով:

— Հենց այնպես, ինքս էլ չգիտեմ, երևի իմ պապերի երականերում
թուրքի արյուն է եղել:

— Ծշմարիտ, ձեր ազգանունն էլ կարծես թուրքի է, Ալթունով,—
եկատե՞ք Ալլահյար-բեգը:

— Կարծեմ, իսկապես թուրք էլ եղել է իմ պապի հայրը:

— Գուք վրացիների հետ լա՞վ եք,— հետաքրքրվեց Ռահիմ-բեգը:

— Ի՞նչ, ո՞ւմ հետ,— հարցրեց Ալթունովը, իբր թե շհասկանալով
դիմացիների հարցը:

— Վրացիների...

Ալթունովը բարձրաձայն հեզնորեն ծիծաղեց:

— Արհամարհո՞ւմ եք նրանց:

— Իհարկե:

— Թնչո՞ւ:

— Թողնենք:

— Ո՞չ, ո՞չ, հետաքրքրական է,— համանեց երիտասարդ բեգը,—
որովհետև ես էլ մի քանի վրացի ծանոթներ ունեմ:

— Գիտեք, ես վրաց ազգի մասին խոսք չունեմ: Շատ համակրելի,
ազնիվ, մաքուր ազգ է, հյուրասեր, աշխատասեր:

— Ուրեմն, ո՞ւմն եք արհամարհում:

— Ազնվականներին:

— Թնչո՞ւ:

— Գուող են, անբարտավան և ծուլ: Բացի գրանից, շատ մեծ կար-
ծիք ունեն իրենց գեղեցկության մասին: Երեակայեցեք, ի՞նչ հանդգնու-
թյուն, նրանք իրենց թուրքերից էլ ավելի գեղեցիկ են համարում:

— Շարունակեցեք, էլ ո՞ւմ եք արհամարհում:

— Ինտելիգենցիային: Վրաց ինտելիգենցիային, օօ, անտանելի է,
չովիներատ, մեծախոս, կովարար:

— Իսկ նրանց օֆիցերները, լինովնիկները:

— Նրանք էլ իսկի մի քանի նման չեն, օֆիցերները՝ սկանդալիտ,
լինովնիկները՝ արբեցող:

— Ուսանողները:

— Չեմ ճանաչում, բայց պետք է, որ նրանք էլ մի քանի պիտանի
լինեն:

— Արհեստավորները:

— Ծանաչում եմ, չգիտեն իրենց արհեստը, խարերաներ են:

— Կանա՞յք: Գեղեցի՞կ են, չէ՞:

— Հաա՛, դրա մասին խոսք չունեմ: Շատ շատերի հետ եմ բարեկամ: Բայց այն էլ կասեմ, որ եթե վաղը, մյուս օրը թուրք կանայք իրենց շագրան ղեն գցեն, վրացուհիների աստղը կխավարե...

— Գուք գյուղացիների մասին ոչինչ չասացիք, չէ՞ որ կալվածատերեր, հետաքրքրականը այդ է ձեզ համար,— հարցրեց Ալլահյար-բեգը:

— Ես գիտեմամբ չասացի,— զոչեց Ալթունովը, նորեն զրգովելով,— որովհետև արյունս պղտորվում է, երբ հիշում եմ վրացի գյուղացիներին: Այդ տեսակ ըմբոստ տարբ աշխարհի ոչ մի կողմում չեք գտնի: Նրանք չե՛ն, որ անտառները կարատեցին ու այրեցին: Առում եմ ամբողջ հոգովս:

— Ուրեմն, ոչ սբի չեք սիրում վրացիների մեջ,— նկատեց Ռահիմ-բեգը:

— Ասացի, որ վրաց ազգը սիրում եմ:

— Բայց...— ուզում էի ես միջամտել, սակայն բարձրը համարեցի լուել, թողնելով, որ հայրենակիցս իր սայլը բշի մինչև վերջը:

Բարենբախտաբար զնացքը հասավ Եվլախ կայարան, ապա թե ոչ համոզված էի, որ Ալթունովը շատ պիտի առաջանար և, պարտավելով ոչ ու ձախ բուրբին, ղեպի թուրքերն ունեցած իր սիրո ու պաշտամունքի շտեմարանն սպառեր մինչև վերջը:

Բեզերն իրենց նոր բարեկամից բաժանվեցին շատ սիրալիր:

Ռահիմ-բեգը մինչև անգամ հրավիրեց նրան իր կալվածքը հյուր և խոստացավ նրան մի սիրուն նժույգ նվիրել:

— Միայն ոչ այժմ, աշնանը մեզ մոտ ճանապարհները անանցանելի են, եկեք զարնանը կամ ավելի լավ է ամառվա վերջերին,— զգուշացրեց Ալլահյար-բեգը, ավելի քան կես տարով հետաձգելով Ռահիմ-բեգի հյուր-ընկալությունը:

— Շատ շնորհակալ եմ,— ասաց Ալթունովը, բոտ երևույթին, լավ ըմբռնելով այդ տեսակ հրավերների իսկական արժեքը:— Իսկ եթե դուք էլ բարենձանեք այցելել իմ համեստ կալվածքը, անտառներս կարգի բերելուց և աներս վերաշինելուց հետո, երջանիկ կլինեմ ձեզ հետ որսի զնալու: Իմ անտառներում մեծ քանակությամբ փասջաններ և թուրաշներ կան:

Թուրքերը զուրս եկան:

Գարձյալ լուսամուտից նայեցի, այս անգամ ուղղակի հետաքրքրվելով, թե ինչ պիտի խոսեն իմ հայրենակցի մասին:

— Ն՞նչ կասես, Ալլահյար-բեգ, — լսեցի երիտասարդ Բեքրիսանովի հարցը:

— Քամիդ մարդու նման չէ, — պատասխանեց Ալլահյար-բեգ Մյուլ-թաղարովը, — ես նրա ոչ մի խոսքին չհավատացիր:

— Ես էլ:

Անմիշտպես ցած իշա իմ տեղից, որպեսզի Ալթունովն իմանա, որ բնած չի և ամեն բան լսում էի ու տեսնում:

Բայց նա բնավ չզոհոթվեց:

— Տեսա՞ք, — զարձակ նա ինձ, տակավին ոգևորված, — տեսա՞ք ինչպես ոչնչացրի այդ հոտածներին. ֆիզոն, օղեկոլոն էլ չկա մոտս, որ օղջ մի բիշ մարբեմ:

Այո, նա ուղղակի նրանց ավազակներ անվանեց: Նա ասաց, որ թուրք տարրը մեր երկրի թաղաքականության համար մի մեծ խոչընդոտ է, որ նա գոհնիկ, ֆանատիկ, հեռադեմ, ոչ մաքրասեր և այլն, և այլն...

— Բայց ես ձեր ասածները չստեղծեցի, — համարձակվեցի նկատել, հազիվ կարողանալով ծիծաղս զսպել:

Ալթունովը, զարմացած ձևանալով, աչքերը լայն բաց արավ և գոչեց.

— Չլսեցի՞ք, անկարելի է, ինչպե՞ս չստեղծեք:

— Այո՞, չստեղծեք:

— Ուրեմն, բնած եք եղել: Շատ ցավում եմ: Պետք է տեսնեիք նրանց գեմքերի ազուշ արտահայտությունը, երբ բոլորն ասացին. Գիտե՞ք, երիտասարդ բեգը համաձայնվեց ինձ հետ:

— Իսկ ծերունի՞ն, — հարցրի ես, թույլ տալով ուղեկցիս ասել՝ ինչ կամենում է:

— Մերունին կատաղեց: Նա ձեռք սեղմեց իր դաշույնի դաստակի վրա և գոռաց. «Հայ, լո՛ւր՛ս»:

— Ահա ի՞նչ, ուրեմն ընդհարվե՞լ եք:

— Ո՛ր, ծերունին իսկույն զսպեց իրեն, երբ, հանգիստ ձևով դուրս բերեցի նազանս և դրեցի ջոխս:

Նա ետ արավ պիշաղի կուրծքը և, ցույց տալով ինչ-որ ունիվերի կոթ, շարունակեց.

— Օ՛հ, թող միայն փորձեք, ցույց կտայի նրան, թե ինչ ասել է Ալթունով, երբ նրան կատաղեցնում են:

Դրսից լավոզ աղմուկն ընդհատեց ուղեկցիս հոխորտանքը, որ երեք, երկար պիտի շարունակվեր: Ներս մտավ այն կոնդուկտորը, որի հետ Ալթունովը ընդհարվել էր և որին շուտով պիտի արձակեին պաշտոնից: Նրա ետևից եկավ մի նոր համախորդ, որ ամբողջ կոկորդով գոռում էր.

— Այդ ալլանդակութիւնն է, խայտառակութիւնն: Ոչ մի օրինավոր ճամփորդ չի կարող տանել այդպիսի բաներ:

— Հանգստացե՛ք, իշխա՛ն, դուք առանց տեղի շք մնալ, — համոզում էր կոնդուկտորը բորբոքված ճամփորդին:

— Չէ՛, ասացե՛ք խնդրեմ, այդ ի՛նչ կարգ ու կանոնն է, աս՞, ի՛նչ կարգ ու կանոն, — շարունակեց իշխան կոչվածը, ականջ չդնելով կոնդուկտորին և ձեռքերն ուժգին թափով շարժելով օդի մեջ, — փող ենք տալիս, տոմսակ գնում, և հանկարծ տեղ չկա: Աս՞, այդ ինչ կարգ ու կանոնն է:

— Բայց դուք ոտքի վրա շք մնալ, իշխան, հավատացե՛ք, ո՛չ, շք մնալ, զուր էք քարկանում: Ահա այս կուպոնում միայն երկու հոգի կա, ուրեմն, երկու ազատ տեղեր կան, կարող էք բռնել:

Իշխան կոչեցյալը մի վիթխարի տղամարդ էր ահադին քթով: Հագած էր շերքեղի կապա լայն փեշերով ու լայն թևերով: Ուսերի վրա ունեւր շուխայից կարճ տառատակ ոսկեթել ժույղերով: Գլխին դրած էր անասելի մեծութիւնով մի գդակ, որ նրան լեռնային ավազակի տեսք էր տալիս:

— Անկարգութիւն՛ն, ալլանդակութիւն՛ն, ուրիշ ոչինչ, — շէր հանգրստանում իշխանը:

Մեջ մտավ Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովը, որ շէր դադարում ջախջախիչ հայացքներ քնել հակառակորդ կոնդուկտորի վրա:

— Ձերդ պաշտառափայլութիւնը միանգամայն իրավացի է դայրանում, — ասաց նա, — մի ժամ առաջ այդ միևնույն սուրյակեղ հանդգնեց ինձ էլ կոպիտ ու անվայել պատասխաններ տալ: Ես այդ մասին արդեն ցրել եմ երկաթուղու կառավարչին, որ, իմիջիպալոց ասած, իմ մտերիմ բարեկամն է և որի հետ դեռ երեկ ճաշում էի «Անտոննա» ճաշարանում, մի քանի ուրիշ ժեներալների քնկերակցութիւնով:

— Աս՞, դուք ո՞վ եք, թույլ տվեք հարցնել, — դարձավ նրան իշխանը:

— Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունով: Կարող եմ ձեզ հավաստացնել, որ կառավարիչը շատ խստապահանջ է փր ստորագրայինների վերաբերմամբ, միևնույն ժամանակ, սիրալիր է իր բարեկամների հետ: Հետևաբար, կասկած չունեմ, որ նա, ստանալով իմ նամակը իսկույնենեթ գոհացում կտա ինձ, պաշտոնից ազատելով այդ կիսավայրենուն:

Ապա, դառնալով կոնդուկտորին, սպասեց.

— Սպասեցե՛ք, սպասեցե՛ք, շուտով կիմանաք, թե ով եմ ես:

Այս անգամ նրա սպասնալիքը ազդեց կոնդուկտորի վրա: Խնդն մարդը ոչինչ չասաց: Միայն, դառնալով իշխանին, մեղավոր տեսով հարցրեց.

— Ձերդ պաշտառափայլութիւնն, գո՞հ էք ձեր տեղով:

— Գոհ եմ, գոհ եմ, զնացեք: Իրեզնեներս տեղավորեցի՞ք:

— Ահա աշտեղ եմ, մեկ, երկու, երեք:

— Հավ: Բայց ո՞ւր կորա՞վ բեռնակիրը, ես նրա վարձը շեմ տվել:

— Ձերդ պայծառափայլություն, երբ դուք սկսեցիք գոռալ, նա վախեցավ, իրեզնեները թողեց ու փախավ: Ես եմ ներս բերել:

— Փախավ, հա՛-հա՛-հա՛, փախավ,— քահ-քահ ծիծաղեց իշխանը բարձրաձայն, բաց անկողնի տերտերի գրպանի շափ բերանը և ցույց տալով սեացած ատամները:— Վախեցավ, որ ծեծեմ, հը՞:

— Այո:

— Ես կծեմեի, դժերթիմանի, կծեմեի: Քեզ էլ կծեմեի, եթե տեղ շտայիր: Դե՛հ, վերջո՞ք այս և տվեք բեռնակիրին:

Սակայն, քսան կոպեկ ստանալով, կոնզուկատորը առատանվեց գուրս գալ կուպեից:

— Ձերդ պայծառափայլություն,— ասաց մի հաշտարար հայացք ձգելով Ալթունովի վրա:

— Հը՛, էլի ի՞նչ ես ուզում, կացո...

— Խնդրեմ միջնորդեք պարոն ճամփորդի մոտ, որ իմ մասին գանգատ չգրե կառավարչին կամ վարչությանը: Ես գիտեմ դեռ չի գրել, բայց կարող է գրել: Ձերդ պայծառափայլություն, առանց այդ էլ ծառայողներիս դրությունը նախանձելի չէ: Ընտանիքի տեր եմ, եթե հանկարծ զբրկվեմ պաշտոնից, ո՞ւր պիտի գնամ: Թող չգանգատվի:

Ալթունովի դեմքը փայլեց ներքին հաճույքից:

— Կացո՛, մի գրեք էլի, ի՞նչ է,— ասաց իշխանը, քիթը կնճռտելով և ձեռքն օդի մեջ շարժելով:

— Եթե ձերդ պայծառափայլությունը խնդրում է, կարող եմ ներել...

— Խնդրում եմ, կացո՛, խնդրում եմ, վա՛...

— Թողե՞ք ինձնից ներողություն խնդրե՛...

— Է՛հ,— դարձավ իշխանը կոնզուկատորին, ձեռք զարկելով նրա ուսին,— ներողություն խնդրիր...

— Խնդրում եմ:

— Դե՛հ, վերջացավ, դե՛ գնա...

— Ենորհակալություն հայտնեցե՞ք իշխանին, զնացե՞ք և աշուհետեղավ ճանաչեցե՞ք ճամփորդներին,— ներեց Ալթունովն իսկ և իսկ հրամանատար ժենեռայի տոնով:

— Ենորհակալ եմ,— արտասանեց կոնզուկատորը և գուրս գնաց:

Իշխանը վերջո՞ք ուսի տառատուկը, քաշ արավ պատին, նստեց և իր ահագին ոտները դրեց իմ նստարանի վրա:

Ինձ թվաց, որ նոր պայծառափայլությունը մի տեսակ արհամարհանքով է վերաբերվում դեպի հասարակ մահկանացուները, ուստի, նրա հպարտությունը շրջակա համար երես դարձրի լուսամտաբի կողմ և սկսեցի դիտել շրջակա ամայի դաշտերը և լեռի լեռները: Բայց շուտով պարզվեց, որ նա վերին աստիճանի պարզ մարդ է և բնավ չի պարծենում իր իշխանական տիտղոսով:

Հայտնվեց նաև, որ նրա ազգանունը Մերկվելիձն է, որ նույնպես կալվածատեր է և որ նրա կալվածքը նույնպես Քուլթայիսի նահանգումն է:

Ես կարծեցի, որ Ալթունովը, հանգամանքից օգտվելով, անմիջապես կսկսի խոսել իր ութ հազար դեպատին վարելահողի ու անտառի մասին, մանավանդ որ իշխան Մերկվելիձնի հարեանն է: Ամենևին. նա այդ մասին բառ անգամ չարտասանեց, չնայելով, որ սգուղացիներն այրել էին նրա անտառները:

Սակայն այդ բնավ նրան լիանգարեց խոսակցության ուրիշ նյութեր գտնելու և գրավելու իշխանի բարեկամությունը: Սկսեց նա հայտնել իր անսահման սերն ու հարգանքը համայն վրաց ազգին՝ առանց որևէ դասակարգի բացառության: Ամենից շատ նա գովարանեց ազնվականությանը, համարելով նրան «ասպետական» դասակարգ: Շատ անփույթ ձևով հիշեց մի շարք հայտնի իշխանական անուններ, որոնց հետ վաղուց, շատ վաղուց սգու-ով է խոսում և որոնք ուրիշ կերպ չեն անվանում նրան, եթե ոչ «մեր թանկագին Արշակը»: Նկարագրեց մի շարք քեֆեր, դուրսկով ու զուռնայով, «Եղեմ» և «Ֆանտազիա» աչգիներում:

Պարզվեց ինձ համար, որ իշխան Մերկվելիձնն քացի պարզ մարդ լինելուց, զերծ է ազգայնական տենդենցներից և բոլոր ազգերին ու ազգություններին վերաբերվում է հավասար անտարբերությամբ:

Սակայն անհանգիստ Ալթունովն այնուամենայնիվ շլամեցավ դադարել շոշուի իշխանի ազգայնական ինքնասիրություներն ու ասաց.

— Բայց, ձերդ պայծառափայլություն, ե՛ս դարձյալ կասեմ, որ հայերը մեղավոր են վրացիների առջև:

— Ինչո՞ւ, կացո՞,— հետաքրքրվեց իշխանը, վերցնելով ահագին գդակը, և շարտելով մի կողմ ախպես, որ կարծես այլևս հարկավոր չէր իրեն:

— Խոսքս մեր կապիտալիստների մասին է: Նրանք կլանում են Վրաստանը, օգտվելով ազնվականների նեղ վիճակից և մեկը մյուսի ետևից գնելով նրանց առհմական կալվածները:

— Այդ ճիշտ չէ, ճիշտ չէ,— գոչեց իշխանը, հանկարծ տարանալով,—

մեղազորը ոչ հայերն են, ոչ օտարները: Կացո, հանգամանքներն են մեղազոր, մեկ էլ ինքներս, վրացի ազնվականներս:

— Այդ ինչպե՞ս, — հարցրի ես:

— Այնպես, մենք ծախում ենք, կապիտալիստները գնում են: Մը շծախենք, ո՞վ կարող է գոռով գնել:

— Բայց ինչո՞ւ են գնում, — ասաց Ալթունովը, — հայերը չպիտի գնեն:

— Կենդրում, աղաչում ենք գնել, վա՛ս, — ավելի տաքացալ իշխանը, — օրինակ, մեկը ես: Տասնհինգ տարի է բանկին տոկոսներ եմ վճարում, քանզվեցի, վա՛: Պարտքերի մեշ, ա՛յ, մինչև կոկորդս եմ խրվել: Վճեցի, վերջապես, կալվածքս ծախել: Սատանան տանի, գոնե մի երկու տարի կուշտ կապրեմ ու այդ անպիտան գյուղացիներից կազատվեմ: Առաջարկեցի բանկին վերցնել իր իսկական գնով՝ մերժեց: Առաջարկում եմ գյուղացիներին պակաս գնով՝ մերժում են: Փող չունենք, ասում են, վա՛, ես մեղազոր եմ, որ նրանք փող չունեն: Ինձ էլ հենց փող է հարկազոր ապրելու համար, ազգասիրությունը ինչի՞ս է պետք: Այժմ ինձ հարցրեք, որտեղի՞ց եմ գալիս և ո՞ւր եմ գնում:

— Երևի Բաքու եք գնում, — ասացի ես:

— Հաս՛, հա՛, իսկ և իսկ Բաքու: Ինչո՞ւ եմ գնում, կացո՞, կարոտե՞լ եմ նրա մազութի հոտին: Գնում եմ կալվածքս մեկին առաջարկելու:

— Ո՞վ է այդ մեկը, — հարցրեց Ալթունովը:

— Նովթա-արդյունաբեր Մարալյանցը, նա փող շատ ունե: Անցյալ տարի նա Եվլախի մոտ գնեց մի մեծ կալվածք: Լսեցի, որ այժմ այնտեղ է: Երևի Քուիթախից եկա նրան տեսնելու, չկար: Ասացին՝ գնացել է Բաքու: Հիմա վազում եմ այնտեղ: Գե՛հ, ուրեմն, էլ ի՞նչ մեղք ունեն հայերը կամ ուրիշները: Եթե կամենաք, մենք զեռ շնորհակալ ենք նրանցից, որ չեն թողնում բանկերին մեր կալվածքներն աճուրդով կես գնով վաճառելու:

Ալթունովը լուռ էր:

Բայց ինձ համար միանգամայն անհասկանալի էր այն, որ մի ակնարկ անգամ չարա՞վ իր Քուիթախյան կալվածքի մասին: Այս բանն ինձ այնքան հետաքրքրեց, որ շարտադրացա ինձ զսպել և հարցրի.

— Ասա՛ խնդրեմ, պարոն Ալթունով, ձեք կալվածքը, որ եույնպես Քուիթախի նահանգումն է գտնվում, տո՛ւմակա՞ն է, թե՞ վրացիներից գնված:

Նա թեթև ցնցվեց և նայեց ինձ մի տեսակ կես-կատաղի ու կես-աղերսական հայացքով:

— Ի՞նչ,— գոչեց իշխան Մերկվելիձեն, ձեռք բարեկամարար գնելով Ալթունովի ուտի վրա,— դուք էլ ե՞ք կալվածատեր:

— Այո՛,— պատասխանեցի ես հայրենակցիս փոխարեն,— պարոն Ալթունովը Քուսիսի նահանգում ունի ութ հազար զեսայտին մի կալվածք, որի կեսը վարելահող է, մյուս կեսը անտառ: Թեև անտառները գյուղացիների ձեռքերով այրված են ու կտրատված, բայց այնտեղ մեծ քանակությամբ կարագներ ու փասյաններ կան:

— Ութ հազար զեսայտի՞ն,— գոչեց իշխան Մերկվելիձեն ապշած.— կացո՛ւ, այդ տեսակ մեծ կալվածք Քուսիսի նահանգում ոչ որ չունի: Բայց չէ, կարելի է մի քանի կալվածքներ գնել եք ու միացրիչ:

— Այո՛, ոչինչ, գատարկ բան է,— արտասանեց Ալթունովը անորոշ և զարծյալ նայեց երեսու:

— Սակայն սպասեցեք,— ուշքը ժողովեց իշխանը,— ես Քուսիսի, նահանգի բոլոր կալվածատերերին անձամբ միառմի հանաչում եմ: Որքան հիշում եմ այնտեղ Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունով անունով կալվածատեր չկա, այն էլ ութ հազար զեսայտին ունեցող:

Այս անգամ ես նայեցի Ալթունովի երեսին, խոստովանում եմ, ոչ առանց նենգության:

Հանկարծ նա զուգը բարձրացրեց և ականջ դրեց զեպի զուրս:

— Ա՛հ,— գոչեց, արագությամբ ոտքի էլինելով,— այդ ի՞նչ աղմուկ է: Կարծեմ կանայք օգնություն են կանչում:

Ես մի ուստումով զուրս վազեցի կուպեից:

— Օգնություն, գալիս եմ, գալի՛ս եմ,— գոչեց իշխանը ահեղ ձայնով և ձեռք տարավ դաշույնին:

Գուրս եկանք նորանցք:

Ոչինչ չկար: Այնտեղ երկու ղեռահաս օրիորդներ և մի պատանի բարձրաձայն ծիծաղում էին: Պարզվեց, որ նրանց ծիծաղի առարկան մի թուրք կին է, որ անցնում էր դաշտով ձի նստած, երկու երեխա զրկում պահած և երրորդին ձիու զավակին կապած:

— Ա՛հ,— ասաց Ալթունովը, ինքն էլ ծիծաղելով,— այնպիսի աղմուկ էր, որ ես կարծեցի ավազակներ են հարձակվել և խեղդում են... կանանց... հասկանե՞ւմ եք, կանանց...

— Կացո՛ւ, այստեղ ավազակներ ի՞նչ գործ ունեն,— գոչեց իշխան Մերկվելիձեն.— ինձ էլ դուք անհանգստացրիր:

— Գիտե՛ք, ձերդ պայծառափայլություն,— արգարացավ հայրենակիցս,— այս ճանապարհի վրա ամեն բան սպասելի է: Վերջերս ավազա-

կույթունն այնքան է զարգացել, որ սրիկաները երկաթուղու գնացքներն են կանգնեցնում և ճամփորդներին կողոպտում:

— Եիշտ է, — համաձայնվեց իսկույն իշխանը, շուռակելով Ալթունովի խորամանկույթունը, որ ինձ էլ խաբեց:

Վերադարձանք կուպե, և այլևս խոսք չեղավ Ալթունովի ութ հազար գեւայատին կալվածքի մասին:

Այս անգամ Ալթունովը բարձրացավ կուպեի վերին մասը, իր տեղը սիրալիք զիջելով իշխանին: Շատ շանցած լավեց նրա անդորր խոմփոցը: Նա քնեց, շնայելով, որ քունը համարում էր սկես մահ...:

Իշխանը պտուկեց, փաթաթվեց տառատուկի մեջ և նույնպես խորժփացքեց, միայն ոչ Ալթունովի պես հանդարտ, այլ անասելի աղմուկով:

Ջարթնեցին ուղեկիցներս առավոտյան այն ժամանակ, երբ գնացքն արդեն Բաքու էր հասել: Իշխանը մեզ ողջերթ մազթեց և դուրս եկավ վագոնից:

— Մնա՞ք բարով, իշխան, մնա՞ք բարով, — գոչեց Ալթունովը նրա ետեփց, — հույսով եմ, որ մեր բարեկամույթունը հաստատ կլինի: Մհ, — դարձավ նա ինձ անմիջապես, — վերջապես ազատվեցինք այդ տխմարի ընկերույթունից: Այ ստախոտ: Ասում է կալվածք ունիմ Քուլթայիսի նահանգում: Ըս Մերկվեի՞նձն անունով կալվածատեր շեմ ճանաչում: Արժե՞ք վիճարանել այդ ստախոսի հետ:

Բայց ինձ համար արդեն պարզ էր, թե որն է նրանցից ստախոսը:

Երբ գնացքը նորեն շարժվեց, մեր կուպեում երևացին երկու հրեական միմյանցից խիստ տարբեր տիպեր՝ մեկը հին, մյուսը նոր: Մեկը նիհար էր, կուրծքը ներս ընկած, արծվաբիթ, խիստ թանձր և խիստ սև մազերով: Նրա մորուրը սկսվում էր ուղիղ աչքերի տակից և վերջանում էր շգիտեմ ուր: Մյուսը գեթ էր, առողջ կրծքով, կարմիր երեսով, շեկ մազերով, սպիտակ, ինչպես պինդ խաշած ձու:

Ալթունովը մի արհամարհական հայացք ձգեց ներկաների վրա, իհարկե, զազտեի և ասաց ինձ հայերեն.

— Հիմա էլ Իսրայելի զավակների ձեռքն ընկանք: Թյո՛ւ, դրանց հետ չեմ խոսելու: Եվ իբրով, մոտ կես ժամ նա իրան պահեց ինչպես անմատչելի դալալամա, հաղիվ ինձ ևս մի քանի հատուկտոր խոսքեր ուղղելով: Միայն շոտոացավ այդ կարճ միջոցում շորս անգամ զրպանից դուրս բերել սակյա և աղամանդյա մենագրերով զարդարված արծաթե ծխախոտատուփը այնպես, որ հրեաները տեսնեն:

Հայանի է, որ հրեաները ճամփորդության ժամանակ տանել շեն

կարող լուսկյաց ուղեկիցներին և ընդունակ են անգլիացիներին անգամ շատախոս դարձնելու:

— Ինչպես երևում է, Քիֆլիսիցն եք գալիս, — զիմեց ինձ շիկահեր հրեան:

Եվ, բավարար պատասխան ստանալով, նա դարձավ Ալթունովին:

— Գուք նույնպե՞ս:

Հայրենակիցս իսկույնենք կակոզեց և խզեց իր լուսթյունը: Եվ սկսովեց: Մի ժամ շանցած նա արզեն բարեկամացել էր երկու տարբեր տիպերի հետ:

Մասնավորից սկսելով, Ալթունովն անցավ հասարակական խնդիրներին: Քողնելով հասարակականը, վազեց դեպի քաղաքականը, այնտեղից դեպի՝ կրոնականը: Որոնեց, գտավ և որոշեց նախաքրիստոնեական երբայնցիների կատարած հակայական դերը պատմության մեջ, հատկացնելով այդ դերին ամենափայլուն էջեր: Աստվածաշունչը համարելով գիրք գրոց, Քալմուզը զրեց ավետարանի կողքին ու երկուսին էլ հավասար երկրպագեց: Չիմենին նրանք, կռապաշտությունը պիտի թաղավորեր մինչև այժմ ամենուրեք և նրա հետ միասին բարբարոսությունը:

Բաց թողնելով պատմության օձիքը, Ալթունովն անցավ դեպի ներկան և մի քանի թեթև վերապահումներով դարձյալ հրեաներին նստեցրեց ազգերի գլխին: Ինչ ուզում են թող ասեն օրս կ ու ի ր ա ն տ ն ե թ ը, ոչ զիտություն, ոչ ճարտարվեստ, ոչ արդյունաբերություն, ոչ առևտուր, ոչ արվեստներ, ոչ գրականություն և ոչ նույնիսկ բարոյականություն չեն կարող գոյություն ունենալ առանց հրեաների: Նրանք են ամենախելոք, ամենաաշխատասեր, ամենատաղանդավոր, ամենա... և այլն, և այլն, և այլն ազգը: Դա մի սովորական ազգ չէ, այլ մարմնացած հանճարը մարդկության, այսպես ասած, նրա մտավոր կվիես էսենցիան: Սուա է, թե հրեաները հարստահարիչներ են, վաշխառուներ և այլն: Դա թույլամորթների նախանձի արդյունք է... Սուա է, թե նրանք մաքրասեր չեն և ինչ-որ հատկանիշ հոտ ունին. նրանք եվրոպական որ ազգի հետ ասես կարող են մըրցել գործածած սապոնի քանակով:

Վերջապես սուա է, թե նրանք փողասեր են...

— Ներողություն, — ընդհատեց հայրենակցիս ռզկորությունը շիկահեր հրեան, — այդ մեկը սուա չէ: Մենք փող սիրում ենք:

— Այո՞, կարելի է, բայց հայերը ձեզանից ավելի փողասեր են:

— Գուցե, ես հայերին լավ չեմ ճանաչում:

— Իսկ ես շատ լավ եմ ճանաչում:

Եվ այսպէս մի ամբողջ օր ու երեկո Արկաղիյ Մարկովիչ Ալթունովը շոյեց, շոգոքորթեց իր ուղեկիցներին:

Մի անգամ երբ նա իջել էր ինչ-որ կայարանում թէյ խմելու, մտրուքովոր ու սևահեր հրեան ինձ հարցրեց.

— Ասանցեք խնդրեմ, դուք հա՞յ եք:

— Այո:

— Իսկ այդ մա՞րդը:

— Եուրեպէս հայ է:

— Դուք համաձա՞յն եք նրա բոլոր գովասանքներին հրեաների վերաբերյալ:

— Ոչ չխովին:

— Ես եուրեպէս համաձայն չեմ շատ բաների հետ, — ասաց հրեան ժպտալով:

Հասանք վերջապէս Ռուսով:

Ալթունովը հրեաների հետ իչով գնացրից:

Որք նա ինձ ողջերթ մազթելով, ձեռքս սեղմում էր, ես մի բույն պահեցի նրան և հարցրի.

— Դուք բոլոր ազգերին գովեցիք, բոլորին էլ պարսավեցիք, ասացեք խնդրեմ, դուք ինքներդ ի՞նչ եք:

— Կոստպոլի՛տ, — պատասխանեց Ալթունովը հանգիստ ու հեռացավ:

ԱԼԻՆԱ.

I

Այս անգամ իմ կովկասյան վաղեմի բարեկամ բժիշկ Տիգրան Ախուրյանը սովորականից ավելի էր տրամադրված զրույց անելու:

Սրճարանը, ուր մենք նստած էինք, լի էր հանախորդներով, բայց մենք ունեինք մի անկյուն, որ հեռու էր ազմուկներից ու իրարանցումից: Բացի այդ, երկուսս էլ վաղուց արգեն ընտելացել էինք Փարիզի փոթորկալի կյանքին և այլևս անուշազիր էինք ղեպի այն բոլոր ունայնությունները, որ այնքան շփոթեցնում ու ներվայնացնում են յուրաքանչյուր նորեկի, մանավանդ, երբ այդ նորեկը եզրուպացի չէ: Գիտեինք առանձնապես լատինական արժարձանի ներկված ու շալարված հարկների շինծու ժպիտների, հանգուզն քրքիչների և թափանցիկ ակնարկների իսկական արժեքը: Եվ սիրում էինք նրանց:

— Ազնբսանդր, — ասաց բժիշկը, գարեջրի դատարկ բաժակը հրելով մի կողմ, — ես այսօր տրամադիր եմ զուխս մի փոքր տաքացնելու: Կրկերանա՞ս ինձ:

— Համույցով, — պտտասխանեցի ես, որ նույնպես զգում էի պահանջ մշուշապատ տրամադրությունս մի քիչ զվարթացնելու:

Նա հրամայեց անցնող սպասավորին բերել մեզ համար արսենտ:

— Ահա, խնդրե՛մ, դու ինչպե՛ս ես բմբռնում սեր ասված բանը, — հարցրեց նա հանկարծ, իր հուժկու բազուկները դնելով մարմարյա սեղանի վրա և իր խոշոր ու խելացի աչքերի խուզարկու հայացքն ուղղելով ուղիղ իմ աչքերի բերբերին:

Ասում եմ հանկարծ, որովհետև հարցն ինձ համար միանգամայն անսպասելի էր: Մի մարդու կողմից, որ մեր քառանամյա ժանոթության և ախրան հաճախ հանդիպումների ընթացքում երբեք չէր խոսել սիրո մասին: Չնայելով, որ նրա կյանքը լի էր արկածներով: Երբ ընկերական շրջաններում խոսք էր բացվում կանանց վերաբերմամբ, բժիշկ Ախուրյանը լռում էր: Նա թողնում էր, որ շաղկերատեն ուրիշները, որ նրանից շատ բան կարող էին լսել ու շատ բաներ սովորել: Երևի, որպես կյանքի փորձառություն ունեցող մեկը, գիտեր, որ սովորաբար այն մարդիկ են շատ խոսում կանանց մասին, որոնք քիչ են արժանացել կամ բնավ չեն արժանացել նրանց ուշադրությունը:

Չեմ հիշում ինչ պատասխանեցի բժշկի հարցին, հիշում եմ միայն, որ նա ներողամտաբար ծպտաց:

— Եիրբ, — ասաց նա, մի քանի վայրկյան մտածելուց հետո, — այսօր ես ուզում եմ պատմել քեզ իմ կյանքից մի դեպք, որի նմանը չեմ կարծում, թե պատահած լինի ինձանից մի քիչ ազելի խելոք որևէ մեկի կյանքում: Կկամենե՞ս լսել:

— Մեծ հաճությամբ, — շտապեցի արտասանել և ամենայն անկեղծությամբ, վանդի գիտելի, որ բժիշկ Ախուրյանի պատմվածքը չի կարող լինել անհետաքրքրական, քանի որ նա յուր գիմաջիներն շնորհաբանելու շափ խելոք է:

Նա համեմեց արսենտը շաքարով, խոտնեց ջրի հետ, խմեց մի քանի ումպ և այսպես սկսեց իր պատմվածքը.

— Անցքը պատահել է վաղուց, այն ժամանակ, երբ ես հաղիվ տասնուինը տարեկան էի: Ես նոր էի ավարտել գիմնազիական դասընթացս և պատրաստվում էի ուղևորվել մայրաքաղաք համալսարան մտնելու: Գովառացի պատանի էի, մարմնապես առողջ ու կայտառ, ինչպես երկու տարեկան մի հորթ, ու բարոյապես տակալին անապական, ինչպես զառնուկ: Չնայելով, որ Թիֆլիսն ու իմ վաղածամ փշացած դասընկերները բավական զորավոր էին ինձ ևս փշացնելու համար: Կի՛ն, Օօ՛, բնավ չէի մտածել նրա մասին: Մե՛ր կամ սիրահարություն: Գաղափար անգամ չունեի այդ նրանի մասին:

Նախքան Կովկասից հեռանալը ես պարտավոր էի գնալ Գողթան գա-

վառ՝ ծնողներին հրաժեշտ տալու համար: Բայց նախատագրի մի գաղտնի հրամանով նամփոքոթթյունն հետաձգեցի մինչև օգոստոսի վերջը, երևի, որպեսզի պատահեր իմ կյանքում այն, ինչ որ պատահեց: Նույն նախատագրի թելադրությամբ էր, որ որոշեցի կացարանս փոխել: Փնտրեցի և առաջին իսկ օրը գտա մի բավական ընդարձակ, մաքուր և լուսավոր սենյակ, քաղաքի ոչ այնքան հեռ ընկած փողոցներից մեկում: Տանտիրուհին մի բարեմիտ աչքի էր, ազգով ուսու նրա ամուսինը պետական ինչ-որ հիմնարկության մեջ աննշան պաշտոնյա էր եղել և նոր էր մեռել, թողնելով երկու որբեր:

Տեղափոխվելուս հետևյալ օրը մի բան գրավեց ուշադրությունս: Դա ոչ այնքան մեծ, երկու կամ, ճիշտն ասած, երեքհարկանի մի աուն էր, որի թե՛ վարի ու թե՛ վերի դռներն ու լուսամուտները գոց էին: Մոռալ ու տխուր էր այդ տան տպավորությունը: Չնայելով, որ ո՛չ խարխուլ էր և ո՛չ նույնիսկ այնքան հին, որքան աչ ու ձախի տները: Նրա փափուկ լուսամուտների փեղկերն ու ապակիները ծածկված էին փոշու թանձր շերտերով:

Այս հանգամանքը ցույց էր տալիս, որ տունը ամառի է և վաղուց: Վերին հարկի դռներին փակեցված էր մի կտոր թուղթ: Ըստ երևույթին դա հայտագիր էր, թե տունը վարձով էր տրվում: Ասում եմ ըստ երևույթին, որովհետև անձրևներից և արեգակից նրա գրությունը շնչվել էր ու անհետացել: Այդ դռները փողոցի մակերևույթից բաժանված էին միայն հինգ թե վեց աստիճան ունեցող մի քարե սանդուղքով: Օրը մեկ կամ երկու անցորդ բարձրանում էր այդ սանդուղքով և փորձում կարգալ հայտագիրը: Եվ ամենքը հեռանում էին մի տեսակ տարակուսանքով: Երևի պարմանում էին, որ տանտերը նեղություն չի կրում շնչված հայտագիրը վերանորոգելու: Միևնույն ժամանակ ևս նկատում էի, որ հարևան տան ներքին հարկում արհեստանոց ունեցող կոշկակարը անխուսափելիորեն մոտենում է լուրաքանչլուրին, որ փորձել է կարգալ հայտագիրը, և խորհրդավոր դեմքով ինչ-որ շշնջում նրա ականջին: Նկատում էի, որ մարդը, կոշկակարին լսելուց հետո, մի տեսակ երկյուղած հայացք էր ձգում տան վրա ու հեռանում, գլուխը երկրելով:

Այդ կոշկակարը մի նիհար, փոքրահասակ մարդ էր, ալիխառը, ցանցառ մորուսով և ծխախոտի ծխից զեղնած բեզերքով: Չգիտեմ նա ծո՞ւլ էր, թե՞ գործ քիչ ուներ, օրվա մեծ մասը նստած էր իր արհեստանոցի առջև և նայում էր անցորդներին կամավոր լրտեսի ղենոզ հայացքով: Թվում էր, որ ուրիշների կյանքը նրան ավելի է հետաքրքրում, քան իր երեք մանկահասակ զավակների վիճակը: Չկային ամբողջ փողոցում ավելի աղքատ հագնված և ավելի անմաքուր երեխաներ, քան այդ մանուկները:

Յրը մինչև երկու նրանք զոռզոռում էին, լալիս, ծիծաղում և անցորդների հետևից քարեր ձգում:

— Պոլինա նիկոլաևնա,— դարձա ես մի օր տանաիրուհուս,— այդ դիմացի աունն ո՞ւմ է պատկանում:

Այրիի դեմքը մոռլլվեց, և նա, հառաչելով, արտասանեց.

— Չեմ ճանաչում, շեմ էլ տեսել: Ասում են շատ հարուստ մի իշխան է:

— Ինչո՞ւ է ամայի այդ աունը:

— Որովհետև ոչ ոք չի կարող նրան վարձել:

— Պատճա՞ռը:

— Պատճառը, որ նա անիծված է:

— Անիծվա՞ծ,— գոչեցի ես հետաքրքրությամբ:

— Այո, զեց տարի է նա դատարկ է, և ոչ մի մարդ չի համարձակվում այնտեղ ոտք դնել:

Այդ տանաիրուհուս պատմեց հետևյալը.

Այն տարի առաջ այդ տանը բնակվելիս է եղել իր ընտանիքով մի վաճառականը: Չմեղը նրա շքա զավակներից երկուսը հիվանդացել են րկացավով ու մեռել: Վաճառականը, իր կնոջն ու մյուս զավակներին, ախուր հիշողությունից ազատելու համար, տեղափոխվել է ուրիշ տուն: Եկել է մի ուրիշ ընտանիք: Այս անգամ մի հրեա ժամադործ իր կնոջ ու երկու փոքրիկների հետ: Նույն ձմեռվա վերջին այդ փոքրիկներն էլ հիվանդացել են ու մեռել: Ծիրա այդ միջոցին մեռել է նույն տան վարի հարկում կենող մրգավաճառի միակ զավակը,— ինը տարեկան մի սիրուն աղա Յև՝ հրեան և թե՛ մրգավաճառը թողել են այդ անբախտ տունը և տեղափոխվել ուրիշ տեղ: Վերջապես, հետևյալ աշնանը տան վերին հարկը վարձել է մի վրացի քահանա:

— Այդ այն ժամանակ էր,— շարունակեց տանաիրուհիս,— երբ մենք էլ նոր տեղափոխվել էինք այս բնակարանը: Ամուսինս դեռ կենդանի էր: Վրացի քահանան ծեր մարդ չէր, բայց այնքան նիհար էր ու այնքան վտիա, որ կարծես, թե փշես, վար կընկնի: Նա ուներ երեք փոքրիկներ, մեկը մյուսից հագրվ մի ասորով մեծ: Արի տես, որ խեղճ երեխաներն էլ հիվանդացան հաշորդ ձմեռը ու նրանք էլ մեռան՝ մեկը մյուսի հետևից, մի շարաթվա մեղ: Ա՛հ, պարոն երբեք շեմ մոռանալ այդ օրը: Մենք կարծում էինք, որ քահանան ու իր կինն էլ կխեղազարվեն, այնքան դառն էր նրանց վիշտը: Բայց շխեղազարվեցին ու շմեռան էլ: Օ՞հ, շեմ մոռանալ մանավանդ այն օրը, երբ նրանք տեղափոխվում էին այդ տնից: Ես

աճա, այն չուսամտութի մտա կանգնած, մտիկ էի անում: Բոլոր հարևանները փողոց էին թափվել: Երբ տան կահարասին բարձեցին սալի վրա, վերջացրին, դուրս նկավ քահանան իր կնոջ հետ: Վշտից էր, թև կատաղութունից երկուսի էլ աչքերը վառվել էին կրակի պես: Քահանան զոզողոտն ոտքերով իջավ սանդուղքից, կանգնեց փողոցի մեջտեղում, երեսը զարծրեց այդ տանը, աչ ձեռք բարձրացրեց վեր ու բարձր ձայնով արտասանեց.

«Անիծվիս դու, ով շար ոգիների բույն, անիծվի քո տերը, անիծվի քո շինողը: Անիծում եմ քեզ, թող երբևե, երբևք մարդկային ձայն չլսվի քո պատերի մեջ: Թող քո տերն էլ թշվառանա, ինչպես ես թշվառացա: — Ասում են, — շարունակեց տանտիրուհին, հառաչելով, — նույն ձմեռն իսկ իշխանի կինը և հինգ զավակներից երկուսը մնան: Աճա, պարտն, այդ ժամանակից դեռ ամայի է այդ տունը և ոչ ոք, ոչ ոք չի ուզում նրան վարձել: Եվ ով ուզում է վարձել, չգիտենալով, որ տունն անիծված է, աճա այն կոշկակարը նախազգուշացնում է նրան, պատմելով ամեն բան: Այժմ ես հաճատացնում է ամենքին, որ իբր թև գիշերներն ինչ-որ շաշեք է չսում այդ տնից, և իբր թև այնտեղ ինչ-որ շար ոգիներ են ապաստանել... Ի՞նչ գիտե...

Երբ տանտիրուհին հեռացավ, ես զղացի մի տարօրինակ թախիծ: Այդպես, ուրեմն, այդ թշվառ տան վրա ծանրացած է անեծք: Եվ ինչո՞ւ Գույն միայն այն պարզ պատճառով, որ վաճառականի զավակները քիացավով մեռնելուց հետո, ազնուարար մտացել են տունը արտահարություն են նվարկելու: Նույնն են արել և հրեա ժամագործի զավակները մեռնելուց հետո: Ես կարեկցեցի թշվառ տանը՝ որպես մի շնչավոր էակի և այդ օրից իմ սիրտը լցվում էր դառնություն ամեն անգամ, երբ հայացքս ընկնում էր նրա վրա: Նրա փակ չուսամտուները թվում էին ինձ զագագի մեջ հանգչող մեռելի կոպեր, ախրան ծանր էր ապավորությունս:

— Բայց մի օր բացվեցին այդ փակ աչքերը, և աճա ինչպես, — շարունակեց բծիգ Ախուրյանը, խմելով արսենտի վերջին կաթիլները: — Իրիկնաղած էր: Ես նստած էի չուսամտութի առջև և կարդում էի նոր լույս տեսած մի ուսանելի վեպ: Գլուխս բարձրացնելով քարե սանդուղքի վրա տեսա մի քարձրահասակ մարդ: Նա աշխատում էր գեղնած թղթի կտորը կարդալ: Իհարկե, ոչինչ չկարողացավ որոշել և սանդուղքից իջավ: Ես տեսա նրա դեմքը, և հետաքրքրություն շարժվեց: Դա տարօրինակորեն զրժգույն և տարօրինակորեն անշարժ ու սառը մի կերպարանք էր: Նրա ուղղագիծ, երկայնաձև քիթը, խնամքով կրճատած շիկավուն և կարծես քիչ ներմակած ընշացքը, մաքուր սպիտակ կզակը, նրա քայլվածքը, ձևերը և վերջապես, անըստզյուտ եվրոպական տարազի հագուստը ոչ մի նմանու-

թյուն չունենին տեղական տիպերի հետ: Երևում էր, որ օտարերկրացի է և նորեկ:

Նա նայեց սառը հայացքով աչ ու ձախ, ըստ երևույթին, փնտրելով մեկին, որից տեղեկություններ կարողանար ստանալ այդ տան մասին: Ծիշտ այդ պահին մտտեցավ նրան անխուսափելի կոշկակարը և հազորդեց այն, ինչ որ հազորդում էր ամենքին: Տունը վարձով է տրվում, բայց անիծված է:

Նա կարծում էր, հարկավ, որ բարձրահասակ անծանոթը անմիջապես կհեռանա անիծյալ տնից մյուսների պես: Պատահեց հակառակը: Թվաց ինձ, որ նա հետաքրքրվեց կոշկակարի խոսքերով և պահանջեց մանրամասնություններ: Հետո նա, վճռական մի շարժում անելով, ինչ-որ պատվիրեց կոշկակարին, որ դժգոհ զեմքով հեռացավ: Մի քանի վայրկյան անցած բարձրահասակ մարդուն մտտեցավ մեր փողոցի գավթապահներից մեկը, որին հանձնված էր անիծյալ տան հսկողությունը: Բարձրահասակ մարդը ձեռով մի զրական շարժում արավ: Գավթապահը առաջնորդեց նրան զեպի քարե սանդուղքը, բաց արավ իր զրպանից դուրս բերած մի բանալիով անիծյալ տան վերին հարկի դռները, և երկուքն էլ մտան այնտեղ: Մի քանի րոպե անց՝ նրանք դուրս եկան, և ես տեսա, որ բարձրահասակ մարդը տվեց գավթապահին մի բուռ թղթաղբամ և ինչ-որ պատվերներ ու հեռացավ հանդարտ քայլերով:

Պարզ էր, որ նա վարձեց բնակարանը: Արդարև, հետևյալ օրը վաղ առավոտյան վերի լուսամուտները բացվեցին: Նա նկատեցի, որ գավթապահը մի ուրիշ մարդու հետ սենյակները մաքրում են: Նույն օրը իրիկ-հագեմին անիծյալ տան առջև կանգնեցին երկու ծանր բեռնավորված սայլեր: Կահարասի էին և խոհանոցի իրեր: Բուրն էլ նոր զնված: Սայլերը դատարկվեցին, իրերը ներս տարվեցին, իրիկնազեմին դռների առջև կանգ առավ մի փակ կառք: Նրա միջից դուրս եկավ նախ բարձրահասակ սղամարդը, հետո պարզ հագնված մի կին, ապա նրանց օգնությունը երեսը թանձր բողով ծածկված մի ուրիշ կին, որ արագ քայլերով, գրեթե վազելով բարձրացավ քարե սանդուղքով ու մտավ տուն:

Այս բոլորը կատարվում էր այնպիսի լուսթյամբ ու խորհրդավորությամբ, որ ես հետաքրքրվում էի ավելի ու ավելի:

Հաջորդ առավոտ լուսամուտները մի երկու ժամ ևս բաց մնացին, այնուհետև նորեն փակվեցին ճիշտ այնպես, ինչպես առաջ: Նա նորեն սկսեցի կարեկցել անիծյալ տանը: Կարծես դա մի մեռյալ էր, որ մի վայրկյան բաց արավ իր աչքերը, նայեց շուրջը, ծանր հառաչեց և նորևն մտավ իր սավանի մեջ:

Բժիշկ Ախուրյանը հառաչեց և սպասավորին հրամայեց մի-մի բա-
ժին ևս արսենա բերել: Եվ, մի քանի անգամ ծխախոտի ծուխը ուժգին
կլանելով, շարունակեց.

Երեկոյին տանտիրուհիս մտալ սենյակս ու ասաց.

— Գուք գիտե՞ք, որ անիծյալ տան վերին հարկը վարձել են:

— Գիտեմ: Ովքե՞ր են վարձողները:

— Չեմ կարող ասել: Կոշկակարի կինը զարմացած է, նա ասում է,
որ երբ իր ամուսինը այդ բարձրահասակ մարդուն հայտնել է, թե տունն
անիծված է, նա ասել է. «Ինձ էլ իսկ և իսկ մի այդպիսի կացարան է
հարկավոր: Եվ իսկույն վարձել է, առանց գինը սակարկելու:

— Տարօրինակ է, չէ՞, — հարցրի ես:

— Այո, շատ տարօրինակ է:

— Չե՞ք կարող, արդյոք, իմանալ, թե ով է այդ բարձրահասակ
տղամարդը:

— Կոշկակարի կինը, երեհի, շուտով կտեղեկանա ու ինձ էլ կասե-
նա ինքն էլ շատ հետաքրքրված է:

Սպասավորը բերեց արսենաը: Բժիշկը մի քանի վայրկյան զբաղվեց
երա պատրաստությամբ և, մի փոքր խմելով, ասաց.

— Այժմ սկսվում է իմ պատմվածքը: Բայց թերևս դու արդեն իմ հա-
ռաչարանից ձանձրացել ես:

— Օօ՞, ոչ, բնդհակառակը, ես պատրաստ եմ լսել քեզ թեկուզ մինչև
կեսգիշեր, — գոչեցի ես ամենայն անկեղծությամբ, որովհետև իրավ որ
երա պատմվածքն ինձ հետաքրքրել էր:

— Դուրիսն չէ ինձ համար պատմել այդ բոլորը, բայց քանի որ սկը-
սել եմ, պիտի աժարտեմ: Կաշխատեմ շերկարացնել: Այդպես, ուրեմն,
մեռյալ բնակարանը նորեն մեռավ, մի պահ աչքերը բացելուց հետո: Ամ-
բողջ մի շաբաթ նայում էի փակ լուսամտուներին, սպասելով, որ ահա-
ահա պիտի բացվե մեկնումեկը նրանցից: Ոչ մի շաբաթ, ոչ մի նշան:
Կարծես այդ բարձրահասակ տղամարդը, այդ սևազգեստ կինը, այդ ծա-
ռաները, վերջապես այդ սայլերն ու կահկարասին օգերևույթ էին, որ մի
վայրկյան հայտնվեցին և շքացան անհետք: Կարծես քահանայի անեծքը
զլորեց նրանց անգունը:

Վերջապես մի օր, առավոտյան մոտ տասը ժամին, երբ ես հագնվում
էի տնից դուրս գալու գիմացի գոնեքը բացվեցին և, փողոց ելավ բարձ-
րահասակ տղամարդը: Նա նայեց լուսամտուներին և, ըստ երևույթին,

զո՛ւ մնաց, որ նրանք փակ են: Հետո գարձյալ նույն զննող հայացքը
ձգեց աչ ու ձախ և համբ քայլերով գնաց շփտեմ ուր:

Առաջին անգամն էր նա մի շարքաթղա ընթացքում անից դուրս գալիս:
Գոնն են առաջին անգամն էի նրան տեսնում:

Նույն վայրկյանին, երբ ես ուզում էի սենյակից դուրս գալ, հանկարծ
լուսամտաներից մեկի փնդկերը բացվեցին, և այնտեղ հայտնվեց մի երի-
տասարդ կին սև զգեստով, կրծքի վրա մի խոշոր դեղին վարդ: Ձեռք
հենկում փնդկերից մեկի եզրին, նա ձգեց յուր հայացքը դեպի փողոց և
մնաց անշարժ: Ես ակամա ցնցվեցի, նայելով այդ կնոջը, և մնացի բե-
զույզված իմ տեղում: Միջառասակ էր նա, նազելի կազմվածքով: Նրա
մուկ մազերը թանձր խուրձերով արձակված էին կիսով շափ բաց ուսերի
վրա: Մի բարակ մանիշակագույն ժապավեն հարդարում էր այդ մազերը
բարձր ճակատից վեր: Մի ուրիշ սևագույն ժապավեն գրկել էր նրա կա-
րապյա սպիտակ պարանոցը: Նրա բաց գույնի խոշոր աչքերը նորո ուն-
քերի տակից նայում էին դեպի անորոշ տարածություն: Նայում էին ան-
շարժ, անթարթ, անկիրք՝ որպես արձան: Տարօրինակ էր այն աչքերի
փայլը: Թվում էր, որ երբեք ինչ-որ սարսափելի տեսիլ ա՛հ է ազդել նրանց
բերբերի վրա և այդ ա՛հը այն ժամանակից դրոշմվել է այնտեղ ամփոշու,
ինչպես լույսը՝ լուսանկարչական ապակու վրա:

Սրանչիլի էր լուսամտուի շրջանակում այդ պատկերը ինձ համար,
և այսօր ես կարող եմ նրան համեմատել միայն Մուսիլլոյի ստեղծագոր-
ծության հետ: Ես տրախ էի, որ կինն ինձ չի նկատում և կարող եմ անար-
դել հիանալ նրանով, ինչպես գեղարվեստական մի անզուգական գործով:
Բայց, ավագ, տեսարանն երկար շտեկ: Կինը համբ քայլերով հեռացավ
լուսամտուից, ինչ-որ կանացի ձեռքեր փակեցին թե՛ ապակյա և թե՛
փայտյա փեղկերը: Անխձյալ տունը, որ պիտի օրհնվեր այդ վայրկյանից,
նորեն կուրացավ:

Տեսարանը կրկնվեց և՛ հետևյալ, և՛ երրորդ, և՛ չորրորդ օրը, գրեթե
նույն ժամին և միշտ բարձրաստակ տղամարդը անից դուրս գալուց հե-
տո: Եվ ոչ մի անգամ այդ կինը չնայեց իմ կողմը: Նրա ծովի նման ըն-
դարձակ հայացքը միշտ ուղղված էր դեպի անորոշ տարածություն: Թվում
էր, որ նրա մտքերը հեռու են, շատ հեռու ոչ միայն շրջակայքից, այլև
այս աշխարհից:

Այդ պահին արդեն ես գրկվեցի հանգստությունից, քնից, ախորժա-
կից: Ես կորցրի իմ վաղ երիտասարդական զվարթությունը, մոռացա իմ
զրբերը, համալսարանը, քնկերներին, ծնողներին անգամ, ամենքին ու
ամեն ինչ:

Միակ առարկան իմ խոհերի ու երազների դարձափ այդ խորհրդա-
վոր էակը: Անկողնից վեր կենալով ես առաջնորդները վազում էի դեպի
լուսամուտ, նստում արևանդ ժամանակից շատ առաջ և հայացքս ձգում
անիծյալ ասն լուսամուտներին Անիծյալ: Ո՛չ, այլևս ինձ համար նա
անիծյալ չէր, այլևս ես էի, որ անիծում էի նրա անիծողին:

Մի բանի որ լուսամուտը շրջափնցե Ես տանջվում էի կատարելապես
Ընչո՞ւ, ի՞նչ իրավունքով՝ չէի մտածում: Գլուխս չի գործում: Զգում էի
միայն, որ իմ վարձուքը աղայական է, անմիա, անհաջիփ, որ ծիծաղելի
է այդպես հանկարծակի հափշտակվել մի կական, որի վարչկենական հա-
յացքին չէի արժանացել աակալին և որի ձայնի մի հնչյունն անզամ լի
լսել: Ես նմանվում էի այն մուկանդ հավասարացյալին, որի հոգնկան
աչքերի առջև մի վարչկյան բաց էին արել վարազույրի ձայրը, ցույց տը-
վել դրախար և իսկույն վարազույրն իջեցրել: Նա տանջվում է և կատա-
ղում, առանց մտածելու, արժանի՞ էր, արդյոք, այդ դրախար վայելելու:

Սքանչելի պատկերը դարձել էր ինձ համար անխուսափելի ու ան-
խորտակելի ուրվական, որ հալածում էր ինձ ցեղենկն արթուն, գիշերը՝
երազումս: Թվում էր ինձ, որ ես ընկել եմ մի ոսկն օդակի մեջ և զգում
էի, որ այդ օդակն որ-օրի և ժամ-ժամի վրա սեղմվում է ափելի ու ափելի
և սեղմում կոկորդս ափելի ու ափելի:

Բծիչկը խմեց երկրորդ բաժակի և վերջին կաթինն ու շարունակեց:

— Մարդու նախազգացումներն երբեմն այդպես նշարեն իրա-
կանանում են, որ կամա-ակամա ուզում ես հավատալ, թե կա մի գաղա-
նի ուժ, որ դեկավարում է մեր նակատագիրը: Մի առավուտ լվացվելուց
հետո, երբ երեսս սրբում էի, հանկարծ օդի մեջ մի ակնթարթ նկարվեց
այդ կինը, ճիշտ այնպես, ինչպես էկրանի վրա մի պատկեր: Ես զգացի,
որ իսկույնենթ նա պիտի երևա լուսամուտի մեջ և այս անգամ պիտի
նայե ինձ, շտապով հաղնվեցի, նստեցի լուսամուտին քով, առջև դնե-
լով մի գիրք, ինչպես անում էի միշտ: Ես չէի տեսել բարձրահասակ աղա-
մարդի դուրս գնալը, բայց և այնպես համոզված էի, որ խորհրդավոր
էակը պիտի անմիջապես երևա: Ըմ իրավ, նա երեսց դարձյալ նույն հա-
զուստով, դարձյալ դեղին վարդը կրծքի վրա: Այս անգամ նա վերցրեց
մի աթոռ, նստեց, աչ արմուկը դրեց լուսամուտի հատակի վրա, գլուխը
հենեց ձեռի վրա և նույն անշարժ հայացքը հանց հետո: Ի՞նչ էր կորց-
րել նա այնտեղ կամ ի՞նչ էր փնտրում: Թվում էր շատ քան, թվում էր և
ոչինչ, այնքան պարզ էր նրա հայացքը և այնքան, միևնույն ժամանակ,
խոր:

Ես այլևս չի աշխատում որևէ նրա հայացքը, նա ինքը պիտի նա-

յիւր ինձ: Ես այն ինքնագոհներդ չէի, որոնք այնքան մեծ համարում
ունեին իրենց մասին, որ երևակայում են, թէ ոչ մի կին չի կարող իրենց
մոտով անցնել անտարբեր: Բայց անքան էլ տկար չէի, որ ինձ համարեի
ուշելութուն: Ես հավակնութիւն չունեի արժանանալ այդ կնոջ լուրջ ուշա-
դրութեանը: Արդեն ես այնքան բարձր էր իմ աչքում, այնքան հետո: Ինձ-
եից, որքան մի պայծառ աստղ՝ մի շնչին մոլորակից: Նայում էի նրան
և սքանչանում նրա սքանչելի գեղեցկութեամբ: Եվ օրհնում էի մտքումս
բնութեան հանճարը, որ կարողացել էր ստեղծագործել մի այդպիսի հրա-
շալիք իմ անիմաստ, խելաց տվայտանքների համար:

Բայց ո՞ւմն է, արդո՞ք, այդ ստեղծագործութիւնը, ո՞վ է վայելում
այս աստվածային գեղեցկութիւնը: Մի՞թէ այդ բարձրահասակ տղամար-
դը ժանտ կերպարանքով: Եթէ այդպես է, եթէ նրանք ամուսիններ են,
թող անիծվե՛ն կյանքը, որ տալիս է այդ տեսակ անարդարութիւններ...

Երբանիկ և սարսափելի վայրկյան... ես նայեց ինձ... ժպտաց... Բայց
ինչ տարօրինակ, ինչ անհասկանալի ու անզուշակելի ժպիտ: Ես ինձ
ուրախացրեց և վախեցրեց: Դա մի սքանչելի ժպիտ էր, բայց անիմաստ:
Փայլեցին նրա կապտազույն աչքերը, բայց պաղ, ինչպես փիրուզներ: Ես
ցնցվեցի: Թվաց ինձ, որ այդ կապարյա անշարժ հայացքը թափանցեց
ամբողջ էութիւնս, ինչպես հանկարծակի փշած մի սառն ու սուր հով:
Բայց մի սառնութիւն էր դա, որ այրեց հոգիս: Ես այլայլվեցի, չկարողա-
ցա իմանալ՝ հարկավո՞ր է ժպտին ժպիտով պատասխանել, թե՞ ոչ: Գլու-
խըս թեքեցի կրծքիս ու ձեացրի, թե կարգում եմ առչես դրած գիրքը: Մի-
տքս ուժգին արոփում էր, ես դողում էի ինչպես մի վեհերոտ մանուկ,
որին բռնել էին զոդութեան միջոցին: Այլևս ուժ չունեի այն կողմը նայե-
լու: Իսկ երբ նայեցի, նա արդեն շքացել էր, թեև լուսամտար զեռ բաց
էր...

Իմ պատանեկան անարատ երևակայութիւնն արդեն բարձրացրել
էր այդ խորհրդավոր էակին եթերը, և բոլոր խոհերը, բոլոր զգացումները
թաշում էին զեպի ես: Ես ոչինչ չէի նշմարում շուրջս, ոչինչ չէի զգում,
ո՞չ վշտերը մարդկային, ո՞չ ուրախութիւնները: Աշխարհը և համարյա
տիեզերքն ինձ համար ամփոփված էին նրա մէջ: Նրանով էի միայն ապ-
րում, նրանով շնչում: Չէի ուզում հանդիպել ոչ ժանոթներին և ոչ նույնիսկ
ընկերներին: Ես մի ազահ էի, որ հանկարծակի գտել էր մի զազանի գանձ
և դողում էի նրա մասին: Նա ինքը չի կարող այդ գանձը վերցնել, բայց
չի էլ ուզում, որ մի ուրիշը գիտենա նրա տեղը, վախենալով միզուցն
հափշտակեն նրան: Խոսել նրա մասին որե՛ն մեկի հետ ես համարում էի
և՛ հանցանք, և՛ տիմարութիւն: Հանցանք, որովհետև մարդիկ, մանա-

վանդ իմ մտերիմ ընկերները, կարող էին այս կամ այն ակնարկով վիրավորել իմ սրբությունը: Տխմարություն, որովհետև ես կարող էի դառնալ ծաղրելի հենց միայն այն պարզ պատճառով, որ խելագարի պես սիրահարվել էի մի կնոջ վրա, որի ով է ինչ լինելը տակավին չգիտեի և որի հետ մի բառ անգամ չէի փոխանակել:

Սով ալդպես, ինքս իմ մեջ ամփոփված տառապում էի լուռ, անարբատունջ և անհաշիվ:

— Ի՞նչ է պատահել ձեզ, որ միշտ նստած եք տանը, — հարցնում էր տանտիրուհիս, այդ բարի կինը:

— Ձրաղված եմ, դասեր եմ պատրաստում, ասում են համալսարանը շուտով բացվելու է, — ասում էի անամոթբարբս ես, որ չէի էլ մտածում ուսման մասին:

Նույն պատասխանն էի տալիս և իմ ընկերներին ու ծանոթներին, երբ պատահում էր, որ սենյակից դուրս էի գալիս որևէ ստիպողական գործով:

III

Իսկ նա ամեն օր երևում էր լուսամտախ առջև սև զգեստով և միշտ մի դեղին վարդ կրծքի վրա:

Մի անգամ ես շկարողացա զսպել ինձ և բարենցի նրան գլխի թևթև շարժումով, երբ նրա հայացքին հանդիպեցի: Ոչ մի պատասխան և ոչ մի նշան գոհունակության կամ դժկամության այդ փողոսկրի գույն ունեցող գեմքի վրա, այդ երկնագույն աչքերի մեջ: Նա միայն նայում էր ինձ իր անշարժ, պաղ հայացքով և, կարծես, չէր տեսնում:

Սա զղջացի հանդգնություննս համար, նախատելով ինքս ինձ, և ամոթահար հեռացա լուսամտախից: Միևնույն ժամանակ զգացի ինձ շփազանց վիրավորված այնպես, ինչպես կարող էր վիրավորվել իմ հասակի մի պատանի մի կնոջ անուշադրությունից:

Նստած էի գրասեղանիս թո՛վ և աշխատում էի գրազվել որևէ բանով, գրելով, կարդալով, իմ տխմար զգացումները գեթ մի քանի վայրկյան մոռանալու համար: Սա չէի կարողանում: Փրիշս չէր շարժվում գրելու, բռները կարգալիս խառնվում էին իրարու՝ մըջումներին պես:

Հանկարծ լսեցի դաշնամուրի ձայն: Նայեցի դեմուղեմ: Նա չկար լուսամտախ մտու: Պարզ է, որ եվագողը նա է, երեք շարաթվա ընթացքում առաջին անգամ: Ի՞նչ էր եվագում՝ չգիտեմ: Ամբողջ եղանակը բաղկացած էր երեք անփոփոխ նոսաններից, որ կրկնվում էին մի անգամ բարձր, մյուս անգամ ցածր: Հիվանդոտ, հերվալիս, սիրտ մորմորող նոսաներ,

որ այնուհետև կրկնվում էին ամեն օր մի քանի անգամ: Այսօր էլ հիշում եմ այդ նոտաները և միշտ պիտի հիշեմ, մինչև մահ: Իմ մեջ հղացած մի շար կասկած, որ վայրկենարար տակնուվրա արավ իմ էությունը: Այդպես շեն նվագում առողջ մարդիկ՝ լինեն վարպետներ, թե աշակերտներ: Այդ երեք անսոփոխ նոտաների մեջ կա ինչ-որ անձկություն, անբացատրելի, անըմբռնելի թախիծ հիվանդ հոգու:

Մի օր տանտիրուհիս, ետոզ սամսովարը դնելով սեղանիս վրա, կանգ առավ և, ձեռքերը կրծքի վրա խաշածն միացնելով, նայեց ինձ մայրական կշտամբանքով:

— Ինչո՞ւ եք այդպես նայում ինձ, Պոլինա Նիկոլայենա, — հարցրի ես ժպտալով: — Մի՞թե փոխվել եմ:

— Շատ, դուք անճանաչելի եք դարձել: Մենակ ես շեմ առողջ, իմ ընկերներն էլ ու հարևաններն էլ նկատել են:

— Բայց ես առողջ եմ, Պոլինա Նիկոլայենա, բոլորովին առողջ: Կամենաք, ես մի ձեռով ձեզ կրարձրացնեմ:

Եվ, իրավ, ես պատրաստ էի նրան գրկել ու բարձրացնել, այնքան համակրելի էր, այնքան մայրական այդ կնոջ հայացքը:

— Տա աստված, որ ես սխալվեմ, — ասաց նա հառաչելով: — պահպանեցեք ձեզ ձեր ծնողների համար:

Որպեսզի խոսակցության նյութը փոխեմ, հարցրի.

— Ի՞նչ նորություն կա մեր հարևանության մեջ:

— Նորությունն այն է, որ կոչկակարի կիներ դավթապահից իմացել է ուղքեր են մեր դեմուզեմի հարևանները:

Ինձ էլ այդ էր հարկավոր:

— Այո՞, — արտասանեցի ես, ձեռնալով սեռաբեր:

— Այո:

— Ուղքե՞ր են:

— Մարդ ու կին, ամուսիններ:

— Մի՞թե, — գոչեցի ես, այլևս չկարողանալով զսպել թե՛ հետաքրքրությունս և թե՛ դառնությունս:

— Այո, և զավակներ չուենին:

— Հետո՞:

— Նրանք տեղացիներ չեն: Եկել են Ղրիմի կողմերից:

— Ինչպե՞ս է նրանց ազգանունը:

— Մպասեք միտս բերեմ. Ազովսկի, այո՞, այո Ազովսկի...

— Ուրեմն, ուսանե՞ր են:

— Ո՛ր, հայեր են: Գաղթապահն ասում է, նրանց անցադրում գրած է սհայ լուսավորչականները:

— Ասում եք նո՞ր են եկել Քիֆլիս:

— Մի. քանի ամիս է: Առաջ իշխանել են Հյուրանոցում, հետո բնակարան են զարձել: Կահարասին էլ այստեղ են գնել:

— Է՛հ, ուրիշ ի՞նչ գիտեք.— հարցրի ես կեզ՞ձ հեղանքով, իբր քե այրիի հաղորդածներն ինձ համար շատ էլ հետաքրքրական չեն:

— Առայժմ ոչինչ: Բայց դուք ուղադրություն դարձրեք ձեր վրա այդպես չի կարելի, սիրտս ցավում է ձեր ծնողների համար:

— Ենորհակալ եմ, Պոլինա նիկոլաննա, անկեզ՞ձ շնորհակալ եմ: Բայց մի՛ հոգար իմ մասին. ես երկաթյա առողջություն ունիմ:

Արզարև, տկար էր հոգիս, իսկ մարմնով ես զգում էի ինձ քուրբուղին առողջ:

Այրին, գլուխը խորհրդավոր երերելով, հեռացավ:

Պարզ էր ինձ համար, որ նա իբրև ոչ հիմար կին գուշակում էր իմ հոգեկան դրությունը, գիտեր ում համար և ինչու եմ նստում տանը, և ով է իմ փոփոխության պատճառը: Պարզ էր նաև, որ դիտմամբ շեշտեց, քե սևազգեստ կինն ամուսնացած է:

Ես չեմ նկարագրիլ, քե այդ լուրն ինչ աղավորություն գործեց ինձ վրա: Պատժմ միայն, որ դա ինձ համար իսկ որ հարված էր: Մի հարված, որ, սակայն շտափեցրեց ինձ, այլ ընդհակառակը ավելի սասակացրեց իմ ներքին հուրը: Այդ վայրկյանից ես առեցի բարձրահասակ աղամարդին: Առեցի իմ պատանեկան հոգու ամբողջ թափով: Ինչո՞ւ, ո՞ր իրավունքով, ո՞վ եմ ես. այս մասին ես չէի մտածում: Թող այդ մարդը լինի առաքինիների մեջ ամենաառաքինին, արժանավորներից արժանավորագույնը, նա այդ կենոջ ամուսինն էր, ուրեմն և ռեսիմ հակառակորդս, որին պատրաստ էի այդ պահին ոչնչացնել: Ըստեց երկար մտածելու: Անշուշտ այդ մարդը մի ժանտ բռնակալ է, որ գերել է գեղեցիկներից գեղեցկագույնին և պահում է նրան իր իշխանության ներքո գրեթե շղթայակապ: Անշուշտ ասիական խանդից կուրացած մի եսամոլ է, որ տանջում է նրան հանուն իր եսի: Այլապես ի՞նչ են նշանակում այդ մշտապես փակ լուսամուտները, որոնցից միայն մեկն է բացվում, այն էլ օրվա մեջ ընդամենը մի քանի ժամ, այն էլ, երբ բռնակալը տանը չէ: Այլապես ի՞նչ է նշանակում, որ այդ կինն երբևր անից դուրս չի գալիս և օր-օրի վրա, իմ աչքերի առջև դժգունանում է ու նիհարում և օր-օրի վրա խաշորանում են նրա գեղեցիկ աչքերի բրբեռը, և լայնանում նրանց տակերի կապույտները: Ուրիշ ինչպե՞ս թարգմանել այդ երեք անփոփոխ նստաները, որ

այժմ հնչում են ամեն օր այնքան միապաղաղ, այնքան վշտահար: Աստ-
ված իմ, ես կարող եմ ցնորվել այդ տարօրինակ հնչյուններից: Նրանք
գալիս են մի քայքայված հոգու խորքերից և զարկում են իմ օր-օրի վրա
երբացող ու զգայնացող ներվերին ասեղների պես: Ա՛խ, գիտե՛՜ արդյոք
այդ կիներ, որ եթե ոչինչ էլ չլիներ, միայն այդ խելագար հնչյունները բա-
վական են ինձ տանջելու համար: Գիտե՛՜, որ ես երբեմն պատրաստ եմ
դուրս բերել գլուխս լուսամուտից և գոռալ. սրավական է, անողոք էակ,
բավական է, ես շեմ կարող լսել այդ խելառ հնչյունները:

Բժիշկը դարձյալ կանգ առավ, ձեռի ներվային շարժումով տրորեց
թանձր կարճ խուլած ալեխառը մազերը և շրթունքները սեղմեց ատամ-
ներով՝ իր հուզմունքը շափավորելու համար: Այդ պահին նա ամբողջովին
ձուլված էր իր անցյալի հետ: Նա վառեց մի նոր ծխախոտ և շարունակեց.

— Առավոտ էր: Գրասեղանիս քով նստած նամակ էի գրում ծնող-
ներիս: Բավական ժամանակ էր ժողացել էի խեղճերին: Գրում էի, բայց
ուշ ու միտքս անթիջալ տան կողմն էր: Սպասում էի անհամբեր բարձրա-
հասակ մարդու դուրս գալուն: Քրոնոմետրի՝ ճշտությամբ նա ամեն օր
դուրս էր գալիս տնից առավոտյան տասը ժամին և վերագառնում էր երեք
ժամին: Ահա այդ ժամանակամիջոցներին էր, որ լուսամուտը բացվում
էր, և այնտեղ երևում էր նրա սևազգեստ կիներ:

Այդ օրն էլ տղամարդը դուրս եկավ ճիշտ իր ժամանակին, բայց կիներ
չերևաց մի ամբողջ ժամ, չերևաց մինչև կեսօր: Ես սկսեցի անհանգրս-
տանալ: Միգուցե նա հիվանդ է կամ այդ բռնակալը խլել է նրանից այդ
չնչին ազատութունն էլ: Մի՞թե ես այլևս չպիտի տեսնեմ նրան: Այդ ան-
կարելի է, ես կցնորվեմ: Եվ, իրավ, եթե մեկն ինձ տեսներ գողտուկ, թե
ինչպես հուզված, այլալված ետ ու առաջ եմ քայլում իմ փոքրիկ սեն-
յակում վանդակ ձգված վագրի պես, անշուշտ, ինձ կհամարեն խելագար:
Կարծես ես արդեն տեսել էի այդ կնոջը և այժմ կատաղում էի, որ նրան
խլում են ինձնից:

Վերշապես, սենյակս թվաց ինձ նեղ: Ես խեղդվում էի օդի պակա-
սութունից: Վճռեցի դուրս գալ, մանավանդ որ ծնողներիս գրած նամակս
պիտի ձգեի փոստարկղ: Բայց հազիվ դուրս էի եկել փողոց, հանկարծ
նվիրական լուսամուտը բացվեց, և տիկինը երևաց այնտեղ մի ծրար ձե-
ռում: Ես զղակա քնականաբար վերցրի և բարևեցի նրան, դարձյալ շփո-
տեմ ինչ իրավունքով: Այս անգամ նա գլուխը թեթևակի շարժեց և ով
զարմանք, ծրարը մեկնեց զեպի ինձ: Մինչ ես, անասելի շփոթված, շփո-
տեի ինչ անել, նա ծրարը ձգեց փողոց և ինքն անհետացավ:

Ես, աչ ու ձախ նայելով, գողովի վազեցի և ծրարը վերցրի: Բարե-

բախտարար , ոչ որ այդ շնկատեց: Պարզ էր ինձ համար, որ ծրարն ինձ է ուղղված: Բայց նայեցի նրան, անուսն չկար վրան: Ետապով վերագար-
ձա սենյակս, պատռեցի ծրարը: Միրտս ուժգին բարբախում էր, ձեռքերս
դողում էին ուրախությունից և անհայտությունից:

Ընդամենը մի էջից բաղկացած մի գրութիւն էր դա՝ ուսուերեն: Ես
ինձ չէր ուղղված, ես ոչ որի չէր ուղղված: Կարգացի, ոչինչ չհասկացա:
Նախ դա մի տարօրինակ ձեռագիր էր, տառերն անհավասար, տողերն
անկանոն, մի բառ փոքրիկ, հազիվ նկատելի տառերով, մյուսը զխա-
տառերով:

Ապագայում, երբ ես իբրև բժիշկ պարապում էի Մոսկվայի կլինի-
կայում, այնտեղ, հոգեկան հիվանդների բաժնում շատ եմ տեսել հա-
մանման ձեռագիրներ բուրքովին գրագեւ և կրթված մարդկանց ձեռ-
քերով գրված:

Երեք տող միայն պարզ էին գրված և, ըստ երևույթին, ունեին իմաստ:
Այսօր էլ հիշում եմ բառ առ բառ այդ տողերը. «Վուրջմարը սիրեց Ալի-
նային, Ալինան ասաց չի կարելի: Գազանը տեսավ, կատաղեց, սպանեց,
սպանեց, սպանեց»:

Ի՞նչ էին նշանակում այդ տողերը. հարկավ չհասկացա: Բայց այլևս
ինձ համար պարզ էր մի բան. այդ խորհրդավոր կիներ հոգեպես հիվանդ
է, և ինքս ինձ նախատեցի, որ նոր եմ միայն գուշակում: Այո, այդ ապակ-
յա հայացքը խոշոր աչքերի, այդ անիմաստ ժպիտները, այդ փակ լուսա-
մուտները, այդ թախծալի միապաղաղ կրկնվող երեք նոտաները, այդ
բարձրահասակ ազամարդի մոայլութիւնը. մի՞թե այդքանը բավական
չէր:

Ես նամակը թաքցրի գրասեղանիս մեջ և ամեն օր նայում էի նրան:
Այսօր էլ ես նրան պահում եմ, իբրև հիշատակ իմ խելառ սվայտանք-
ների, իմ անքուն գիշերների, անհուն արցունքների: Ո՛չ, իբրև մի սրբու-
թյուն-սրբոց, որովհետև այդպիսի կրակոտ սեր այլևս չպիտի կրկնվեր իմ
կյանքում: Հարկավ, եթե իմ բանականութիւնը լիներ արթուն, եթե ես
ունենայի մտածելու և վերլուծելու ուժ, այդ նամակը կարգալուց հետո
խսկույն կսթափվի իմ ցնորքներից և կաշխատեի հանգցնել կրծքիս տակ
օր-օրի վրա ավելի ու ավելի բորբոքովո՞ղ հուրը: Զէ՛ որ ինքնասպանու-
թյուն է երազել մի կնոջ մասին, որի գոյութիւնը երազ է: Մի կնոջ, որ
բնության դաժան ձեռքով պոկվել է երկրից և այրվում է ցնորքների բո-
վում: Բայց, զարմանալի բան, այդ պահից ես այդ կնոջը սիրեցի կրկնա-
կի սիրով: Գուցե՞ դա մի ղեռահաս հոգու կարեկցութիւն էր դեպի մի
թշվառ: Զգիտեմ:

Հետևյալ օրը տանտիրուհիս եկա՞մ որոշյալ ժամին սենյակս կարգի բերելու: Ես անքնությունից այնքան թույլ էի, որ ինչդրեցի նրան թողնել ինձ այդ օրը հանգիստ: Նա նայեց ինձ տխուր հայացքով ու ասաց.

— Գիտեմ, որ տկար եք, բայց հետաքրքրական լուր ունեմ ձեզ հայտնելու:

— Ի՞նչ է պատահել:

— Մեր դեմուղեմի կինը ցնորված է:

— Մի՞թե, — արտասանեցի ես, իբր թե անտարբեր:

— Այո՛: Ուղո՞ւմ եք պատմեմ ինչիցն է ցնորվել: Կոշկակարի կինն ամեն բան իմացել է Ազո՞վսկիների ազախնից:

— Պատմեցեք, — նույն անտարբերությամբ ասացի ես:

Տանտիրուհիս նստեց գրասեղանին քով և յուր հագուստի թևերը ցած բերեց, որ ծածկե աշխատանքից կոշտացած և կրակից կարմրած բազուկները:

Ե՞վ պատմեց:

IV

Ութ տարի է, որ Ազովսկիներն ամուսնացած են: Մարզու անունն է Սրափիոն, կնոջ անունը՝ Ալինա: Մարզը հարուստ կալվածատեր է, ունե հորից ժառանգած մի քանի հազար դեսյատին վարելահողեր Քեսարաբայի նահանգում:

Ամուսնանալու ժամանակ նա եղել է գրագունյաց զեղի սպա: Ալինան հետևակ զորքի մի շքավոր փոխգնդապետի աղջիկ է, շատ լավ կրթված: Սրափիոնը ամուսնացել էր նրա հետ, հափշտակված նրա աննման գեղեցկությունով: Իսկ Ալինան տվել է իր համաձայնությունը, զիջանելով ծնողներին, որոնք փափաղել են անպատեճառ հարուստ փեսա ունենալ: Նրանք ուզեցել են, որ իրենց միակ դուստրը լավ ապրուստ ունենա, անձամբ զգալով, թե ինչ ասել է շքավորութուն: Ալինան չի սիրել Սրափիոնին: Չի սիրել և ուրիշ ոչ որի:

Լավ թե վատ, Ազովսկիները շորս տարի ապրել են հաշտ, հանգիստ ու անվրդով: Ալինան հետզհետե ընտելացել է շտրած ամուսնու կենակցությանը, չիշտ այնպես, ինչպես ընտելանում է հարյուրից իննսունինը աշխարհի բոլոր կանանց: Մարդիկ, որ միշտ ուրիշների կյանքի մասին աչքերով են դատում, կարծել են, թե չկա նրանցից ավելի երջանիկ զույգ: Ե՞վ շատ կանայք նախանձել են Ալինային, ու շատ տղամարդիկ նախանձել են Սրափիոնին: Չորս տարվա ընթացքում նրանք ունեցել են առաջին

տարին իսկ ծնված մի երեխա: ևս մեռել է երկուսուկես տարեկան հասակում՝ ուղեղի թորթորումից: Մեռվելուի վիշտն ավելի ամբասցրել է ամուսնական կապը, բայց Ալինան դարձյալ չի սիրել ամուսնուն: Իսկ Սրափիոնը քանի զնացել այնքան ու այնքան ավելի է սիրել Ալինային: Երեխայի մահն է աղղկել, քն ինչ, Ալինան սկսել է ձանձրանալ կյանքից: Սիրահարված ամուսինն ամեն կերպ աշխատել է փարտառել նրա թախիժը, բայց զուր: Ո՛չ Հանապարհարզումնները եվրոպայում, ո՛չ թանկարժեք համաշխարհային կուրորանները, ո՛չ թատրոն, ո՛չ երաժշտություն, շքեղ զգեստներ, երեկույթներ, պարահանգեսներ, ոչինչ, ոչինչ չի օգնել: Ալինան դարձել է օր-օրի վրա ավելի ու ավելի թախծոտ, մոռյալ: Մեռվելուի հանկարծակի մահը մեկը մյուսից երկու ամիս շանցած՝ հրկնապատակել է նրա վիշտը:

Եվ ահա այդ ժամանակ, ալսինքն՝ մի աշնան սկզբին, Պետերբուրգից Ղրիմ է գալիս Սրափիոնի նախկին բարեկամներից մեկի որդին Փսանուհինգ տարեկան մի երիտասարդ՝ դանդուր, շիկագույն մազերով, ուրախ ու զվարթ: Այցելում է Ազովսկիներին, ծանոթանում է Ալինայի հետ: մի քանի անգամ զրոհում է նրա հետ և ահա նա հափշտակված է: Հափշտակվում է արդյոք Ալինան ևս լրջորեն՝ մինչև այսօր պարզված չէ: Բայց նրա թախիժը մեղմանում է: ևս հաշտվում է կյանքի հետ: ևս նորեն մերձենում է աշխարհին:

Սրափիոնը նկատում է այս: Ակզրում ուրախանում է, տեսնելով կնոջ վերակենդանանալը: Բայց հետո սկսում է կասկածել ու խանդել և հետզմում է Ալինային: Մի օր նա չի կարողանում իրեն զսպել և իր բարեկամի որդուն ընդունում է ոչ սիրալիբ: Ալինան նրան հանդիմանում է, ասելով, որ իր համար ոչ մի բան այնքան ասելի չէ, որքան կոպտությունը: Այս հանդիմանությունն ավելի է զրգուում Սրափիոնի կասկածներն ու նա ասում է.

— Այո՞, ես վաղուց եմ նկատել, որ դու անտարբեր չես զնայի այդ երիտասարդը:

Ալինան ազնվությամբ և համարձակ պատասխանում է.

— Չեմ թաքցնիլ, Սպիրիդոնովն ինձ զուր է գալիս, բայց ես երբևր չեմ մոռանալ, որ քո ամուսինն եմ:

Սրափիոնը մի պահ հավատում է նրան, մինչև անգամ ներումն է խնդրում Ալինայից: Բայց միայն մի պահ: Եուտով չար կասկածները պաշարում են նրան այնպես, որ նա սկսում է կորցնել իր զգացումները ու մտքի հավասարակշռությունը:

Վերջապես, մի օր տուն վերադառնալով, նա տեսնում է, որ Ալինան

դաշնամտորի բով նստած նվագում է, իսկ Սպիրիդոնովը երգում է: Երկուսն էլ այնքան հափշտակված են լինում, որ չեն նկատում նրա սալոն մտնելը: Նա կատաղում է, բայց կարողանում է զսպել իրեն: Միայն առանց հյուրին բարեկու, լուռ անցնում է յուր առանձնասենյակը:

Ալինան շարունակում է երգել, կամենալով թե՛ հյուրից թարցնել ամուսնու խանդոտությունը և թե՛ ամուսնուն ցույց տալ, որ չկա իր արածի մեջ ոչ մի հանցանք, որ դա մի անմեղ զվարճութուն է երկու երիտասարդ էակների համար, որ պաշտում են երաժշտությունն ու երգը:

Բայց ամուսինն այլ կերպ է հասկանում Ալինայի վարմունքը: Նա կարծում է, որ դա մի հանդուգն արհամարհանք է դեպի իր համեմատական ձերությունը: Արհամարհանք քսանուերեք տարեկան մի կնոջ դեպի բառասուներկու տարեկան տղամարդը: Արհամարհանք մի երբորդ անձնավորության, այն էլ մի երիտասարդի ներկայությամբ և զուցճ նրա պատճառով իսկ:

Նա դուրս է գալիս իր առանձնասենյակից գրգռված ու գունատ: Նա չի կարողանում յուր խանդը զսպել և հուզված ձայնով ասում է.

— Ալինա, բավական է:

Ալինան ժպտում է, մի փոքր ևս նվագում է և հետո միայն ծածկում է դաշնամուրը հանգիստ, անվրդով: Իսկ երիտասարդը նույնպես ժպտում է: Այդ ժպիտը նրա թարմ, գեղեցիկ, գրեթե պատանեկան անմաղ երեսի վրա նետի պես ցցվում է Մրափիոնի գրգռված սրտի մեջ: Բորբոքվում է նրա խանդը: Նա ասում է անորոշ.

— Ես ուրախ եմ և ցավում եմ, որ դուք իմ բարեկամի որդին եք:

— Ինչո՞ւ համար:

— Հենց այնպես:

— Բայց ես ձեզ հասկանում եմ,— ասում է երիտասարդը,— շատ բարի, ես կկատարեմ ձեր սրտի գաղտնի ցանկությունը:

Եվ, դառնալով Ալինային, ավելացնում է.

— Տիկին, ներեցե՛ք, ես այլևս չեմ կարող անհանգստացնել ձեր հարգելի ամուսնուն, որ իմ հոր բարեկամն է:

Եվ այդ օրից Սպիրիդոնովը դադարում է այցելել Ազովսկիներին:

Այդ բոլորը տեսնում է ու լսում Ազովսկիների ազախինը, որի խոսքերով և պատմում է ինձ տանտիրուհիս:

Սակայն Ալինան չի ընդհատում ծանոթությունը Սպիրիդոնովի հետ. շարունակում է անսովոր դրսևորում: Մրափիոնը չի բողբոքում, խոստովանելով, որ իրոր ինքը կոպիտ վարվեց իր բարեկամի որդու հետ:

Ալինան ասում է.

— Քանի որ գիտեիր թո խանդոտ բնավորութիւնը՝ չպիտի ամուսնանայիր:

— Ես սիրում եմ քեզ:

— Ես չեմ հավատում այն սիրույն, որ այդպես կասկածոտ է:

— Լա՛վ, հաշտվենք:

— Հաշտվիր առաջ բարեկամիդ որդու հետ, ներդա՞րձիւն խնդրիր, հետո:

— Այդ ես չեմ կարող անել:

— Իսկ ես չեմ կարող թո անտեղի կասկածների համար զրկել ինձ ազատութիւնից:

Մի օր Սրափիոնը հանգիպում է Ալինային քաղաքի մի գրոսավայրում Սպիրիդոնովի հետ, մի ծառի ստվերի տակ նստած: Նա շի կարողանում զսպել իր խանդը և կարճատև բացատրութիւն ժամանակ վերաժողում է երիտասարդին: Սպիրիդոնովը նրան հրաժիրում է մենամարտութիւն, մյուս օրն ևեթ ուղարկելով Սրափիոնին երկու սպա: Բայց մենամարտութիւնից առաջ նա ուղարկում է մի նամակ Ալինային՝ մի փունջ վարդերի հետ: Նա գրում է.

— Տիկին, ասում են, որ զեղին վարդը ատելութիւն նշան է: Բայց ես միշտ գերազասել եմ այս գույնը բոլոր գույներէից: Այսօր որոշվում է իմ ճակատագիրը: Գուցե ես գնամ հաճիտենականութիւն անդառնալի: Քող այս վարդերը լինեն իմ մաքուր սիրո վերջին նշանը: Մնացե՛ք բարով...

Նամակը փնջի հետ բերում է մի շքեղ հագնված աղախին և գաղտնի հանձնում Ալինային:

Իրիկնադեմին Սրափիոնը տուն է վերադառնում անսովոր հուզված:

Ալինան նրա դեմքից արդեն գուշակում է կատարված զրաման: Նա ոչինչ չի ասում, նայում է լուռ իր ամուսնու երեսին և անցնում իր բուդուարը: Ամբողջ գիշեր նա չի դուրս գալիս աջնանդից: Աղախինը մի քանի անգամ մտնում է նրա մոտ զանազան պատրվակներով և ամեն անգամ տեսնում է Ալինային անշարժ նստած ու աչքերը հառած զեղին վարդերի փնջին:

Այդ պահին Ալինան ընդհատում է իր բոլոր կապերն աշխարհի հետ: Օրը մինչև երեկո իր սենյակում փակված՝ նա ոչ մի տեղ չի գնում և ոչ որի չի ուզում ընդունել: Ո՛չ ամոթից, այլ վշտից:

Աղախինն ասում է, որ նա մի ամիս շարունակ կրկնում էր.

— Գու սպանեցիր մի անմեղի, դու չունեիր իրավունք ձեռք բարձրացնելու այդ խեղճ աղայի վրա: Ի՛նչ պատասխան պիտի տաս աստծուն:

— Եմ խիզճը հանգիստ է. մի պատվասեր ամուսին շէր կարող ուրիշ կերպ վարվել, — պատասխանում է ամեն անգամ Սրափիտնը:

— Ո՛ր, ո՛ր, քո խիզճը չի կարող հանգիստ լինել, որովհետև ես անմեղ եմ: Այդ նրբոտասարգի արշուներ գիշեր-ցերեկ այցերին առջև է: Ես նրա մահվան ակամա պատճառն եմ, աստված ինձ է պատժելու:

Եվ զրկվում է Ալինան քնից, հանգստութունից, ախորժակից: Եվ ասելով ամուսնուն, սկսում է ատել ամենքին: Եվ դատապարտելով ամուսնուն, դատապարտում է ինքն իրեն էլ: Գիշերները ազախինը լսում է նրա նրկարատն հիսֆնրիկան, նրա սուր զոռոցները:

— Հեռո՛ւ ինձից. մի մոտենալ, ես քո ձևերի վրա անմեղ արյուն եմ տեսնում:

Եվ ոչինչ չի ազդում նրա վրա, ո՛չ բժիշկների խնամքը, ո՛չ ամուսնու աղերսանքները, ո՛չ խանդավառ սերը, ո՛չ զղջումը: Այո, նա զղջում է գուցե անկեղծ, գուցե հավատալով Ալինայի մաքրությանը, բայց զուր: Օր-օրի վրա Ալինայի հոգին քայքայվում է...

Փոքրիկ նահանգական քաղաքում եղելութունն իրացու պատմում են աղավաղված: Չհաստատված լուրերը հազորդվում են իրրև փաստեր: Ջրպարտութունը, որ գեղեցիկ կանանց անխուսափելի ուղեկիցն է, հալածում էր Ալինային զեռ մենամարտութունից շատ առաջ: Այժմ շար լեզուների բուրբ կապանքները լուծվում են, իսկ նա անապքեր էր գեղի հասարակական կարծիքը: Նա ամփոփվել է ինքն իր մեղ, նա հեռու է, շատ հեռու դրսի աշխարհից: Նրա լսելիքին չի հասնում ոչ մի ձայն այնտեղից: Դեղին վարդերի փունջը վաղուց է թառամել, բայց նա մի գեղեցիկ վազայի մեջ շարունակում է զարդարել Ալինայի ղաշնամուրը: Օրը հարյուր անգամ նա մոտենում է այդ փնջին և լուր քնքուշ մտանքով շոշափում է թորշումած վարդերը, որոնց տերևները մեկիկ-մեկիկ պոկվելով բնկնում են վար և անհետանում: Վերջը, մի ժամանակից սքանչելի ծաղիկներից մնում են նրանց շորացած ձողիկները: Այն ժամանակ Ալինան հրամայում է իր հավատարիմ աղախնուն, որ սիրում էր նրան լավագույն քրոջ սիրով, ամեն օր, ամեն օր գնել մի-մի գեղին վարդ: Եվ ահա այդ խոցճըզավոր վարդն է, որ այսօր էլ զարդարում է Ալինայի կուրծքը:

Սրափիտնը վճռում է վերցնել Ալինային և հեռանալ անծանոթ երկրների: Տունը հանձնում է խոհարարի հսկողությանը, իսկ աղախինը Ալինայի ցանկությամբ ուղեկցում է նրան: Նրանց զնում են նախ Մոսկվա, ապա Եվրոպա: Մակայն ոչ մի փոփոխութուն Ալինայի հոգեկան կացության մեջ, ոչ մի ծայր նրա դեմքի վրա: Բժիշկները միաձայն ասում են.

— Պարոն, ձեր ամուսնուն անդորրութիւնն է հարկավոր: Նրա ականջներին շարտի հասնելու մի ազմուկ:

Մի քանի նշանավոր պրոֆեսորներ խորհուրդ են տալիս Ալինային տեղավորել հոգեկան հիվանդներին սանատորիայում:

— Երբե՛ք, երբե՛ք, — ասում է Սրափիոնը, զարմանալի համառությամբ շեղանալով բաժանվել իր սիրեցյալից:

Նրանք վերադառնում են արտասահմանից, և Սրափիոնն ամեն ջանք գործ է դնում տալ Ալինային անսպասան հանգստութիւն: Եվ դրա համար նա վճռում է տեղափոխվել Թիֆլիս, ուր Ազովսկիները շունեն ոչ մի ծանոթութիւն: Նա դեռ հայտնուհի, Ալինան կառողջանա տանը...

Այս բուրքը պատմեց ինձ տանտիրուհիս այնպես զգացված, որ կարծես ինքը Ալինայի մերձավորներէից մեկն էր: Ես զգացի, որ իմ մեջ զարգանում է այնպիսի աստիութիւն զեպի այդ բարձրահասակ տղամարդը, որի նմանը կարելի է զգալ միայն զեպի որդեհպահար: Այլևս նա իմ աշբում մի հրեշ էր, որին կործանելը ես կհամարեի բարութիւն և արդարութիւն: Ինձ համար Ալինան մի մարմնացած տանջանք էր, իսկ այդ մարդը՝ միակ նրա հեղինակը:

Ես սիրեցի Ալինային կրկնակի սիրով: Ես զգացի, որ այլևս իմ հոգին հավիտյան շողկապված է այդ հիվանդ հոգու հետ, որ այլևս ոչ մի գերբնական զորութիւն չի կարող ինձ բաժանել նրանից՝ առանց իմ սրտից մի արյունաշաղախ կտոր պոկելու: Զգացի նույնպես, որ իմ զրութիւնը ողբերգական լինելով հանդերձ, երեխայական է ու ծիծաղելի: Ողբերգական ինձ համար, ծիծաղելի ուրիշներին համար: Սիրում էի մեկին, որ իրապես գոյութիւն չունէր այս աշխարհում, որ մի ուրվական էր, մի ծանր երազ: Տանջվում էի մեկի համար, որ ոչ ոքի տանջանքը հասկանալու զգալ չէր կարող, որովհետև նա ինքն էր մարմնացած տանջանք:

Բժիշկ Ախուրյանը մի անգամ ես լռեց:

Մեր շուրջն այժմ տիրում էր համեմատական հանգարտութիւն: Արքա-ճարանը գրեթե դատարկվել էր: Հաճախորդներն անցել էին սեղանատուն: Պարիզը՝ ճաշում էր. միակ ժամը օրվա ընթացքում, երբ խլացուցիչ ազմուկը մեղմանում է քիչ թե շատ:

Բժիշկը նայեց ժամացույցին ու ասաց.

— Օօ, արդեն ուշ է: Կարծես ես շատ երկարացրի:

— Լսում եմ ձեզ ավելի մեծ հետաքրքրությամբ, — ասացի ես առանց կեղծելու:

— Արդեն մոտենում եմ վերջին, — արտասանեց բժիշկը և վառեց մի նոր ծխախոտ:

— Այսպէս, ուրեմն, — շարունակեց նա, — սիրում էի անսահման մի ցնորվածի և ինքս մերձ էի խելագարութիւնս: Ատաված իմ, գեթ մի անգամ տեսնեի նրան մոտիկից, գեթ մի անգամ լսեի նրա ձայնը: Գուցե հիասթափվեի ու արթնանայի մեղձավանդից: Կամ, ով գիտե, գուցե կարողանայի նրա քայքայված հոգու մեջ գտնել մի առողջ թել, շոշափեի նրան իմ սիրո շերմութիւններ: Ո՞վ գիտե, գուցե դեռ կա միշոց նրան փըրկելու Ինչու՞ այդ բնականաբար չի թողնում ոչ ոքի մոտենալ նրան: Մի՞թե չի հասկանում եսամուրը, որ իր տեսքն ավելի բարդացնում է Ալինայի վիշտը, ուրեմն և ավելի գործողացնում նրա հիվանդութիւնը: Մի՞թե չի բմբռնում, որ վիրավորի վերքն ավելի է կսկծում, երբ նրա աչքերի ապշն է դաշույնը: Զի՞ պատահել, որ տարիներով ցնորվածի բանականութիւնը վերադարձել է հանկարծակի, անսպասելի մի որևէ երջանիկ պատահարից, հոգեկան մի ցնցումից: Այո՛, այո՛, շատ է պատահել, ես կարդացել եմ բժշկական գրքերում, լսել եմ պիլիսիատրներին:

Այս էր միակ առանցքը, որի շուրջը պտտում էին բոլոր իմ խոհերը, բոլոր իմ զգացումները, ոչ միայն արթուն ժամանակ, այլև գիշերային երազներին մեջ:

Բայց, ավա՞ղ, ճակատագիրն ինձ չէր վիճակել տեսնել նրան մոտիկից, խոսել նրա հետ...

Լսեցե՛ք: Մի օր բարձրահասակ մարդը տնից դուրս եկավ, բայց լուսամուտը չբացվեց: Նա չբացվեց և հետևյալ օրը: Իսկ երբորդ օրն արդեն վաղ առավոտից բացվեցին բոլոր լուսամուտները:

Առաջին անգամ ամբողջ շորս ավովա ընթացում, ես նկատեցի անիծյալ բնակարանում ինչ-որ անսովոր իրարանցում:

Ազատիներ շտապ-շտապ անցնում էր սենյակից սենյակ: Մերթնդմերթ այս կամ այն լուսամուտի առջև երևում էր բարձրահասակ տղամարդը իր մշտական մտայն ու անշարժ դեմքով: Իսկ Ալինան չէր երևում: Գոնե՛րի առջև կանգ առավ մի կառք:

Մի անձանոթ մարդ իշավ կառքից շտապով և մտավ Ազովակիների բնակարանը:

Իսկ Ալինան չկար: Ես սկսեցի անհանգստանալ, այնքան արդեն սովորել էի ամեն օր տեսնել նրան և ամեն օր հիանալ նրանով ու ամեն օր օրհնել կյանքը:

Որովհետև տանտիրուհիս արդեն գիտեր ամեն բան և իմ կողմից այլևս ամարդութիւն ու հիմարութիւն կլինեի կեղծել այդ բարի ու ազ-

նիզ կնոջ առջև, ուտտի, երբ նա մտաւ իմ սենյակը, իմ առաջին խոսքը
եղաւ:

— Պոլինա նիկոլաևնա, ի՞նչ է պատահել Ազոզսկիների բնակարանում:

— Ալինան հիվանդ է,— պատասխանեց այրին հակիրճ:

— Հիվանդ,— գոչեցի ես գրեթե սարսափով:

— Այո, արգեն երեք օր է: Աղախինն ասաց: Չտեսա՞ք, որ բժիշկ
եկաւ: Այսօր կոնսուլիում է նշանակված:

Ահա թե ինչ: Ալինան հիվանդ է: Նա, իմ երազների առարկան: Եվ
ես չեմ կարող ամեն րոպե, ամեն վայրկյան իմանալ նրա դրոյթյունը:
Չեմ կարող մանավանդ տեսնել նրան: Եվ նա շարտի գիտենա, շարտի
զգա, թե կա մեկը, որ պատրաստ է իր տասնուփոք տարեկան կյանքը զո-
հել նրա համար առանց մի վայրկյան տատանվելու և առանց որևէ ակրե-
կալոյթյան, ինչպես մի մոլեռանդ հազատացյալ, քր խարույկն է նետ-
վում հանուն իր հազատի:

Ես ասացի տանտիրուհուս.

— Պոլինա նիկոլաևնա, դուք սիրո՞ւմ եք ինձ:

— Թող վկա լինի ինքն աստված:

— Պոլինա նիկոլաևնա, ես գիտեմ, որ ձեզ հայտնի է ամեն բան:

— Հայտնի է,— արտասանեց այրին, հառաչելով:

— Գիտեմ, որ ձեզ հայտնի են իմ տանջանքները:

— Քանի՞-քանի անգամ այս պատերի ետևից եմ լսել ձեր զարոհե-
կեկանքները: Միրտա է մորմորվում, տեսնելով, թե ինչպես եք շորանում
ոտքի վրա:

— Այդ թողնենք, Պոլինա նիկոլաևնա, այդ ոչինչ: Հարցն Ալինայի
մասին է: Նրա կյանքն է թանկ ինձ համար և ոչ իմը: Պոլինա նիկոլաև-
նա, մի խնդր ունեմ ձեզ, բարի եղեք կատարելու:

— Հրամայեցե՛ք:

— Գնացեք այս բոլորին Ալինայի մոտ:

— Ինչո՞ւ:

— Մի լուր բերելու ինձ համար: Ես ուզո՞ւմ եմ իմանալ որքան վտան-
գավոր է Ալինայի հիվանդոյթյունը: Պոլինա նիկոլաևնա, խնդրում եմ:

— Բայց ես ծանոթ չեմ նրանց հետ: Նրանք կարող են ինձ չընդունել:
Մինչև օրս զեռ ոչ որ ոտք չի դրել նրանց տունը:

— Ոչինչ, կարելի է: Հարեաններ եք: Ասացեք, թե մեղանում ընդուն-
ված է:

— Զգիտեմ, կաշխատեմ մի բան իմանալ, — ասաց տանտիրուհին անորոշ ու դուրս գնաց:

Հինգ կառքեր իրար էտակց, կարճ բնդմիջումներով, կանգնեցին անիծ-
յալ տան առջև: Բծիշկներն էին, նրկուար ծեր, երեքը երիտասարդ: Այն
ժամանակ ես մեծ հավաա ունեի զնպի բժշկությունը, և յուրաքանչյուր
բժիշկ ինձ համար մի տեսակ կախտոց էր ամենազուր: Ահա ինչու, ես-
յնչեղով այդ մարդկանց լուրը ու հանգիստ դեմքերին, կազդուրվեցի: Ա՛հ,
մտածեցի ես, նրանք կառողջացնեն Ալինային ինչ հիվանդություն ես
ունենա: Նրանք կփրկեն նույնիսկ նրա հիվանդ հոգին: Եվ ես կտեսնեմ
իմ սեւազնեստին առողջ թե՛ մարմնապես և թե՛ հոգեպես իր ամբողջ գե-
ղեցկությամբ:

Խորհրդակցությունը տևեց երկա՛ր, երկա՛ր: Սրտի ուժգին տրոփու-
նով էի սպասում բժիշկների դուրս գալուն, հուսալով նրանց դեմքերի
արտահայտությունից գուշակել Ալինայի վիճակը: Եվ մի վայրկյան ան-
զամ շհեռացա իմ լուսամուտից:

Վերջապես նրանք դուրս եկան ամենքը միասին:

Բուրբի դեմքերն ուրախ էին, մանավանդ ծերունի բժիշկների: Խոսում
էին բարձր ձայնով բուրբուրվին ուրիշ բաների մասին և բարձր ձայնով էլ
ծիծաղում: Ա՛հ, մտածեցի ես, այդ չավ նշան է: Ալինայի կյանքին վտանգ
չի սպառնում, այլապես այդ մարդիկ այդպես ուրախ ու զվարթ չէին դուրս
գալ նրա մոտից: Հետո հրք ես ինքս բժիշկ դարձա, այո՛, հետո միայն
հասկացա, թե մեր արհեստը նույնն է, ինչ որ քահանայի արհեստը: Ժա-
մանակի ընթացքում ես կողտացնում է մեր սրտերը և դարձնում մեզ
անտարբեր զնպի մահը: Քանի՛-քանի անգամ ես իմ պացիենտների մահ-
ճակայից հեռացել եմ ժպիտն երեսիս, տրամադրությունս անփոփոխ, այն
ժամանակ իսկ, երբ զգացել եմ մահվան գարշելի հոտը:

Լուսամուտներից մեկի առջև երևաց Սրափիոն Ազոզակին: Ոչ մի փո-
փոխություն նրա մշտական անշարժ դեմքի վրա, ո՛չ ուրախ, ո՛չ տխուր:
Կարծես քար էր այդ մարդը:

Երևաց աղախիներ. նույնպես ոչ մի փոփոխություն: Այս ավելի
կազդուրեց ինձ: Ահա ինչու երբ տանտիրուհին երևաց զոնների մեջ, ես
ասացի.

- Գատարի բան է. Ալինան զուրջ հիվանդ չէ: Տեսա՞ք նրան:
- Գնացի. բայց տեսնել չկարողացա:
- Ինչո՞ւ:
- Ամաչեցի ներս մտնել: Աղախիներն հարցրի, տեղեկացա:
Նա կանգ առավ, հառաչեց:

— Մե՛նչ են որոշել բժշկները, — գռչեցի ես:

— Ազատիներ չգիտես: Ինչ-որ զեղ են սրսկել Ալինայի մարմնի մեջ, նա շատ թույլ է և շուտ-շուտ ուշաթափվում է: Գարմանոզ բժշկին պատվիրել են այս զիշեր շնեռանալ հիվանդի մոտից: Նա գնաց, երեկոյան կգա: Ազատիներ լաց է լինում: Նա շարունակ կրկնում է. «Զգիտե՛ք, չգիտե՛ք որքան բարի տիրուհի էր նա այդ դժբախտությունից առաջ: Ոչ ոքի աշխարհի երեսին այնքան շն՛մ սիրել, որքան նրան»:

Զբացավ իմ լավատեսությունը, թուլացան իմ հույսերը: Զգացի, որ Ալինայի գրութիւններ լուրջ է: Եվ ուժասպառ ընկա աթոռի վրա: Արատաւը վազուց էր խեղդում կոկորդա: Այլևս չկարողացա զսպել նրան և սվեցի ազատութիւն իմ մանկական խելառ հեկեկանքներին:

Թարթի, զգայնասիրտ տանտիրուհիս մոտեցավ ինձ հանդարտ քայլերով և սկսեց մխիթարել:

Իմ հեկեկանքների միջից լսում էի նրա հատ-հատ խոսքերը.

— Լավ, Ալինան շի մեռնիլ, Բայց ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, զավակս: Ա՛հ, խելագար: Ո՞վ է այդ կինը քեզ համար, քո ի՞նչն է: Մի անգամ էլ հեռք շնա խոսելու կամ, լավ, երեխա մի՛ լինիր, հանգստացիր: Ամոթ է, վերջապես, ի՞նչ կասեն, եթե լսեն մարդիկ: Ասա՛ված իմ, նա գժվում է, ես ինչ անեմ: Ա՛յ գարմանայի աղա:

Նա գրկել էր իմ գլուխն ու շոյում էր նրան ձեռքերով: Ա՛հ, որքան քնքուշ էին, որքան մայրական այդ աշխատավոր կոշտացած ձեռքերն ինձ համար այդ պահին և որքան կփափագեի, որ նրանք անվերջ շոյեին իմ գլուխը: Զգում էի իմ խելառութիւնը, զգում էի իմ ծիծաղելի լինելը, բայց չէի ամաչում այդ օտար ու օտարոտի կնոջից:

Նկարագրե՛մ արդյոք, թե ինչպես անցկացրի այդ երեկոն, այդ զիշերը, հեանյալ օրը, հեանյալ զիշերը,՝ ամբողջ տասնուչորս օր: Մ՛հ, անմոռանալի օրեր: Անբուն էի, հարկավ, թեև տանտիրուհուս շանհանգրտացնելու համար լամպարս հանգնում էի: Տասնուչորս զիշերներ յուրաքանչյուր կես ժամ դուրս էի գալիս փողոց, կանգնում էի փակ լուսամտախոտակ, շունչս դադար, ականջ էի դնում գեպի Աղոսկիներին քնակարանը: Զէ՛ որ մասը մե՛ծ մասամբ զիշերներն է այցելում մարդկանց: Ես մտածում էի, եթե Ալինան մեռնէ, կլսեմ նրա հավատարիմ ազատին հեկեկանքները: Նրա ամուսնուց հեկեկանք չէի սպասում:

Եվ ոչ մի ձայն, ոչ մի շշուկ անգամ ամբողջ տասնուչորս զիշեր: Իսկ ցերեկները տանտիրուհուս միապագազ կրկնութիւնը:

— Ալինայի գրութիւնը անփոփոխ է:

Առանձնապես անհանգիստ էի վերջին զիշերը, որ ամբողջովին անց-

կացրի փողոցում: Լուսին շկար. անամպ, հստակ երկնակամարի վրա
պայտում էին աստղերն այնքան ուրախ, այնքան զվարթ, որքան տխուր
ու մռայլ էր իմ հոգին: Մի՞թե նրանք բոլորը միասին արժեին Ալինայի
կյանքի մի ժամին, մի շնչին անգամ: Ա՛հ, թող կորչե ամբողջ տիեզերքը,
միայն թե ապրե Ալինան:

— Ալինա, Ալինա, Ալինա, — արտասանում էին գիշերային լուս-
թյան մեջ իմ բորբոքված շրթունքները:

Նվ ոչ մի ձայն, ոչ մի շշուկ:

Վերջապես, ուժերս դադաճանեցին ինձ: Լուսարացին հագուստով
պտակեցի անկողնակալիս վրա ու նիրհեցի: Տասնուչորս գիշեր գրեթե չէի
քնել և նիրհեցի այն ժամին, երբ պիտի արթնան լինեի:

— Դուք քնած եք, — լսեցի ես հանկարծ տանախրուհու ձայնը և աշ-
քերս բաց արի:

Նա կանգնած էր գլխիս մոտ ձեռքերը կրծքի վրա ծալած:

— Ի՞նչ է պատահել, — գոչեցի ես, ոտքի թռչելով:

— Ալինան մեռավ:

Ես ոչինչ չասացի: Մի թույլ ճիչ ակամա թռավ իմ կրծքից, և ես
ուժասպառ նստեցի անկողնակալիս վրա ու գլուխս թեքեցի կրծքիս:

Տանախրուհին ավելացրեց:

— Քահանայի անեծքը...

Մի ժամ անցած անիծյալ բնակարանում երևացին անժանոթ դեմքեր:
Այլևս բոլոր լուսամուտները բաց էին: Խոհարարն ու ազախներ շտապ-
շտապ կարգի էին բերում կահկարասին: Մի ժերուհի քահանա դուրս
եկավ համր քայլերով ու հեռացավ: Անշուշտ նա հաղորդություն էր տվել
Ալինային: Ազախներ լալիս էր: Մի անգամ միայն Ալինայի ամուսինը
երևաց լուսամուտներից մեկի առջև, նայեց մի քանի վայրկյան դեպի փո-
ղոց ու հեռացավ: Աստված իմ, ոչ մի փոփոխություն այդ դեղնագույն,
անշարժ դեմքի վրա: Նույն քարացած նայվածքը՝ ոսկրոտ ճակատի տա-
կից:

Բժիշկ Ախուրյանը դարձյալ լռեց: Ես սպասում էի նրա պատմված-
քի վերջին: Բայց նա լուռ էր և արտասովոր հայացքով նայում էր հեռու
ու հեռու:

— Դուք գնացի՞ք նրա թաղամանը, — հարցրի ես նրա ծանր լուսթյունը
բնդհատելու համար:

— Ալինային չթաղեցին:

— Ինչպե՞ս:

— Այդ մարդը նրա դիակը զմուսել տվեց և տարավ իր ծննդավայրը՝

Ղրիմ: Նա մինչև անգամ նրա անշունչ մարմնից չէր ուզում բաժանվել: Ես գնացի նրա հուղարկավորութայանը: Ոչ ոք չէր ուզեկցում նրա դագաղը, բացի մի քանի քահանաներից, ինձանից, խոհարարից, աղախնից, կոշկակարից՝ իր կնոջ հետ և տանտիրուհուցս: Ո՞վ էր ճանաչում Ալիխանին: Ես տեսա նրան մոտիկից: Միակ տեսակցութունն իմ առաջին և միակ իսկական սիրտ, որ ունեցաւ: Ես ձգեցի նրա դագաղի վրա զեզին վարդերի մի փունջ: Ա՛հ, որքա՛ն նրա զեմքի գույնը նման էր այդ վարդերին: Նրան հագցրել էին իր մշտական մետաքսյա սև զգեստը: Զկար նրա կրծքի վրա սովորական զեզին վարդը: Ես զգացի, որ ամուսինն է պոկել այդ վարդը նրա կրծքից: Զգացի, որովհետև երբ ես իմ փունջը ձգեցի դագաղի վրա, նա, կարծես, մի տեսակ ցնցվեց, նայեց ինձ մտալ հայացքով: Նա մի շարժում արագ զեպի դագաղը, կարծես, փունջը դեն ձգելու նպատակով, բայց կանգ առավ, երեսը դարձնելով ինձնից: Իսկ ես, դագաղի ապակու միջից ժպտաց ինձ: Այն անշարժ, այն ծով ու հեռավոր ժպիտով, որ ես առաջին անգամ տեսա նրա զեմքի վրա: Այդ ժպիտն այսօր էլ իմ ընկերն է, իմ երկրորդ էութունը, որ մինչև զերեզման պիտի հեռան ինձ և ո՞վ գիտն գուցե զերեզմանից էլ դեն: Գիտե՞ք, ես շատ եմ ապրել, շատ եմ մտածել ու զգացել այս երեսուն տարվա ընթացքում: Միբել եմ, սիրվել, ճանաչել եմ կանանց և եկել այն համոզմունքին, որ մի և միմիայն մի անգամ եմ սիրել: Բարեկա՛մս, սեր չէ այն, ինչ որ մարդիկ սովոր են անվանել սեր, այսինքն՝ շոշափելին, առարկայականը: Բարեկամս, սեր չէ կինը, որի հետ խոսում ենք, բացատրվում, վիճում, կովում, հաշտվում, նորեն կովելու ու նորեն հաշտվելու համար: Սեր չէ կինը, որին գրկում ենք, համբուրում, պաշտում, որպեսզի վայելենք և վայելում ենք, որպեսզի ապականենք: Ո՛չ, դա սեր չէ: Սերը երազ է և երազ էլ պիտի թողնել նրան: Սերը հավիտենական է, անջնջելի, անմոռանալի, բայց անճաշակելի: Նա մի շող է, որ չի մարում, բայց և չի որսվում ինչպես թռչուն, մի զազափար, որը չի հեանում, բայց և չի գործադրվում ինչպես մարմնավոր վայելքի միջոց, մի միտք, որ չի մաշվում, բայց և չի յուրացվում և մարմնանում: Սոսկալի է նրա պահանջը, բայց և հանելի, օօ՛, անսահման հանելի և անսահման թունավոր. պայքարել, երբեք չհաղթելու և ձգտել, երբեք չհասնելու համար: Նա դրամա չէ, որ ունի հանդույց, ընթացք ու վախճան: Նա մի տրագեդիա է առանց միջարարների ու առանց դագարների: Նա ունե միայն սկիզբ ու երբեք վախճան, միայն ծնունդ և երբեք մահ...

— Իսկական սերը Ալիխա է,— ավարտեց բժիշկ Ախտրյանը և ոտքի կանգնեց:— Ես վերջացրի:

ՀԱՅՐՆ ՈՒ ՈՐԳԻՆ

Միմոնը չբավոր էր և գիտեր, որ չբավորությունն ամոթալի բան չէ։ Բայց գիտեր նաև, որ եթե մարդ շաշխատի նրա լուծը տանել պատվով, կարող է դառնալ ամոթալի։

Արհեստով Միմոնը գրաշար էր և իհարկե, ստիպված էր կարգալայն բուրբը, ինչ որ շարում էր։ Տպարանատերը լուրջ գրքերն ու գրքուլիները նրան էր տալիս շարելու, որովհետև նրան էր համարում ամենից գրագետ և ամենից բարեխիղճ։

Քան որ մեկ տարվա ընթացքում Միմոնը կարգացել էր բավականաչափ խելոք բաներ և շատ էր մտածել, նա բոլոր հեղինակներին հավասար հարգանքով չէր վերաբերվում։ Իր տեսակի քննադատ էր։ Առանձնապես խստապահանջ էր բարոյախոսների վերաբերմամբ։ Նրա համոզմունքով գրողն ինքը նախ և առաջ պիտի լինի այն, ինչ որ պահանջում է ուրիշներից։ Այլպես գրողն արժեք չունի նրա աչքում։ Չսիրած հեղինակների գործերը շարելիս՝ Միմոնի նեղ, նիհար ու պղնձագույն դեմքի վրա շարունակ խաղում էր մի հեղնական ժպիտ։ Նա իր մտքում ասում էր.

— Ստի՛ր, ստի՛ր, բարեկամ, բայց ես քեզ լավ եմ ճանաչում։
Մի անգամ նա, ընդհարվելով մի ինչ որ խմբագրի հետ, ասաց.

— Եթե դուք լավ մարդ լինեիք, այդքան չէիք շողորորթի մեծամեծներին:

Վերաժողոված խմբագիրը պահանջեց, որ Սիմոնը վճարվի տպարանից: Տպարանատերը չհամաձայնվեց, ասելով.

— Ես չեմ կարող ինձ դրկել Սիմոնի պես մի լավ բանվորից: Ես իմ տպարանի աշխն է:

Ընկերները հարգում էին Սիմոնին և իրարու հետ ընդհարվելիս միշտ նրան էին դատաժտո կանչում: Ոմանք իրենց հոգու խորքում վախենում էին նրանից:

Սիմոնը բարեխիտ էր, բայց խստապահանջ՝ մարդկային արարքների վերաբերմամբ: Ասում էր ամբողջ հողով բոլոր անարդարությունները, խոշորներից սկսյալ մինչև ամենափոքրերը: Ուղղամիտ և արդարադատ էր: Անողոր էր, երբ հարկավոր էր պարսավել, անսահման ներողամիտ՝ երբ վիրավորում էին նրան: Հարգելով գործիչներին, չէր թեքվում նրանց առջև: Պաշտպանելով թույլերին, երբեք կողմնապահ չէր նրանց օգտի համար:

Փլիխտոփա չէր Սիմոնը, բայց գիտեր արհամարհել կյանքի դառնությունները: Ընտանեկան լուծը տանում էր անտրտունջ, թեև ծանր էր շարաթական մի քանի տասնյակ ուրբիներով կերակրել վեց բերան:

Նրա շորս զավակներից ամենամեծը տասնուհինգ տարեկան վահանն էր՝ աշակերտ ներսիսյան դպրոցի: Մնացյալները 3,5 և 9 տարեկան աղջիկներ էին: Վաղ առավոտից մինչև ուշ երեկո նրա կինը աշխատում էր անընդհատ և հագիվ հազ կարողանում էր քիչ թե շատ կարգ ու կանոն ու մաքրություն պահպանել իր աղքատիկ տնտեսության մեջ: Իր բնույթով ու կենսական պահանջներով Շողիկը Սիմոնի հակապատկերն էր: Անիծում էր իր ճակատագիրը առավոտից մինչև երեկո և կծու խոսքերով հանգիմանում Սիմոնին նրա աղքատության համար: Ես քահանայի աղջիկ էր: Ես շարունակ կրկնում էր.

— Եթե հայրս գիտենար, որ դու ինձ այդպես ես պահելու, քեզի կըտա՞ր իր աղջիկը:

Մոռանում էր, որ տեր Մեսրոպը շատ լավ գիտեր գրաշարի նյութական վիճակը: Մոռանում էր նաև իր անհրապույր արտաքինը, որ չէր կարող գրավել Սիմոնից մի աստիճան ավելի խստապահանջ մեկին:

Կնոջ անվերջ կշտամբանքներից ձանձրացած գրաշարը նայում էր իր կինամոնազույն խոշոր ու խելացի աչքերով կարճահասակ, կարճավիզ կոշտ ու կուպիտ կողակցին և զարմանում էր, թե նրա ինչովը հրապուրվեց: Բայց նա այնքան նորազգաց էր, որ երբեք Շողիկի երեսովը չէր տալիս նրա տեղափոխությունը: Չէր էլ վիճում նրա հետ, զգալով, որ շունն քա-

Վականաշափ զորեզ հիմք՝ ազրատութիւնը պաշտպանելու համար: Միայն կրկնում էր.

— Դու ինձնից ազնվութիւն պահանջիր և ոչ հարատւութիւն:

Շողիկն ամեն անգամ կծու հեգնանքով ժպտում էր, այդ գարձվածք լսելիս: Մի անգամ այնպես կատաղեց, որ ասաց.

— Մի զույգ կոշիկներ երեխայիս համար ավելի թանկ արժեքիմ աչքում, քան քո ազնվութիւնը:

Սիմոնը մի հոգս և մի փափազ միայն ուներ՝ ինչպես և է տալ Վահանին բարձր ուսում: Իր լավագույն հույսերը նրա վրա էր դրել: Է՛հ, մինչև այժմ մի կերպ ապրել են, էլի կապրեն մի քանի տարի: Ահա Վահանն արդեն հինգերորդ դասարանումն է, երկու տարուց հետո նա կլինի համալսարանում և մեկ էլ տեսար մի օր ավարտեց ու եկավ բժշկ կամ իրավաբան՝ միևնույն է: Այն ժամանակ նա կխոսե Շողիկի հետ:

— Մինչև նրա զաւր նա կգնամ մյուս աշխարհը, — ասում էր անհաշտ կիներ և շարունակում էր կրժոտել Սիմոնի համբերութիւնը:

Վերջին ժամանակ Սիմոնը շատ անհանգիստ էր: Բանն այն է, որ Վահանը՝ ծուլացել էր, առաջվա սիրով չէր հետևում իր դասերին: Արդեն երկու անգամ Սիմոնին կանչել էին դպրոց և այդ մասին հայտնել:

Սիմոնը սովոր չէր իր զավակներին ծեծով կրթելու: Նա գիտեր, որ ծեծն առհասարակ խրատելու ու կրթելու միջոց չէ: Նա միշտ հիշում էր մի գրքույկում կարգացածը, թե Զվիցերիայում կենդանիներին անգամ չեն ծեծում:

— Երեխաներին պիտի սովորեցնել հարգել ու սիրել ծնողներին և ոչ թե վախենալ նրանցից, — ասում էր նա հաճախ Շողիկին, որ այս դեպքում նա համաձայն չէր նրա հետ և մեկ-մեկ ժվժվացնում էր իր փոքրիկներին:

Նվ նա ինքն աշխատում էր խոսքով ուղղել Վահանին: Սակայն երբեմն չէր կարողանում կատաղութիւնը զսպել և իր խրատները ավարտում էր սպառնալիքով:

— Եթե քեզ դպրոցից դուրս անեն, քեզ կսպանեն:

Վահանը, որ արտաքուստ իր մոր պատճենն էր իր լայն երեսով, նեղ ճակատով, տափակ ըթով ու իրարից շատ հեռու տեղավորված աչքերով, լսում էր նրան լուռ, զուխը կրծքին թեքած: Նա միանգամայն հանգիստ էր, որ Սիմոնը երբեք ձեռ չի բարձրացնի որդու վրա: Քի՛չ կան փողոցում թափառող ծուլ աղաներ, որոնց զրկել են ուսումից. ո՞ր մեկն է սպանվել զրա պատճառով: Բայց Վահանը բացի ծուլ լինելուց՝ և անհանգիստ էր ու շար: Ինքը դասերը շարտրաստելով, խանգարում էր և ընկերներին:

Երկրորդ անգամ Սիմոնը դպրոց կանչվելով, մանկավարժական խորհրդից լսել էր հետևյալ սպառնալիքը.

— Եթե դուք շուղզեք ձեր որդուն, ստիպված կլինենք նրան արձակել: Այդ տեսակ աշակերտները դպրոցի շարիքն են:

Մի երեկո, տպարանից տուն գնալով, լսեց որ դարձյալ իրեն դպրոց են կանչել:

— Սիրտս վկայում է,— ասաց նա Շողիկին, որ այս անգամ այդ անպիտանին դուրս են անելու դպրոցից:

— Փանդլի նրանց դպրոցն ու իրենք էլ գեախեր մտնեն,— գռչեց Շողիկը.— Շատ են փքվում իրենց տված ուսումով:

Երբ վաճանն երևաց, Սիմոնը այնպիսի երկարատև ու խորը թափանցող մի հայացք ձգեց նրա վրա, որից մի ուրիշ զավակ կողոպտեց: Բայց վաճանի անտարբեր ու բուժ գեմքի մի մկանն էլ չշարժվեց: Միայն նրա աչքերի բիրերը ծովեցին մի կողմը և սպիտակուցները պսպղացին շիկացրած նրկաթի պեծերի պես: Հայրն էր, որ սարսափեց որդու աչքերից: Այդ աչքերը լավ բան չէին խոստանում նրան:

Հետևյալ առավոտ Սիմոնը բանվորական կապույտ շապիկի փոխարեն հագավ իր տոնային հագուստը օւայած շապիկով և գնաց դպրոց, կանխապես մտնելով տպարան և տիրոջից մի ժամվա արձակուրդ խընդրելով: Նրա սիրտն ուժգին բարախում էր ամոթի զգացումից: Մնչ պատասխան պիտի տա նա մանկավարժներին, ինչով պիտի պաշտպանն ու արգարացնն իրեն ու իր որդուն:

Նա ստիպված եղավ սպասել գրեթե մի ամբողջ ժամ, որովհետև առաջին դասը նոր էր սկսվել, երբ նա մտավ դպրոց:

Վերջապես, լսվեց գանգակի ձայնը: Աշակերտները աղմուկով դուրս թափվեցին բոլոր դասարաններից միաժամանակ, ինչպես մեղուններ փթթակից և դպրոցի բակը լցրին աղմուկով: Սիմոնն աչքերով փնտրեց վաճանին ու շփտավ: Այս հանգամանքն ավելի սաստկացրեց նրա անհանգրստությունը: Նա սկսեց ամաշել աշակերտներից անգամ: Նրան թվաց, որ յուրաքանչյուր պատանի մտքում ծաղրում է ու խղճում իրեն:

Նրան կանչեցին ուսուցչական սենյակը:

Այստեղ կանաչ մահուղով ծածկված երկայն սեղանի թով նստած էին միայն տեսուչն ու մի վերակացու: Սիմոնը ներս մտավ անզստահ քայլերով, խոնարհ գլուխ տվեց ու կանգնեց դռների առջև:

— Առաջ եկեք,— հրավիրեց տեսուչը, մի շափազանց նիհար մարդ կարճիկ ալեխառն մորուքով:

նրա ձայնը Սիմոնին թվաց շարագուշակ, և նայելով նրա կենտտաված ճակատին, զգաց որ այս անգամ լսելու է ավելի վատ քան:

Նա չէր սխալվում:

— Պարոն Մուրադյան, — արտասանեց տեսուչը շոր ու կտրուկ ձայնով, մանկավարժական խորհուրդը որոշել է ձեր որդուն արձակել դպրոցից: Ցավում ենք, իհարկե, բայց այլևս չենք կարող նրան պահել:

Հարվածը զորեղ էր, բայց Սիմոնն արդեն պատրաստվել էր նրան ընդունելու: Նա չէր գուշակում, որ իրեն սպասում է մի ուրիշ ավելի զորեղ հարված:

— Մուլության ու շարության պատճառով եք արձակում իմ որդուն, — հարցրեց նա հազիվ լսելի ձայնով:

Տեսչի դեմքով սահեց մի հեզնական ժպիտ:

— Դժբախտաբար, — ասաց նա ճակատը շփելով, — ձեր որդու ախար միայն ծուլութունն ու շարությունը չեն:

— Հապա՞:

— Նա զոչ է:

Սիմոնը ցնցվեց, մի քաջ էտ կանգնեց և գլուխը հպարտ բարձրացնելով, արտասանեց.

— Պարոն տեսուչ, ես ձեզ խնդրում եմ լանարգել իմ որդուն:

— Պարոն Մուրադյան, ձեր որդին զոչ է, — կրկնեց տեսուչը, յուրաքանչյուր բառը առանձին շեշտելով: Մենք նրա մասին կասկածներ ունենինք դեռ անցյալ տարի, հիմնվելով մի քանի աշակերտների զանգատների վրա: Բայց չէինք կարող առանց ապացույցների հավատալ, որ Ձեզ նման մի ազնիվ մարդու որդին կարող է այդպիսի ախտ ունենալ: Դժբախտաբար այսօր մեր ձեռքում կան անհերքելի փաստեր, ուստի որոշեցինք դպրոցն ազատել մի ախտավորից:

— Բայց ի՞նչ է գողացել իմ որդին և ո՞ւմից է գողացել, — հարցրեց Սիմոնը:

— Պարոն Զոնամյանց, — դարձավ տեսուչը վերակացուին, — կարգացե՛ք ձեր կազմած սցուցակ-հանցանացը:

Վերակացուն, որ մի ակնոցավոր ծերունի էր, վերցրեց իր առջև դրած թուղթն ու կարդաց: Ապացուցված էին ու վկաներով հաստատված ինը դեպքեր գողության, որոնցից ամենափոքրն էր մի սուրբի, ամենամեծն մի արծաթյա ժամացույց՝ վերջին դասարանի մի աշակերտից: Յուրաքանչյուրը մուրճի մի-մի հարված էին Սիմոնի համար:

Նա լսում էր գլուխը կրծքին թեքած, շունչը զսպած, ոտքից մինչև գլուխ գողալով:

Երբ վերակացուն ավարտեց, Սիմոնը հարցրեց.

— Այդ գողութիւնները խոստովանե՞լ է իմ որդին:

— Մի բանիսը, այո, — պատասխանեց վերակացուն:

— Գողացած իրերից կամ փողերից ոչի՞նչ չէ վերադարձրել:

— Բացի մի զմեկից ոչինչ չէ վերադարձրել:

— Բ՛արան է ձեր կարծիքով գողացած փողերի գումարը: Ժամացույցն էլ հաշվեցեք:

— Փողերի գումարն է վաթսուսեօհինգ ուսուրլի, իսկ ժամացույցն արժեք ոչ պակաս, քան տասնհինգ ուսուրլի:

Սիմոնը քրքրեց իր գրպանները: Գտավ ընդամենը տասնմեկ ուսուրլի: Գողգողուն ձեռքով զննելով այդ գումարը սեղանի վրա, նա ասաց.

— Մնացյալը քույր տվեք բերել հետո: Ասաց և առանց մի խոսք ավելացնելու, զույս տվեց ու զուրս եկավ:

— Եեղճ մարդ, ինչպե՞ս ազդվեց, ասաց տեսուչը:

Սիմոնը զննում էր տուն: Ընանապարհին նա հիշեց տպարանը. և մըտնելով այնտեղ հայտնեց տիրոջը, որ այդ օրը չի կարող աշխատել:

— Ի՞նչ է պատահել, գու գողում ես, — հարցրեց տպարանատերը զարմացած:

— Ոչինչ, — ասաց Սիմոնը ու հեռացավ:

Երկինք և երկիր մթազնել էին Սիմոնի աչքերում: Ամոթի ու խայտառակութիւն զգացումն էր պաշարել նրան: Նրա որդին գո՞ղ: Մի՞թե աստված կարող է լինել այդպիսի դատան: Ինչո՞ւ, ի՞նչ մեղքերի համար: Մի՞թե նա չէ, որ իր շրջանում ամենից կատաղի է բողոքել մարդկային այլանդակ արարքների դեմ:

— Գո՞ղ, իմ որդին, գո՞ղ, — կրկնում էին նրա բորբոքված շրթուներն երբեմն այնքան լսելի ձայնով, որ անցորդները կանգ էին առնում և նայում նրա ետևից:

Գող՝ Սիմոն Մուրադյանի հարազատ զավա՞կը: Այլևս ի՞նչ երեսով նա պիտի երևա իր ընկերներին ու ծանոթներին: Ի՞նչ պիտի մտածեն նրանք: Չէ՞ որ որքան ևս աշխատե թացքնել իր խայտառակութիւնը, վերջ ի վերջո ամենքը գիտենալու են: Մի՞թե կա հնար զսպել հարյուրավոր աշակերտների բերանները: Մի՞թե յուրաքանչյուրը նրանցից հենց այսօր ևնթ չի պատմելու իր ծնողներին սոսկալի եղելութիւնը:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, մարդ, երեսիդ գոյն չկա, — դիմավորեց նրան Եռդիկը:

Սիմոնը ոչինչ չասաց, զնն ձգեց զլիտից իր լայնեզր զլխարկն ու նստեց հնամաշ, կապերտով ծածկված թախտի վրա:

— Ի՞նչ է պատահել, ասելու՞ ես թե չէ, — համառոտ էր Շողիկը:

— Մի բաժակ ջուր տուր ինձ, — արտասանեց Սիմոնը խեղդված ձայնով, — մի բաժակ ջուր:

Կույ տալով մի քանի կուժ ջուր, Սիմոնը կարողացավ ուշքը փոքր ինչ ժողովել և ախուր եղելությունը պատմեց:

Շողիկը կատաղեց ու սկսեց հայհոյել տեսիլն, զերակացուին, բոլոր աշակերտներին և ամբողջ դպրոցը: Սուտ են ասում ամենքը, Վահանը ոչ որից և ոչինչ չի գողացել: Նրան ստիպել են, վախեցրել, և ինքն իրեն զբուսաբանել է: Վերջապես, եթե իսկապես նա մեկից կամ մյուսից գողացել է մի քանի կուպեկ, ի՞նչ մեծ հանցանք է: Երեխա է, չի հասկանում: Մի՞թե դրա համար կարելի է զրկել նրան ուսումից:

— Բավական է, կին, բավական է, գոչեց Սիմոնը, չկարողանալով ալևս լսել իր կողակցի բարբառանքները: Կանչիր այստեղ անզղամիկ:

Վահանը խոհանոցումն էր: Շողիկը բռնեց նրա թևից ու ուժով տարավ Սիմոնի մոտ, ասելով.

— Մի վախենար, ես չեմ թողնի, որ նա քեզ ծեծի:

Կարիք չկար Վահանին պաշտպանելու: Սիմոնը մտադիր չէր նրան ծեծելու: Նա նույնիսկ չնախատեց նրան: Նա միայն նայեց նրա երեսին և ասաց դառն հեղնությամբ.

— Ենորհակալ եմ, որդի, դու լավ վարձատրեցիր քո հորը:

Վահանը հասկացավ հոր կծու ծաղրը և հոգով ուրախացավ, որ այդպես հեշտ է ազատվում: Նա բուրբոբիկն վշտացած չէր, որ իրեն արձակել են դպրոցից: Նա վաղուց էր սպասում այդ: Վաղուց էր ձանձրացել ու զզվել ուսումից: Նրա ուշ ու միտքն ուրիշ տեղ էր: Նա ուներ ավելի ուրախ շրջան, քան դպրոցական ընկերները:

Սիմոնը չգիտեր, որ ահա մի տարի է, ինչ որ իր որդին կրթվում է մի ուրիշ դպրոցում...

Խայտառակ եղելությունն այնքան էր ներգործել Սիմոնի վրա, որ ամբողջ մի շաբաթ նա գործի չգնաց: Բայց հարկավոր էր գնալ, և վերջապես, մի օր գնաց: Տպարանատիրոջ հարցերին նա պատասխանեց հակիրճ.

— Հիվանդ էի:

Ընկերները նկատեցին, որ մի շաբաթվա մեջ նա մի քանի տարով ծերացել է: Նա ոչինչ չասաց: Նա չէր ուզում խոսել ոչ որի հետ: Քլուխը քաշ աշխատում էր, խույս տալով ընկերների հայացքներից անզամ: Բնազգամար զգում էր, որ արդեն ամեն բան հայտնի է նրանց: Եվ չէր սխալվում:

Ամբողջ օրը Սիմոնը և Վահանը իրարու չէին հանդիպում ու չէին

ուզում հանդիպել: Առավտաները Սիմոնն աշխատում էր տնից ավելի վաղ դուրս գալ, քան Վահանը կզարթներ: Ճաշի միջոցին նույնպես չէին հանդիպում: Շողիկը Վահանին կերակրում էր մյուս սենյակում կամ խոհանոցում, զախենալով Սիմոնի տարօրինակ մտալլ տրամադրությունից: Երեկոները Վահանը տուն է գալիս այն ժամանակ, երբ Սիմոնը քնած էր կամ ձևացնում էր, թե քնած է:

Գրեթե ամեն օր Վահանն իր մորը տալիս էր որոշ գումար: Թե ինչպես և որտեղից էր վաստակում այդ փողերը՝ չէր ասում: Շողիկը մի քանի անգամ հետաքրքրվեց իմանալ և, որոշ պատասխան չստանալով, լռեց: Վահանն ասել էր.

— Եթե հայրիկին հայտնես, որ ես քեզ փող եմ տալիս, էլ մի կոպեկ չեմ տա:

Եվ Շողիկը չէր հայտնում:

Մի օր Վահանը տուն եկավ ծեծված ու շարզված, դեմքն արյունաշագախ: Մոր համառ հարցերին նա, տատանվելով ու կակազելով պատասխանեց, թե տրամվալից է ընկել: Եվ երեք օր տանը մնաց պառկած: Տպարանում Սիմոնի ընկերներից մեկն ասաց նրան, որ ինքն անսիլ է, թե ինչպես ամբոխը հարձակվել ու ծեծել է Վահանին:

Բայց ինչու՝ շատաց: Մի ուրիշ օր Վահանը տուն եկավ արբած և, գրպանից դուրս բերելով մի քանի հարյուրանոց ֆլաթագրամներ, շարտեց մորը.

— Վերցրու, — ասաց նա, այսօր գործերս լավ են զնացել և հաղթությունս տունն էմ:

Շողիկն աչքերն ազահույթունից պսպղացրին: Նա շհարցրեց անգամ, թե այդ ինչ գործեր են:

Ամիսներ անցան: Սիմոնը տակավին լուռ էր ու մտալլ: Բայց նրա անհանգիստ ուղեզը գործում էր գիշեր ցերեկ: Հազար ու մեկ մտքեր, միմյանցից ստակալի, գալիս ու անցնում էին նրա գլխով, և նա ավելի էր խորատուզվում իր մեջ: Նա զգում էր, թե Վահանն ինչով է զբաղված այժմ: Նա սարսափում էր իր ենթադրությունից: Զգում էր, որ պատրաստվում է մի փոթորիկ, որ այսօր վաղը պայթելու է և կործանելու իրեն և իր որդուն: Նա աղերսում էր աստծուն հեռացնել այդ փոթորիկն իր գլխից և բավականանալ նրա ստակալի տանջանքներով:

Բայց ճակատագիրն ավելի զորավոր էր, քան նրա լուռ աղերսանքները...

Գիշեր էր: Որ ժամը՝ Սիմոնը չգիտեր: Զգում էր, որ ուշ է: Նա պառկած էր երկու փոթորիկ սենյակներից մեկում, առանձին: Տրորվում էր ան-

կողմու մեջ և քունը չէր գալիս հանգստութիւն տալու նրա տկար մարմնին ու հոգնած ներզնգիքին: Գիտեր, որ Վահանը տանը չէ և մտածում էր նրա մասին: Մյուս սենյակից լսվում էր խորը քնած Շողիկի ու երեխաների շնչառութիւնը: Ուրիշ ոչ մի ձայն, ոչ մի շշուկ:

Հանկարծ հարեան սենյակի դռները կամացուկ բացվեցին: Սիմոնը զգաց, որ Վահանն է:

«Մայրիկ, մայրիկ» լսեց նա մի քանի անգամ որդու շշնջումը: Հետո նա լսեց Շողիկի զարթնելը, որդու հետ շշնջալն ու ոտքի ելնելը: Լսեց, որ մայր ու որդի զգուշ քայլերով դուրս եկան սենյակից: Նա գտավ լուցկիների տուփը ու կամեցավ քովը դրած փոքրիկ լամպարը վառել, բայց մտածեց ու չվառեց: Նա կամացուկ վեր կացավ և խորխափելով անցավ մյուս սենյակ, այնտեղից անցավ նախասենյակ, որից դէնը խոհանոցն էր: Նա կանգ առավ մթութիան մեջ: Խոհանոցի դռները գոց էին, բայց այնտեղ լույս կար: Սիմոնը մտաեցավ դռներին, զգուշութեամբ նրանց մի փոքր բաժանեց իրարուց ու տեսավ հետևյալ պատկերը: Մայր ու որդի կանգնած էին դեմ ու դեմ, երկուսն էլ տարօրինակ հուզված, երկուսն էլ դուռնաու Վահանը դուրս բերեց պիշակի դրզանից թղթադրամների մի մեծ կապոց և, տալով մորը, շշնջաց:

— Գու այս փողերը թաքցրու մի ապահով տեղ, մնացյալը ոչինչ: Ինձ բռնելը շատ էլ հեշտ չէ:

— Բայց զոգութիւնը լավ բան չէ, — լսվեց Շողիկի ձայնը:

Միևնույն ժամանակ Սիմոնը նկատեց, թե ինչպես Շողիկի աչքերը փայլեցին թղթադրամների կապոցը տեսնելիս և ինչպես նա զողզոտւն ձեռքով վերցրեց կապոցը:

— Գողութիւնը լավ բան չէ, բայց հինգ հազար ոտրլին լավ բան է: Թող հայրս ինչքան ուզում է իր ազնվութիւնը ցարողն, իսկ ես չեմ ուզում, որ դու կիսաբաղցած ապրես: Թաքցրու:

Շողիկն այլևս ոչինչ չասաց: Նայեց աչ ու ձախ: Սիմոնը զգաց, որ նա փողերը թաքցնելու համար ապահով տեղ է փնտրում: Տեսարանն այնքան զայրելի էր նրա համար, որ մի վայրկյան կամեցավ հեռանալ, որ շտանէ: Բայց ի՞նչպես թողնել, որ մայր ու որդի անպատիժ ոտնատակ անեն ցեխի մեջ մնացորդը նրա պատվի:

Սիմոնը բաց արավ դռներն ու մտավ խոհանոց:

Շողիկը բարձրաձայն ճչաց: Վահանը մի վայրկյան ցնցվեց, տեսնելով հոր կիսամերկ, նիհար ու բարձր կերպարանքը լամպարի աղոտ լուսի ներքո: Բայց իսկույն ևեթ կարողացավ ուշքը ժողովել իր տարիքին ոչ հատուկ կամքի ուժով:

— Այ՛նչ անհոգներ, այդ ինչ էք անում այստեղ,— գոռաց Սիմոնը, բռունցքները սեղմելով,— ես ձեր գլուխը կշարդեմ:

— Չես կարող,— արտասանեց Վահանը:

Սիմոնը նկատեց, որ նա մի ձեռք տարավ գրպանը: Որդու այդ սպառնալի շարժումը սպառեց Սիմոնի համբերութեան վերջին կաթիլը: Նրա ուղնղը պզտորեց: Նայեց արյունալի աչքերով աչ.ու ձախ: Պատի գարակներին մեկի վրա դրած էր մի աղյուս, որ Շողիկը դորձ էր ամում գանակները ժանգից մաքրելու համար: Մի ակնթարթում Սիմոնը վերցրեց աղյուսը և ուժգին թափով ձգեց Վահանի վրա: Հարվածը հասավ ուղիղ Վահանի ճակատին: Եվ նա մի խուլ ճիչ արձակելով, փռվեց գետնի վրա: Որդու արյունը շաղախեց մոր ոտքերը:

— Այդ ի՞նչ արիր, գազան,— գռչեց Շողիկն ու ընկավ որդու վրա:

— Արի, ինչ որ պարտավոր էի անել: Այժմ թող ինձ դատեն աստված ու մարդիկ:

Եվ, անմիջապես հաղնվելով, վերցրեց Վահանի գողացած փողերը և գնաց ուստիկանատուն անձնատուր լինելու իբրև որդեսպան:

ԵՂԲԱՅՐԱՍՊԱՆԸ

(Պատկեր)

— Բարի լույս, եղբայրս, ինձ ձեռաց նրեք ոտքի փող է հարկավոր
Տուր:

Այս ասելով, Միսակը կանգնեց փողոցում, պատի տակ և իր կեղտոտ
ձեռք անմիջապես պարզեց Արամին: Երևի նա միանգամայն համատացած
էր, որ առանց այլևայլի ուղածն իսկույն պիտի ստանա, ինչպես ստացել
էր ամեն շաբաթ սասնումենկ տարի շարունակ:

Մինչդեռ Արամն այն օրը ոչ միայն տրամադիր չէր եղբորը փող
տալու, այլև հաստատապես վճռել էր մի անգամ ընդմիշտ ազատվել
նրա անամոթ մտրացկանությունից, որ վաղուց արդեն ձանձրացրել էր
նրան: Այսպես էր պահանջում նրանից իր կինը հանուն հինգ փոքրիկ զա-
վակների, որոնց կերակրելն ու հագցնելը դուրսի բան չէր մի հասարակ
արհեստավորի համար: Կար և մի ուրիշ նշանավոր պատճառ, որ ստիպում
էր Արամին կտրել ամեն կապ իր հարազատ եղբոր հետ: Եվ այս պատ-
ճառն այսօր նրան թվում էր այնքան ստիպողական, որ դեռ առավոտ թե-
յի միջոցին ինքն իրեն մտածում էր, թե ինչպես է, որ մինչև այժմ նա դեռ
հարպրերություն ունի իր եղբոր հետ կամ նույնիսկ թույլ է տալիս իրեն
հետ խոսելու:

Նա մինչև անգամ երեսը շարժրեց Միսակին, լսելով նրա խոսքոս
'ձայնը: Կանգնած իր արհեստանոցի դռների առջև նայում էր հեռու Այն-
տեղ, փողոցի ծայրում, մի լայն հրապարակում տիրում էր մի տեսակ
իրարանցում, որ վերջին ամիսները դարձել էր սովորական: Ոստիկան-
ների մի ահագին խումբ, գավթապահների օգնությամբ ցրում էր ամբո-
խը, որ բուր մերձակա փողոցներից դիմում էր դեպի հրապարակ:

— Իսկի շարժե մտիկ անել,— ասաց Միսակը, ձեռք շարժելով օսի
մեջ,— դատարկ բան է:— Քարվանսարայի ծուլը գործակատարները գոր-
ծադուլ են արել:

— էլի՞:

— էլի,— շարունակեց Միսակը, կանգնելով եղբոր առջև,— ստի-
պում են խանութները փակել: Իսկ ոստիկանները պահանջում են բաց
անել: Խեղճ վաճառականները հա, հա, հա, երկու կրակի մեջ են: Դեռ են
նայում՝ հարված են ստանում, զեն են նայում՝ ապտակ: Մի պառավ կնիկ
աչքերիս առջև ընկավ ձիերի ոտների տակ և լավ ճխլովեց:

— Ինչո՞ւ:

— Որդին գործակատար է, ապստամբություններից մեկն է: Մայրն
ուզում էր նրան ազատել ոստիկաններից: Ինձ էլ մի քանի հարվածներ
հասան:

— Հետո՞, ի՞նչ պատահեց այն պառավ կնոջը,— հարցրեց Արամը,
հակառակ իր կամքի, երեսը դարձնելով եղբորը:

— Ազատվեց: Եվ գիտե՞ս ում շնորհիվ, այ քո հարազատ եղբոր, Մի-
սակ Առաքելովիչ Դաբաղյանի: Այո, գնդակի արագությամբ ընկա ձիերի
մեջ, զեռ հրեցի, զեն հրեցի, վերցրի գետնի վրա փոված պառավին և
զուրս բերեցի ամբոխի միջից: Հենց այդ ժամանակ ինձ հասան մրտ-
րակի հարվածները: Ախ, ինչպես են զարկում, ինչպես, աստված
ազատի Արամ, Արամ, շատ վատ ժամանակներում ենք ապրում:
Մարդու կյանքը բուրդովին ապահով չէ: Եթե խելք ունես, իսկի
զուլտոջ բնից զուրս մի հանիր: Հասկանո՞ւմ ես ինչ եմ ասում: Եթե չես
հասկանում, վայ քո գլխին, վայ քո կնոջը, երեխաներին ու արհեստա-
նոցին: Ես շատ մոտիկ բարեկամ մարդու մի քանի անգամ զգուշացրի,
ուշադրություն չդարձրեց: Այժմ նա կամրջի գլխի պալատումն է: Գիտե՞ս
ինչ եմ ասում, եղբայր պատվական: Փորձանք եկավ գլխին. ինքն է մե-
ղավոր: Առհասարակ այդ գործում փորձանքի մեջ ընկնողները բուրն էլ
իրանք են մեղավոր: Այո, ժամանակները վատացել են, շատ են կատաղել:
Տուր շուտով երեք ուրլի:

Մինչ Միսակը բարբառում էր, Արամը ուշադիր դիտում էր նրա կար-

միր-կապտազույն թորշումած դեմքը: Այդ անբնական փրզած այտերը, թեր-
թերունքներից զրկված կոպերը, արյունալի պլզած աչքերը, թարախով լի
բշտիկներով ծածկված քիթն ու նակատը կրում էին ոչ միայն ոգելից բմ-
պելիքների կործանիչ ազդեցությունը, այլև մի սոսկալի մարմնավոր ախ-
տի զզվելի դրոշմը: Դա անզորժ, արբշիռ շրջմուխիկի մի տիպար էր, փո-
զոցի սեփականություն: Մեկն այն թշվառներից, որոնց անողորմ նակատա-
զիրը քաշում էր դեպի կյանքի ստոր խորշերը, որպեսզի այնտեղ ոշնաջնե
նրանց անհետք, ինչպես անբնական անասունների:

Արամը շարաթը մեկ անգամ տեսնում էր այդ եղկելի կերպարանքը
իր արհեստանոցի դռների առջև կանգնած՝ սովորական տուրքին սպա-
սելիս: Տեսնում էր նրա օր-օրի վրա վայր ու վայր ընկնելը՝ և ցավում էր ու
վշտանում, որպես կարող է վշտանալ միևնույն արգանդից ծնված եղբայրը:
Նա վաղուց էր իր եղբորը համարում կորած և վաղուց էր դադարել հա-
մոզել նրան հետ դառնալ զեպի անդունդ տանող նանապարհից, մի ան-
գամ առմիշտ համոզվելով, որ ոչ մի խրատ և ոչ մի քարոզ չի կարող փր-
կել նրան: Հարբեցողությունը, սուտը, անաժոթությունը, խարենությունը,
ժուլությունը այդ մարդու մեջ գտել էին հայիտենական բուն: Վերջին ժա-
մանակները նա սկսել էր մինչև անգամ զողություն անել, թևե այնքան
զգույշ, որ դեռ ոստիկանության ձեռքը չէր ընկել, կամ գուցե ընկել էր և
գուրս պրծել... սովորական նանապարհով: Այս բոլոր խտերը հայտնի
էին Արամին, և նա զեռ եղբայր էր համարում նրան, զեռ օգնում էր նրան...
կարեկցությունից զրզված:

Իսկ այժմ... Այժմ պատահել էր մի բան, որի հետ չէին կարող հաշտ-
վել Արամի զգացումները: Նա նայեց եղբոր կարմրած աչքերին, որոնց
իմաստն այսօր առաջին անգամ թվաց նրան այնչափ կասկածելի և հրող,
ու զգաց զեպի նա նոր տեսակի ատելություն: Ատելություն, որ խառն էր
սուր զզվանքի հետ: Այն մարդը, որ մինչև այժմ նրա մեջ գարթիցրել էր
միայն ամոթի, կարեկցության և վշտի զգացում, այսօր թվաց նրան այն-
պիսի մի արարած, որին համենայն զեպս կարեկցել չէր կարելի: Նվ տպա-
վորությունն այնքան խորն էր, որ Արամը հանկարծակի ցնցվեց:

— Այո, եղբայր,— շարունակեց Միսակը, տեսնելով, որ իր խոսակ-
ցությունը այսօր, հակառակ սովորականին, գրավում էր եղբոր ուշադ-
րությունը,— ես շատերին եմ ասում, իսկ քեզ պարտավոր եմ ասել, որով-
հետև հարազատ եղբայրդ եմ, այն էլ մեծ եղբայրդ, լսիր, լավ լսիր:

Նա մի քայլ ևս առաջ գրեց և բերանը մոտեցրեց եղբոր ականջին:

— Այստեղ քո կազմարանում դու ունիս մի քանի արհեստավորներ:
Ջահել տղերք են, տաք գլուխներ, շեն հասկանում ինչ են անում: Ահա

նրանք կարող են քեզ փորձանքի մեջ գցել, զկա է աստված: Առա, մեր մեջ մնա, նրանց այինչ շատես: Կարող են ինձ մյուս աշխարհն ուղարկել:..

— Ամենքից զտանգալորենքը կաղճարարներն են, որովհետև նրանք գիրք շատ են կարդում: Հրժ, հշմարիտ չե՞մ ասում: Կա՞մ մտածիր: Հենց մեկը դու՝ Օ, օ, ես գիտեմ, թե ինչեր ես կարգացել և այժմ զուխոզ ինչով է լցված...:

— Հետո, հետո, — ընդհանց հանկարծ Արամը, որ մինչև այդ ժամանակ լուռ էր և զննող հայացքով նայում էր եղբորը, — շարունակիր:

— Ուրիշ ոչինչ, ես ասացի բոլորը:

— Ինչո՞վ է լիքը զլուխս, հրժ, ինչո՞վ:

— Թքիր, ես քեզ հետ կովելու չեմ եկել այտանդ: Թողնենք: Վախենում եմ: Մեկ էլ տեսար կնիկդ եկավ, երևախ թքեց, զլազիթիս տվեց և դուրս արավ տնից: Հա, հա, հա, տնից դուրս արավ: Ինչպես, քանի որ տունդ իսկի՛ մի անգամ էլ սա չեմ գրել: Չես թողել, որ ներս մտնեմ: Կնիկդ ինձ ատելով ասում է: Ինձ, կուլեծսկի սեգիտարատորիս: Ո՞վ: — Մի կալաատողի աղջիկ: Մի նեղանար, եղբայր, կնիկդ քեզ շատ է փոխել: Առաջ դու ավելի բարի էիր: Նա զգվում է ինձանից: Ինչո՞ւ: Որովհետև պիշակս յուզոտ է, պատառտված, շապիկիս վրա գինու բծեր կան, օձիքս սևացած է, կոշիկներս ծակ, վարտիքիս ծայրերը գզգզված՝ գլխիս կեղտոտ մազերիս պես: Իսկ քիթս, նրա ասելով փրած բազրչանի է նման: Հոտ է գալիս ինձանից, ի՞նչպես խոզից կամ շների, եխ, խի, խի... Տերը նրա հետ: Կալաատողի աղջիկն իրան կոմսուհի է համարում: Մի նեղանար, եղբայր, ես հշմարիտ եմ ասում:

— Ի՞մ կնիկը բոլորովին այդ բաների համար չէ, որ քեզ ատում է, Միտակ, — արտասանեց Արամը այնպիսի հուզումով, որից նրա ձայնը զոզաց, — Ի՞մ կնիկը քեզ շատ բաներ է ներել, էլի կներքի, եթե դու չլինեիր...:

Նա կանգ առավ, շրթունքները սեղմելով ասամենբով:

— Եթե ես ի՞նչ լինեի, ասա, ասա, ինչո՞ւ կիսատ թողեցիր: Էհե, բարեկամ, դու ինձ հիմար շկարծես, հասկանում եմ ինչ էիր ուզում ասել: Ես հարբեցող եմ, անգործ, անպիտան, փշացած... Միտակը նայեց եղբորը իր կարմրած, հիվանդոտ աչքերով և տարօրինակ ժպտաց:

— Ախ, եղբայր, եղբայր պատվական, — խոսեց նա մի քանի վայրկյան լռելուց հետո, — նայում եմ քեզ և ուրախանում: Ինչ ա՛նազին տարբերություն կա քո և իմ մեջ: Դու օրինավոր մարդ ես, երևելի կաղճարար, հա, հա, հա, կրթված կաղճարար, իսկ ես... թյու, ա՛հա թե ինչ եմ, ցեխ, աղբ... հա, հա, հա, ինտելիգենտ մարդկանց հետ ես նստում ու վեր կենում: Լրագրենքում հողմածներ ես գրում արհեստավորների ու քան-

վորենրի դրուժյան մասին: Հա, հա, հա, այդ շատ հետաքրքրական է, շատ հետաքրքրական: Պաշտպանում ես գործազորներին, հայհոյում ես բուրժուաներին և ձրիակերներին: Յանկայի է իմանալ՝ թո կարծիքով ես ո՞ր գասակարգին եմ պատկանում՝ բուրժուա՞ն, թե՞ բանվոր: Հետո գու ուրիշ՝ դահա-դահա շատ բաներ ես անում: Եվ, որ ամենագլխավորն է, կառքով ես ման գալիս բնտանիքիդ հետ: Գիտե՞ս, կառքով ման գալը թիշ բան չէ, եթե կառապանը քեզ տեսնելիս շուտ-շուտ հետ չի նայում: Մի անգամ ես կառք նստեցի քեֆիս համար և կառապանը ամեն վայրկյան հետ էր նայում: Նա կարծում էր, որ ես քշել պիտի տամ և տեղ հասած թաքուն պիտի ծլկվեմ կառքից, որպեսզի վարձը չվճարեմ: Դեմքս կասկածելի էր նրա համար: Իսկ դու կասկածելի չես, գիտեմ: Օ, օ, ես գիրք չեմ կարդում, բայց գիտեմ կարգալ մարդկանց հոգիները նրանց ճակատների վրա: Ուզո՞ւմ ես ասեմ, թե կնիկդ ինչու համար է ինձանից զզվում. այժմ, թե դու ինչու համար ես այսօր այդպես կասկածով և խոր-խոր մտիկ անում ինձ: Գու մի բան ես ուզում իմանալ, զուր մի պլզիլ աշքերդ...

Այդ միջոցին երկու ոստիկաններ մի կապույտ շապիկավոր երիտասարդի, աչ ու ձախ թևերից բռնած, տանում էին դիմացի մայթով:

Հանկարծ Միսակը կտրեց իր, բոս երևույթին, անկապ խոսքերի թելը. նայեց նրանց և ապա դեպի երկիճք, որպես թե անփույթ: Ինչ-որ մի նենդ և բազմախորհուրդ բան ժպիտի պես ազավաղեց նրա առանց այն էլ այլանդակված դեմքը:

Արամի զննող հայացքից շխուսափեց այդ վայրկենական տեսարանը:

Երկար ժամանակ Արամը աշքերով հետևում էր ոստիկաններին և ձերբակալվածներին: Սպասում էր, որ մեկն ու մեկը նրանցից հետ կգարձնի երեսը և կնայի ուրիշ ոչ ոքի, եթե ոչ միայն Միսակին: Բայց ոչ մեկը չնայեց: Նրանք անհետացան փողոցի ծայրում: Միսակը հասկացավ եղբոր մտքերը, հազաց խուլուտ ձայնով, թրեց մայթի վրա և շարունակեց.

— Պետք է ասած, որ ես քեզանից շնորհակալ եմ, եղբայր պատվական: Մեր ժամանակներում եղբայրություն ասած բանը չկա: Իսկ դու վատ եղբայր չես: Գու մեկ-մեկ ինձ գրպանի ծախս ես տալիս: Հենց դրա համար է, որ քեզ սիրում եմ և ուզում եմ պաշտպանել ամեն կերպ: Եղբայր պատվական, ուշադրություն դարձրու թո աշակերտների վրա: Նրանք ինչ գործ ունեն ուսանողների հետ: Մի թողնիր, որ ոչ մի ուսանող կամ բանվոր, կամ անժանոթ թոք դեի թո արհեստանոցն առանց գործի, հենց այնպես: Հասկացա՞ր: Պետք է որ հասկանաս, հիմար խոմ չես:

— Հասկանում եմ, այո, հասկանում եմ,— արտասանեց Արամը եռանդով ու չերմազին: Եվ նրա ձայնը դարձյալ զողաց:

— Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ եմ, ապա թե ոչ, թիչ էր մնում վախե-
նայի քեզ համար: Է՛հ, այժմ թողնենք այդ և դառնանք ուրիշ կողմ: Գրողը
տանի, այսօր ես սոխակի պես եմ բարբառում, լեզուս խիստ է բացվել:
Գիտե՞ս ինչ, դու շատ էլ մի պարծենար քո խելքով: Եթե դու գրել գիտես,
ես խոսել գիտեմ: Ես մի ժամանակ դատարաններում փոքրիկ գործեր էի
պաշտպանում: Մասնավոր փաստարան էի, գրողը տանի ինձ: Ահա թե
ինչ էի ուզում ասել, եղբայրիկս. ես քեզ համար շատ բան եմ արել: Օ,
օ, ես չլինեի, այսօր դու, ով գիտես, քաղցած պիտի զկուտայիր: Հիշում եմ
այսօրվա պես, դու տասներկու տարեկան էիր, երբ մեր հայրը, Տեր-Առա-
քելը մեռավ: Այն ժամանակ ես կոնսիստորիայում գրագիր էի ամսական
քսանուերկու ուրբով: Վերջրի քեզ իմ թևերի տակ ինչպես մայր, որով-
հետև մեր մայրը քեզ ծնելիս էր մեռել: Ես էի, որ քեզ ավեցի Մյուլմանին
աշակերտ: Ամենաառաջին կազմարարին: Իմ խաթրու ես քեզ արհեստ սո-
վորեցրեց քրեք տարում: Երկու ամսվա ունիկս միացրի քո խնայած դու-
մարին, քեզ համար արհեստանոց բաց արի: Այժմ դու ամենալավ կազ-
մարարներից մեկն ես իմ շնորհիվ, այո, իմ շնորհիվ: Այժմ դու ապրում
ես մարդու պես, իսկ ես շան նման կյանքս քարշ եմ տալիս փողոցներում
և մի օր անտեր, անօգնական կատկեմ մի աղբանոցում:

— Եվ ո՞վ է մեղավոր, որ դու այդպես ես,— գուցե Արամը:

— Ի՞նչ, ո՞վ է մեղավոր: Դու չգիտե՞ս, որ հարցնում ես: Մոռացե՞լ
ես կնոջս Ախ, այն գարշելի արարածին: Ասածոն է հայտնի, որ ես նրան
սիրում էի: Ինչ արավ նա ինձ: Ախ, մինչև այն սարսափելի օրը ես օրի-
նավոր մարդ էի, օգու հոտը շէի իմանում: Այն օրից ես սկսեցի ընկնել
ու ընկնել և հասա, ահա, այս դրության: Ես միայն մի բանում եմ մեղա-
վոր, այն է, որ, այդ բովելին հենց անկողնի մեջ երկուսին միասին շան-
սատակ շարի: Է՛հ, եղբայր, ինչու ինձ հիշեցրիր այդ պատմությունը: Քթիր:

— Բավական է, լոիր,— արտասանեց Արամը խուլ ձայնով,— դու
արդեն սպանել ես թե մեկին և թե մյուսին:

— Ի՛նչ ես հիմար-հիմար խոսում,— վրդովվեց Միսակը, եթե միայն
կարող է վրդովվել մի մարդ, որ կորցրել է ամեն մի զգացում:

— Ես գիտեմ ինչ եմ ասում, գիտեմ:

— Դե՛հ, բավական է ինչքան խոսեցիր,— հանկարծ հանդարտվեց
Միսակը.— խնդիրն այն է, որ այսօր ես ոչինչ եմ, գրո, սողուն, խելզ,
ճիճու, գորտ, ինչ կամենաս, միայն ոչ մարդ: Դու կարծում ես, որ ես չգի-
տեմ, որ դու ինձ շնո սիրում: Ինձ ոչ որ բանի տեղ չի դնում: Բայց թող
հայտնի լինի ամենքին, որ ես էլ թքել եմ քողոքի վրա...

— Այդ ես գիտեմ, գիտեմ,— ընդհատեց Արամը դառն հեզությամբ:

— Գիտես, ավելի վատ քեզ համար: Իմացիր ուրեմն, որ ես այժմ ատում եմ մինչև անգամ իմ հոր գերեզմանը: Ինչո՞ւ: Ես ինձ աշխարհ զցնց: Այո, այս այնքան հշմարիտ է, որքան և այն, որ կազմարարներին ստանձի հոտն ինձ սկսում է արդեն զզվեցնել: Գլխիս ցավից էլ այստեղ կանգնել չեմ կարող: Տուր ինձ երեք ուրլին: Ըս' չգիտեմ այսօր քեզ ինչ է պատահել, որ այդպես ուշացնում ես: Առաջ, որ գալիս էի ստանալու, շտապում էիր շուտով տուրքդ ձեռքս դնել և ինձ նանապարհ զցել: Տուր, շուտ արա, այսօր դեռ կոկորդս չեմ քրքել: Ուզում եմ մի երկու բաժակ ներս ուղարկել, հետո մտնել ամբոխի մեջ: Տես, այն կողմ նայիր, դու խո՞մ մեկին տեսար քիկնաղահներով քոռ Մաթոսի բաղնիքը գնալիս: Այժմ երկուսին էլ տանում են: Այ, մտիկ արա, մեկը ուսանող է, մյուսը ատաղձագործ... Հա, հա, հա, — ծիծաղեց արբշիոր բարձրաձայն մի այնպիսի անախորժ ծիծաղով, որից Արամը ցնցվեց թափց մինչև գլուխ:

Պատահեց մի բան, որին Միսակը չէր կարող սպասել: Արամի այրերը լցվեցին արշուճով: Ես գունատվեց: Հետո կարմրեց, հետո կապտեց և հանկարծ, կատվի արագությամբ, հարձակվեց եղբոր վրա և, բռնելով նրա օձիքից, դռաց-

— Լսիր, լսիր, գարշելի, ապա քե ոչ խելքս կորցնում եմ:

Միսակը մի կերպ ազատվեց եղբոր ձեռքից, մի քայլ հետ կանգնեց վախեցած:

— Ի՞նչ պատահեց քեզ, դու իսկ որ խելքդ կորցրիր, — ասաց նա շեշտապատ:

— Արի ներս, փողոցում նայողներ կան, արի ներս, ես քեզ հետ գործ ունեմ, — գոչեց Արամը և բռնելով եղբոր ձեռքից, ուժով քաշեց, տարավ արհեստանոց:

Այնտեղ ոչ ոք չկար: Օրը կիրակի էր, Արամի արհեստավորներն ու աշակերտներն ազատ էին: Առաջին սենյակը, ուր տարավ Արամը եղբորը, ներկայացնում էր կեղծնորմաբան և կեսարհեստանոց: Ես քաշեց եղբորը մի մօտի անկյուն և, սեղմելով նրան պատին, մի ձեռքով բռնեց նրա օձիքը և ասաց. — Այսօր դատի օր է, դու պետք է ինձ հաշիվ տաս:

— Բաց թող օձիքս, բաց թող, ասում եմ: Դու գժվել ես: Ինչի՞ մասին ես ինձանից հաշիվ պահանջում: Մեր հայրը ժառանգություն չի թողել:

— Թողել է, անիրավ, թողել է, — մոնչաց Արամը, ավելի սեղմելով նրան պատին, — մի մաշուր անուն: Դու, ապակասնել ես այն: Հենց այս մասին պիտի հաշիվ տաս: Եվ այսօր, անպատճառ այսօր: Ասա այս բոպկին, ո՞ր է իմ նախկին աշակերտը, այն խելոք, աշխատասեր Հակոբը, որ իր շրջանի պարծանքն էր, ո՞ր է:

— Բանտում:

— Ինչո՞ւ, անիրավ, ասա ի՞նչ մեղքի համար:

— Աստված գիտն, ես ինչ իմանամ, ես պրոպետըն՞ք եմ:

— Գո՞ւ չգիտես: Օ, օ, զու շատ բան գիտես: Մասնիչ...

Տիրեց մի քանի վայրկյան լուռություն:

Սրկու եղբայր նայում էին միմյանց աչքերին, մեկը համարձակ դատավորի սոսկալի հայացքով, մյուսը ընկճված, բայց լիրք և անպատկաս:

— Մատնիչ,— կրկնեց Արամը,— խոստովանիր բոլորը, քանի որ լեզուդ բերանումդ է: Սողուն, ես բոլորը ներել եմ քեզ, բոլորը, բայց այդ մեկը, օ, օ, ոչ, անկարելի է ներել: Դու գերեզման հասցրից մեր հորը բոխատառակ կյանքով, ներեցի: Դու ծեծով ու տանջանքով կնոջդ ստիպեցիր դավաճանել քեզ, ասացի Կյո թո գործն է, մտար գողերի ու սրիկաների շրջանը, ես քեզ խղճացի: Եվ միշտ օգնում էի: Դու գրպարտել ես ինձ, իմ կնոջն անգամ, գողալով այս ու այն տեղ, թե մենք զրկել ենք քեզ, ես համբերեցի: Ես թո բոլոր խայտառակությունները տարել եմ համբերությամբ: Բայց այդ մեկ ախտդ ես ներել չեմ կարող. իրավունք չունեմ ներելու, որովհետև թքում են երեսիս ամեն կողմից: Ես երկար ժամանակ չէի հավատում տարածված լուրին: Չէի ուզում հավատալ: Անտանելի է, դասն: Օ, օ, քանի անքուն գիշերներ եմ անցկացրել թո պատճառով: Այժմ արդեն ապացուցված է, որ դու այն ես, ինչ-որ անվանում են քեզ: Ես անհերքելի փաստեր ունեմ, ահա, այնտեղ, սեղանի մեջ: Դու մոտ քառասուն մարդ ես... Ասա. ինչո՞ւ համար, ո՞վ է քեզ ստիպում:

— Համոզմունքս,— հազիվ կարողացա՞մ արտասանել Միսակը:

— Ուրեմն խոստովանո՞ւմ ես: Եվ գետինը չի՞ պատում քեզ ներս կլանելու: Համոզմունք: Միթե քեզ նման մի սողուն կարո՞ղ է համոզմունք ունենալ: Լսիր,— շարունակեց Արամը, հազիվ շունչ բաշխելով և եղբոր օժիցը բաց թողնելով,— ես պահանջում եմ քեզանից, ահա ինչ: Ես կկանչեմ այստեղ բոլորին, որոնք խոսում են թո մասին: Դու պետք է նրանց առջև խոստովանես, թե ով ես զու: Դու մեղա կգաս ծնկաչոք և ահա դրանով ինքդ վերջ կտաս թո գարշելի կյանքին:

Վերջին խոսքերն արտասանելիս՝ նա սենյակի անկյունում դրած գրասեղանի արկղից հանեց մի ատրճանակ և դրեց սեղանի վրա:

— Հի, հի, հի,— ծիծաղեց Միսակը բարձրաձայն,— ինչ վախկոտ մարդ ես գտել: Ես գիտեմ, որ իմ կյանքի դատավճիռը տրված է արդեն: Բայց ես ոչ ոքից չեմ վախենում, լսո՞ւմ ես, ոչ ոքից... Գիր իր տեղն ատրճանակդ և հանգիստ թող ինձ, ապա թե ոչ, գիտես, ես քեզ էլ...

— Օհ, երանի միայն իմ վերաբերմամբ լինեիր ստոր և զազրելի Բայց դու քանի անմեղների ես տանջանքների ենթարկելի:

— Ասա, կհատարե՞ս իմ պահանջը, թե չէ:

Միսակը, նայելով նրան լկտի հայացքով, քայլերն ուղղեց դեպի զբուսերը:

— Մնաս բարով, դու քոնն արա, ես էլ իմը կանեմ:

Արամը կտրեց նրա ճանապարհը, նորից փակեց դռները և եզրորն աշնակու հրեց դեպի սենյակ, որ նա, հինգ քայլ հետ գնալով, ընկավ գրասեղանի վրա: Նրա մի ձեռքը դիպավ ատրճանակին: Նա բնազդաբար խլեց զնեքը, ուղղվեց: Այդ բուսեին նրա քայքայված դեմքը սոսկալի:

— Կովնեք, ուրեմն,— բղավեց նա ատրճանակը բարձրացնելով:

Այնտեղ, հակառակ անկյունում, փոքրիկ, կեղտոտ նստարանի վզիկով էր մի մեծ և սուր դանակ, որպեսին գործ են ածում կազմարարները:

Արամը խլեց դանակը:

Նրա աչքերը մթնել էին, արյունը գլխովն էր գնում: Նա ոչինչ չէր զգում և մտածում այլևս, բացի մի բանից, որ իր առջև կանգնած է մի վնասակար սողուն, որին պիտի ոչնչացնելի:

Միսակն զգաց, որ դրուժյունը վտանգավոր է: Եվ վճռեց պաշտպանվել: Սակայն հազիվ նա մի շարժում էր արել, երբ զգաց իր կրծքի վրա պողպատի սառնությունը: Լավեց մի խուլ զղբոյուն, և նա ընկավ հատակի վրա:

— Այդպես, ուրեմն դու հանաք չէիր անում,— արտասանեց մատնիչը, զալարվելով հատակի վրա,— ախ, ինչ վատ ձեռք ունես:

Արամն արյունոտ դանակը ձեռքին՝ մի քանի վայրկյան զազանային աչքերով դիտում էր արածը: Նա զգաց, որ հարվածը մահացու է, դանակը ցցվել է ուղիղ եզրոր սրտի մեջ: Գցեց դանակը մի կողմ և նստելով նստարանի վրա, աչքերը ձեռքերով ծածկեց:

— Կանչիր այստեղ վհաներ: Ես կասեմ, որ ինքս ինձ սպանեցիր: Եզրայրասպան: Կանչիր: Երեխաներ ունես: Կանչիր, խեղճ ես...

Վիրավորվածն սկսեց խոխուռի և ձգվել: Արամը ցնցվելով, ոտքի կանգնեց և մի քայլ մոտենալով եզրորը, բևեռվեց տեղն ու տեղը ու արտասանեց.

— Ինչ արի... Եզրորս:— Միսակը մի վայրկյան աչքերը բաց արավ:

— Ասա բուրբին, որ ես մարդկանց ատում էի, որովհետև ինձանից զզվում էին ամենքը: Բայց ոչ մի կուպեկ չեմ վերցրել արածներիս համար: Եվ երեսը դարձնելով պատի կողմը, լռեց հավիտյան...

	3
ԵՏ 1-ով թարգմանված	74
Երկր մեկը	25
Դիտար	73
Կազմի կապակ	87
Չափարի գերին	105
Մուտքային	121
Ինտ	128
Ինտ ու որդին	164
այլապատկեր	

Ա. Կ. Երանցի Երվանդադի

Պ Ա Տ Մ Վ Ա Մ Բ Ն Ե Ր

Երանցի՝ Ա. Կ. Երանցի
 Երանցի՝ Ա. Կ. Երանցի
 Գեղ. Երանցի՝ Ք. Վ. Մազմանյան
 Տեխն. Երանցի՝ Մ. Ն. Դավթյան
 Վերստուգող որդի-որդի՝ Ա. Կ. Երանցի

ԿԵ 2141
 Հանձնված է շարժմանի 03. 02. 1986 թ. Ստորագրված է ապագրության՝ 3. 06. 1986 թ. Քաղթ ՈՒ 3, լափար՝ 60x84/16 Տպագրությանը՝ բարձր Տառատեսակը՝ Գրքի աղբյուրակները Հրատ. 3.56 մամ., ապ. 11,0 մամ., պայմ. 10,23 մամ., ապ. 10,5 գրու. թ. ստ. Գառվեր 197, Տպագրանակ՝ 50 000:
 Գինը՝ 25 կոպ.

«Լույս» հրատարակչություն, Երևան-9, Կիրովի 19 ա:
 Издательство «Луйс», Ереван-9, ул. Кирова, 19а.
 2002 հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի № 1 տպարան, Երևան, Ալավերդյան 65,
 Типография № 1 Госкомитета по делам издательства, полиграфии и книжной торговли Арм. ССР, Ереван, ул. Алавердяна, 65.